

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
Філологічний факультет
кафедра української літератури**

**ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА
УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ЗЗСО
(НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ СВІТЛАНИ ТАЛАН)**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 2 курсу, 201 групи
спеціальності «014 Середня освіта
(українська мова та література)»

Андрусин Любов Любомирівна

Керівник:

к. філол. н., асист. Меленчук О. В.

Рецензент _____

До захисту допущено
на засіданні кафедри

протокол № _____ від _____ 2022 р.

Зав. кафедри _____ доц. Валентин МАЛЬЦЕВ

Чернівці – 2022

Анотація

Андрусишин Л. Л. Проблема вивчення російсько-української війни на уроках української літератури у ЗЗСО (на матеріалі художніх творів Світлани Талан). Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2022. 113 с. Рукопис.

Українська письменниця Світлана Талан належить до числа найпродуктивніших майстрів слова сьогодення. У магістерській роботі на матеріалі романів «Оголений нерв», «Повернутися дощем», «Ракурс», «Матусин оберіг», «Де живе свобода», «Де живе свобода її полиновий присмак» представлено комплексний аналіз теми російсько-української війни, яка є особливою для письменниці, бо сама неодноразово ставала свідком трагічних подій.

На основі науково-критичних джерел було простежено окремі моменти з життя і творчості Світлани Талан, а також з'ясовано чинники, що визначили проблемно-тематичний аспект написання творів. Окрему увагу приділено жанровим особливостям та функціям художнього образу, а також символіці назв романів. Здійснено детальний аналіз головних та другорядних образів-персонажів, з акцентуванням на їхніх поглядах, переконаннях, розкрито особливості внутрішнього світу та психологічний стан кожного з них.

Художні твори С. Талан пише у жанрі «реальних історій». Змальовуючи образи головних героїв, показує їхній нелегкий тернистий життєвий шлях і бажання бути вільними у своїх діях та вчинках. Письменниця аналізує події через призму своїх героїв з різних ракурсів, дає можливість читачеві зрозуміти «правду» кожного з персонажів в жорстоких умовах війни.

Ключові слова: роман, «реальні історії», соціально-побутовий роман, соціально-психологічний роман, символіка, художні образи.

Summary

Andrusyshyn L. L. The problem of investigation of Russian and Ukrainian war at the Lessons of Ukrainian literature in the establishments of general secondary education (based on Svitlana Talan's fictions). Yurii Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2022. 113 p. Manuscript.

The Ukrainian novelist Svitlana Talan is one of the most exciting writers of nowadays. In the master's thesis the complex analysis of Russian and Ukrainian war is shown on the basis of the following fictions «Bared Nerve», «Return in the Rain», «Perspective», «Mother's Talisman», «Where Freedom Lives», «Where Freedom Lives Its Wormwood Flavor» a comprehensive analysis of the topic of the Russian-Ukrainian war is presented, which is special for the writer, because she herself repeatedly became a trace of tragic events.

Using the scientific and critical sources the important moments of Svitlana Talan's life were explored. The author also found out the reasons that caused the subject and problematic aspects of the novelist's decision to write fictions. The special attention is paid to scenic particularity and functions of the fiction character and the symbolic titles of the novels. The detailed analysis of the main and minor characters is done. The author paid thorough attention to characters' points of view, beliefs, internal world and the psychological condition of each of them.

Svitlana Talan writes fictions using «real stories». While describing the main characters she shows their difficult life and the desire to be free in their actions. The writer analyses the events taking into consideration different angles of her characters lives. This lets the reader to understand the «truth» of each character in the horrible war conditions.

Key words: novel, «real stories», social fiction, psychological fiction, symbolic, fiction characters.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Л. Л. Андрусишин
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ I. ТВОРЧА БІОГРАФІЯ ТА НАУКОВЕ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНІХ ЗДОБУТКІВ СВІТЛАНИ ТАЛАН	10
1.1. Творча біографія С. Талан.....	10
1.2. Наукове вивчення художньої спадщини С. Талан.....	16
РОЗДІЛ II. ТЕМА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У РОМАНАХ «ОГОЛЕНИЙ НЕРВ» ТА «ПОВЕРНУТИСЯ ДОЩЕМ»	21
2.1. Сюжетно-композиційні особливості романів С. Талан «Оголений нерв» та «Повернутися дощем»	21
2.2. Проблематика творів та психологічні портрети героїв.....	27
РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМА ПАТРІОТИЗМУ У РОМАНІ «РАКУРС» С. ТАЛАН	42
3.1. Анти-/проукраїнська позиція головних героїв роману «Ракурс» С. Талан.....	42
3.1.2 Проблема вибору людини у контексті російсько-української війни.....	42
3.1.3 Моральні погляди головних героїв та пошук правди у романі «Ракурс» С. Талан.....	48
3.2. Образно-символічна система роману «Ракурс» С. Талан.....	57
3.2.1. Образ міста у творі.....	57
3.2.3. Функція художнього образу у романі.....	64
РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМА СВОБОДИ У ТВОРЧОМУ ВИМІРІ С. ТАЛАН	69
4.1. Свобода волі людини та суспільна свобода громадянина у романах С. Талан.....	69
4.2. Любов – як найвища цінність на шляху досягнення свободи.....	77

РОЗДІЛ V. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ СУЧАСНОЇ ПИСЬМЕННИЦІ С. ТАЛАН	83
5.1. Розгорнутий план-конспект уроку з позакласного читання №1.....	91
5.2. Розгорнутий план-конспект уроку з позакласного читання №2.....	96
ВИСНОВКИ.....	101
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	105

ВСТУП

Сучасна українська письменниця Світлана Талан належить до числа найпродуктивніших майстрів слова сьогодення, бо час від часу дарує читачам можливість зануритися у світ її героїв та цікавих сюжетів. Авторка здебільшого фокусується на темі російсько-української війни на Донбасі, яка є особливою для неї, бо сама неодноразово ставала свідком тих нелегких для держави подій.

За словами С. Талан, першу книгу вона написала заради того, щоб правдиво показати події на Донбасі, без перебільшення і брехні. Постійні постріли і вибухи морально не зламали письменницю, яка відмовилася покидати рідний Северодонецьк. С. Талан правдиво показує, як відбувалася окупація Донбасу та розгорталася військова операція по захопленню державних установ, формувався сепаратистський рух, а також суспільство яке скидало маски і показувало своє справжнє обличчя тощо.

У таких творах, як «Оголений нерв» й «Повернутися дощем», «Ракурс», «Матусин оберіг», «Де живе свобода» й «Де живе свобода. Її полиновий присмак» акцентовано на причинах російсько-української війни, головна з яких те, що українське суспільство за роки незалежності так і не виробило спільної стратегії розвитку власної держави. Піддавшись впливові проросійських сил, більша частина мешканців Донбасу покликала на покращення життя владу північного сусіда.

На сторінках своїх творів письменниця порушує також гострі соціальні проблеми, зокрема зради, зневіри, знецінення державних символів. Війна знищує людські цінності, зрівнює їх з порохом та змушує молодих людей йти на неминучу смерть.

Твори письменниці достатньо читабельні, однак незважаючи на їхнє широке розповсюдження серед читацької аудиторії, у поле зору літературознавчого аналізу вони не так активно потрапляють. У сучасній українській літературі творчість письменниці Світлани Талан, на жаль, залишається маловивченою. Зокрема романи: «Оголений нерв» й

«Повернутися дощем», «Ракурс», «Матусин оберіг», «Де живе свобода» й «Де живе свобода. Її полиновий присмак» потребують розгляду з наукової точки зору. У цьому й полягає **актуальність нашого дослідження**.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного художнього осмислення теми російсько-української війни у творчості Світлани Талан на матеріалі романів «Оголений нерв», «Повернутися дощем», «Ракурс» та додатково звернути увагу на романи «Матусин оберіг», «Де живе свобода», «Де живе свобода її полиновий присмак».

Для реалізації поставленої мети слід розв'язати такі **завдання**:

- опрацювати та здійснити аналіз науково-критичних джерел, що стосуються життя і творчості С. Талан;
- визначити чинники, які зумовили проблемно-тематичний аспект романів;
- розкрити тематичне розмаїття творів письменниці;
- пояснити символіку назв романів «Оголений нерв», «Повернутися дощем», «Ракурс»;
- з'ясувати особливості внутрішнього світу, погляди головних героїв, їхнє психологічне сприйняття подій;
- показати гостросоціальний характер романів письменниці;
- визначити роль та значення міста у творі;
- ознайомитися з функцією художнього образу у романах;
- дослідити значення свободи волі людини.

Об'єктом дослідження є літературно-критичні матеріали про життя і творчість С. Талан та її романи «Оголений нерв», «Повернутися дощем», «Ракурс», «Матусин оберіг», «Де живе свобода», «Де живе свобода. Її полиновий присмак».

Предметом дослідження є стильова манера письменниці, зображення еволюції персонажів у складних життєвих подіях.

Методи дослідження. У роботі були використані біографічний, бібліографічний, описовий, порівняльний, психологічний методи, аналіз та синтез.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що романи С. Талан «Оголений нерв» та «Повернутися дощем», «Ракурс», «Матусин оберіг», «Де живе свобода» та «Де живе свобода. Її полиновий присмак» вперше стають об'єктом комплексного дослідження з літературознавчої точки зору.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріалами наукового дослідження можуть послуговуватися вчителі-словесники у середній школі на уроках української літератури при вивченні життя і творчості Світлани Талан, а також у вищих навчальних закладах при викладанні курсу «Сучасна українська література».

Апробація дослідження: Основні положення роботи висвітлено у виголошених доповідях на студентських наукових конференціях, які відбулися: 21 квітня 2021 року – «Художнє осмислення теми російсько-української війни на матеріалі романів «Оголений нерв» й «Повернутися дощем» С. Талан» та 5 квітня 2022 року – «Проблема патріотизму у романі «Ракурс» С. Талан».

Структура і обсяг роботи: Дипломна робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків до кожного розділу, загального висновку та списку використаних джерел (80 позицій).

РОЗДІЛ І.

ТВОРЧА БІОГРАФІЯ ТА НАУКОВЕ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНІХ ЗДОБУТКІВ СВІТЛАНИ ТАЛАН

1.1. Творча біографія С. Талан

Світлана Олегівна Талан (1960 р. н.) – сучасна українська письменниця, авторка 26 романів та окремих збірок оповідань, а також казок для дітей. Народилася 7 березня 1960 року на Сумщині, у селі Слоут Глухівського району в родині сільських вчителів. С. Талан уналежнює себе до покоління, коли з самого дитинства батьки виховували любов і повагу до рідної землі. Авторка відчуває певний зв'язок з природою, що допомагає їй внутрішньо розвантажуватися та сповна віддаватися творчості: «Особливо тонко відчуваю зв'язок з природою, бо виросла серед густих лісів, спокійних озер, чистих річок і співу пташок. Коли сумно, і на душі неспокій, маю свій рецепт порятунку. Кидаю все, і їду з міста, закованого в асфальт, туди, де тишу порушують хіба що щебет пташок, дзюрчання річки та подих вітру. Роззуваюся. Стою босоніж на соковитій траві. Йду по воді, п'ю повітря, наповнене пахощами трав. Від рідної землі набираюся життєвих сил. І знову живу. Знову творю [...]» [2]. Восьмирічну школу С. Талан закінчила в селі Перемога, відтак продовжила навчання у Баницькій середній школі. З 1975 року працювала позаштатним кореспондентом районної газети, писала нариси про відомих людей свого села, брала у них інтерв'ю. У 1983 році закінчила Глухівський педагогічний інститут, де здобула професію вчителя початкових класів. Рано вийшла заміж, народила сина, який був важкохворим, проте подружнє життя з чоловіком не склалося. Після розлучення, у 1989 році переїхала на постійне місце проживання у Северодонецьк. Згодом доля подарувала друге кохання. Натхненна чоловіковими порадами, почала писати оповідання, нариси, замальовки, інтерв'ю: «[...] Я сиділа в задумі, бо не хотілося ані їсти, ані пити, навіть жити. Тоді мій чоловік запропонував мені написати книгу. Я відповіла, що не зможу, але ця його пропозиція була як

спалах сірника, який здатен розпалити велике багаття. Тепер я розумію, що то був фатальний день мого життя. До цього часу я достеменно не знаю, чи він вірив у мої здібності, чи сказав ці слова, щоб відволікти мене від сумних думок, але я наступної ночі не зімкнула очей. Лець дочекалася ранку, щоб сказати йому, що у мене є вже сюжет для написання роману і що я буду письменником, попри всі життєві негаразди, навіть не важливо коли, але обов'язково стану гарним письменником. З того часу я пишу щодня» [2, с. 4]. Дуже любила дітей, проявляла до них щирі почуття, працюючи вихователем у дитсадку, пізніше викладала у початкових класах.

Світлана Талан у літературі прибрала собі псевдонім Мальва, позаяк це були її улюблені квіти ще з самого дитинства, які росли біля вікон її будинку й назавжди запам'яталися жінці своєю красою. Письменниця пройшла нелегкий шлях до свого літературного злету, до справжнього визнання у сучасному письменстві. Безліч разів авторка надсилала свої твори у різні видавництва України, але щоразу їй відмовляли у виданні. Проте це не зупиняло письменницю, а навпаки загартовувало бажання вдосконалювати себе, творчо зростати. На творчість письменниці вплинув відомий український кінорежисер Олександр Довженко. Цією великою особистістю С. Талан цікавилася ще зі шкільних років. Описи природи, які чарують своєю красою, авторка часто використовує у своїй творчості, і вони перегукуються з описами природи О. Довженка.

Світлана Талан сформувала три важливі життєві принципи: перший – не вживати нецензурну лексику у своїй творчості, бо в реальному житті її вистачає; другий – ніколи не гнівити Бога; третій – бути з читачами завжди щирою.

Визнання письменницького таланту С. Талан підтверджується численними нагородами у галузі літератури, зокрема вона є лауреаткою літературного конкурсу романів, п'єс, кіносценаріїв, пісенної лірики та творів для дітей «Коронація слова», міжнародного конкурсу малої прози «Белая скрижаль» 2013 року, літературних конкурсів імені П. Куліша, імені М.

Селезньова, імені Володимира Дроцика, літературно-наукового конкурсу Фонду Воляників–Швабінських, а також стала лауреаткою міжнародного конкурсу «Невідома українська література» Канада –Монреаль. У 2020 році письменниця отримала почесну нагороду від Міжнародної літературно-мистецької академії України – патріотичну медаль Івана Мазепи за багаторічну просвітницьку та волонтерську діяльність, популяризацію української літератури, формування спільних національних інтересів, незалежності та соборності України.

Світлана Талан здебільшого є авторкою романів в жанрі «реальних історій», на чому акцентувала в одному зі своїх інтерв'ю: «Я пишу в жанрі реальних історій (true story), тому теми обираю наболілі для суспільства. Не можу писати на якусь популярну тему, якщо вона мені не цікава або не зачепила за живе. Якось у мене запитали: "Про що будете писати, коли закінчатся гостросоціальні теми?" Вони нескінченні. У суспільства дуже багато наболілого, про яке потрібно писати. Іноді якісь негативні фактори дають поштовх для написання твору. Так було з романом "Коли ти поруч". Несприйняття багатьма людьми хворих на СНІД, хибна думка про те, що це хвороба людей, які ведуть аморальний спосіб життя, спонукало мене написати цей роман. Я зрозуміла, що потрібно змінити думку про ВІЛ-інфікованих хворих, привернути увагу суспільства до цієї теми» [2, с. 6]. У творчій скарбниці письменниці найбільш помітні твори – «Коли ти поруч» (2012), «Зловити промінь щастя. Не вурдалаки» (2019), «Мої любі зрадники» (2013), «Зорі, що купаються в річці» (2014), «Помилка» (2014), «Розколоте небо» (2014) (цей твір включили до шкільної програми для позакласного читання), «Оголений нерв» (2015), «Повернутися дощем» (2016), «Замкнене коло» (2017), «Спокута» (2017), «Ракурс» (2017), «Я захищу тебе» (2019), «Матусин оберіг» (2018), «Букет улюблених квітів» (2019), збірка оповідань «Купеля» (2016), «Де живе свобода» (2020), «Де живе свобода. Її Полиновий присмак» (2022), «Чекаю На тебе, тату» (2022) та книги російською мовою: «Простите...если сможете» (2011), «Когда ты рядом» (2012), «Не упыри»

(2013), «Без прошлого» (2013), «Ошибка» (2014), «Расколотое небо» (2015), «Надежда» (2016), «Своя чужая жизнь» (2017), «Раздели мою печаль» (2017), «Мы всегда были вместе» (2018), «Надеюсь и люблю» (2018), «Когда прошлое впереди» (2019), «Согретые солнцем» (2019). Авторка обнадіює, що у майбутньому потішить своїх читачів новим романами про жінок «павучків» з Сєвєродонецька, які з перших днів плетуть захисні сітки для українських бійців. Ті історії, які вони розповідають, письменницею будуть художньо опрацьовані на сторінках її книг, бо сама завжди говорить так: «Здається, що сюжет вже визрів, головні герої вже поруч зі мною, але залишається безліч деталей, другорядні персонажі, описи побуту, одягу, зовнішності тощо. Прокидаюся вночі й біжу до робочого столу, щоб встигнути записати якусь думку, бо до ранку забуду. Іноді пишу на якомусь клаптикові паперу, що попався під руку, не вмикаючи світла. До часу, коли починаю викладати роман, збирається добра тека з моїми записами-папірцями, в яких розібратися можу лише я сама. Тому важко сказати скільки часу йде на написання твору. Записати можна за кілька місяців, а все упорядкувати та обдумати можу за півроку або навіть рік» [2, с. 5].

Примітно, роман С. Талан «Щастя тим, хто йде далі» переміг у конкурсі «Коронація слова» (2011), до того ж отримав відзнаку від фонду Олени Пінчук Анти-СНІД «За найкращий роман на гостросоціальну тематику». На початку 2012 року роман був виданий під назвою «Коли ти поруч» у видавництві «Клуб сімейного дозвілля» українською та в авторському перекладі російською мовами, і за рік був проданий рекордний наклад: 80 тисяч примірників. Письменниця радіє таким успіхам, бо це є справжнє визнання її письменницької праці. За версією журналу «Фокус» і рахункової палати Світлана Талан увійшла до трійки найпопулярніших письменників України. А у 2011 році вона визнана однією з десяти найкращих романісток України, які подали свої рукописи на «Коронацію слова».

Прикметно те, що сама письменниця зі Сходу України, але найбільше її читають на Заході нашої держави. Світлана Талан вважає, що книги про війну

розкривають жителям Західної України краще розуміння людської психології українців з Донбасу. Художні твори С. Талан не мають конкретного читача: їх можуть читати як старші за віком люди, так і молодше покоління. Письменниця неодноразово на свою адресу чула звинувачення і нарікання щодо написання книг на тему війни, але авторка з розумінням ставиться до критики, і вважає, що вона є потрібною. С. Талан не шкодує читача, і вважає, що правду повинні знати всі, хто живе у цій державі, проте вона не завжди солодка, найчастіше до болю гірка, тому конкурувати оголеною правдою проти брехні надто складно у теперішньому світі.

Світлана Талан не приховує свої погляди щодо війни на Сході. Літераторка сміливо озвучує те, що думає, навіть проживаючи на окупованій території сепаратистами, вона знала, що стала героїнею репортажу телеканалу «Россия-24», де її назвали жидо-бандерівською письменницею, яка, за їхніми словами, закликає людей своїми книжками до насилля. Не боїться відчуття на собі і на своїй родині наруги з боку людей, які не сприймають її погляди щодо питання окупованих територій та держави зокрема. У своїх романах письменниця крізь призму долі людини розкриває багатогранність жіночих образів, які мають певні досягнення у своєму житті. Жодна з її героїнь не повторюється, вони є індивідуальними у своїх вчинках, думках, мріях. Для письменниці важливо, щоб прочитавши її твори, читачі змогли переосмислити своє життя поки не стало пізно.

Суспільство стереотипно оцінює роль і призначення жінки у житті. Її місія не закінчується лише на приготуванні їжі, вихованні дітей, позаяк сучасний світ дає зовсім інші погляди на сучасну жінку, яка не тільки може відчувати себе слабкою, а й, яка може взяти зброю до рук та відстоювати свободу і мир у державі та спокій у родині. З кожної книги письменниці можна взяти певний життєвий урок на майбутнє, який можна нести з собою все життя. Її жінки є особливими, які змогли піднятися й стати на шлях боротьби навіть попри різні застереження.

Світлана Талан багато чого встигає зробити у своєму житті. Вона дбайлива дружина, любляча матір, паралельно з цим веде активну громадську діяльність, проводить зустрічі на виїздах, нещодавно стала заступником голови обласної організації НСПУ, веде свій блог на політичну тематику під назвою «Інформаційний супротив Світлани Талан». Її блогерство зводиться до того, що письменниця цитує різні російські неправдиві новини щодо українського війська, про молодого письменника республіки, який має хвору уяву і видав свій «ШИдевр», про крокодила з плакатом в зубах і надписом: «Героям слава!», пише статистику про людей, які хочуть залишитися жити на території України, згадує про різні зустрічі і конференції, дає різні відповіді на злободенні питання сучасності. Також письменниця розповідає різні історії про своїх родичів, друзів, про те, як вони переживають війну, що вони думають про військові дії. Різко критикує неправдиву інформацію, надруковану у газетах, намагається її спростувати тим, що влада навмисно вводить в оману людей. Письменниця вважає, що мешканцям окупованої території регулярно «промивають» мізки, що ЗМІ ОРДЛО працює для розпалення ворожнечі, і виставляє нашу територію, де живуть одні фашисти. Пише також про ЛНР і медичну реформу, не забуває про погляди самих жителів окупованої території. Різко висловлювалася про вибори без самого права вибору, оскільки людей позбавляють права голосу, забороняють висловлювати власну думку й жорстоко закривають роти непокірним. На жаль, панує жорстка диктатура, яка руйнує мораль та всі людські цінності.

Нині багато хто говорить про письменницю, як про сепаратистку і пропагандистку, яка впливає на молоде покоління своїми творами на гостросоціальні теми. Ознайомившись з коментарями письменниці у соціальних мережах, стає зрозуміло, наскільки нинішнє суспільство жорстоке й своїми діями, вчинками та словами остаточно знищує націю, культуру і мистецтво не даючи можливості розвитку у краще.

1.2. Наукове вивчення художньої спадщини С. Талан

У сучасному літературознавстві художня творчість С. Талан малодосліджена, а, отже, бракує праць, які б розкривали особливості творчої біографії, специфіку літературної творчості, узагальнювали здобутки письменниці у галузі літератури. Натомість в інтернет-просторі є чимало публікацій, здебільшого це рецензії на появу нових книг С. Талан, яка багато пише про долю жінок у різних життєвих обставинах, ділиться думками з читачами, і кожному дає можливість подивитися на життя по-іншому.

На творчість Світлани Талан як письменниці звернули увагу багато різних критиків, висловлюючи як позитивні, так і негативні думки щодо того чи іншого роману. Однак слушно зазначають, що шлях письменника є важким і тернистим, через який треба проходити кожного дня все по-новому і по-новому. Є чимало статей, рецензій, відгук про творчість С. Талан, які супроводжуються критичними оцінками. Наприклад, у рецензії «Від кон'юктури до еталону» на книгу «Розколоте небо» Анатолій Власюк зазначає, що сторінки книги є вдалим зображенням саме тих страшних і кривавих часів періоду Голодомору 1932-1933 років, які письменниця передає в образі-символі розколотого неба. Але критик вважає, що є певні недоліки у романі, такі як: не до кінця завершені образи героїв, і недостовірне зображення еволюції, яку проходили персонажі роману.

Натомість письменниця Олена Печорна у «"Кілометрах" людського життя від Світлани Талан», відгукується про С. Талан, як про жінку, яка дарує людям можливість на сторінках своїх романів, отримати шанс обдумати своє життя, і внести зміни, поки не стало зовсім пізно. Авторка називає романи, які принесли письменниці велику кількість подяки і читацьке захоплення: «Помилка», «Не вурдалаки», «Мої любі зрадники», «Розколоте небо». На сторінках згаданих романів бачимо тему голодомору, наркозалежних та ВІЛ-інфікованих людей. Історії героїв спонукали реальних людей зажити по-новому і цінувати прожитий день, бо завжди мають шанс щось змінити, коли персонажі роману такої можливості не мають. Найцікавішим є те, що під

значенням «кілометри» О. Печорна має на увазі творчість письменниці, кожна написану сторінку і списану ручку та віддає належне їй у творенні сучасної художньої літератури.

Свої роздуми про твори С. Талан висловила українська письменниця Ольга Рєпіна у рецензії на книгу «Мої любі зрадники», де звертає увагу на те, що авторка у своїй книзі дає певні уроки толерантності у родинному колі, які є дуже важливими для сучасних сімей. Також зазначає, що книга є певним поняттям почуттів до ближнього, і дозволяє зняти рожеві окуляри, у яких ми звикли жити. А ось у іншій своїй рецензії «Твоє майбутнє на порозі» на роман «Оголений нерв», в якій авторка міркує так, що: «Майбутнє кожної людини очікує її на порозі. Цим порогом може бути самоповага, гідність, любов до батьків, рідного міста та місцевості, у якій ти народився. А може й навпаки, бути щось таке, що ціла родина розколюється, як великий корабель, котрий сів на мілину...чи зрада, яка змусила певні обличчя "від'їхати у ментальну далечінь" з пам'яті сусідів та родичів, ставши табуваною темою в розмовах серед знайомих» [54]. О. Рєпіна вважає, що мотивацією творчості С. Талан є: «[...] перекласти свої емоції і почуття в слова для тисяч читачів в надії, що ніколи більше таке варварство, як війна, не повториться в майбутньому на нашій рідній землі [...] І якщо не зрозуміємо цього, то доведеться вибирати або одне з двох, або ні першого, ні другого: мир або війна, або нескінченне вичікування, коли черговий "цар" за нас щось вирішить. Але тоді ми будемо тільки підметами без присудків» [54].

Олена Горобець у своїй рецензії на книгу оповідань «Купеля» під назвою «Часточка душі Світлани Талан у її збірці "Купеля"» зазначає, що письменниця відтворює у своїх романах долі людей, наближені до реального життя, але через обтяжену різними проблемами буденність і не бажання помічати, що відбувається довкола нас, часто пропускаємо це повз увагу. Також О. Горобець в оповіданнях Світлани Талан помічає важливу рису – у кожному творі Світлана Талан намагається зосереджуватися на всеохопній любові. Не дарма рецензія названа так, бо справді С. Талан як письменниця,

ділиться з читачами частинкою своєї душі, яка хоче показати всю ту любов, ніжність, горе і сум на сторінках своїх книг.

А ось у своїй рецензії «Золота письменниця України, або проживаючи життя своїх героїв» на книгу «Розділи мою печаль» український поет, драматург, літературознавець, арт-критик Ігор Бондар-Терещенко говорить, що ця розповідь дає можливість читачам залишатися насамперед людьми, незважаючи на життєві негаразди, які оточують нас на кожному кроці. С. Талан у своєму романі через персонажів подає нам свій власний рецепт щастя, який кожний може застосувати з користю.

Юлія Лісовська поділилася своїми враженнями у відгуку «Світлана Талан та її "Замкнене коло"» на роман «Замкнене коло» і наголошує на тому, що є окремі сюжетні лінії, які неправдоподібно написані і залишають по собі багато питань, але водночас не звертаючи на це увагу, книга є досить цікавою, і як завжди захоплююча з перших сторінок, заставляє читача замислюватися над прочитаним.

Ігор Зіньчук у рецензії «Між двох вогнів» на роман «Ракурс», у якому розгортаються події весни 2014 – осені 2015 в Луганську та Донецьку, зазначає, що С. Талан хоче передати читачам, що найстрашніше не лише жахливі реалії війни, а байдужість людей, яка супроводжує їх, також безвихідна ситуація кожного персонажа, коли не знають, на чий бік стати. Письменниця говорить про цінності, які ми часто не хочемо помічати, але якщо і бачимо, то буває вже надто пізно, для того щоб щось змінити. І. Зіньчук підкреслює актуальність роману, який може пробудити національну свідомість кожного, у кого вона ще спить, дозволить стати на правильний шлях кожному свідомому громадянину. Також у іншій своїй рецензії «Світлана Талан "Повернутися дощем": двобій між життям і смертю» порушив питання теми і проблеми роману. Зазначає, що війна стосується кожного свідомого українця, і настане день, коли все закінчиться, і кожний зніме свою маску, за якою ховався всі ці криваві і жорстокі роки.

Ірина Стась уклала інформаційно-бібліографічний список літератури С. Талан під назвою «Кілометри історій Світлани Талан», де є короткі відомості про письменницю, а також список її романів, які вийшли друком упродовж 2011 – 2019 рр. Також бібліографічний огляд творів письменниці зробила Т. Жевняк «Жіночий ракурс сучасного роману. Світлана Талан» (2020), але він є далеко неповним.

У статті «Сучасна війна у творчості українських письменників і спогадах учасників» Лідія Романенко здійснює загальний огляд творів українських письменників про теперішню війну, в тому числі й С. Талан («Оголений нерв», «Повернутися дощем», «Ракурс»). Л. Романенко зазначає, що письменниця у своїх творах на фоні війни показує розрив сімейних стосунків через діаметрально протилежні політичні погляди членів родини, а також проблему вибору – на чий бік перейти та якій політичній силі віддати перевагу, і завжди такі вибори є важким для головних героїв.

У збірнику матеріалів V міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми філології» (22–23 вересня 2017 р.) вміщена стаття на тему: «Жанрові трансформації діалогії С. Талан "Оголений нерв" та "Повернутися дощем"» студентки Маріупольського державного університету К. Золотарьової, підготовлена під керівництвом О. Євмененко. У своєму матеріалі дослідниця простежує художню інтерпретацію подій сучасності та ставить питання приналежності згаданих творів до жанру мелодрами. Авторка висновує, що: «Мелодрама як жанр масової літератури еволюціонує: проблематика "сьогодення", "буденний" сюжет та сімейно-побутовий конфлікт досягають свого піку, "романтичні фантазії" та "солодкі мрії" у реципієнта змінюються на біль і страх, а фінал – відкритий та непередбачуваний. Тому діалогія С. Талан – мелодрама з глибоким сенсом та широким колом проблем» [1].

Привертає увагу рецензія Любові Загоровської «"Стокгольмський синдром" в українських реаліях» на романи «Оголений нерв», в якій автор зазначає, що книгу важко читати на психологічному рівні. Зазначає, що

сепаратистські сайти на початку березня розпустили слухи про новий роман авторки, який користується популярністю бандерівських жителів Західної України, а також, що його ввели у список шкільної літератури, і діти готові брати зброю і йти воювати. Але правда полягає в тому, що сам твір вийшов на початку травня, а довкола нього почали «ходити» різні інтриги. Л. Загаровська концентрує увагу на так званому стокгольмському процесі – психологічному стані жертви, коли вона співчуває своєму кривднику, шкодує його, і сильно прив'язується до нього. Це добре спостерігається у сюжетній лінії, коли персонажі самі не усвідомлюючи, що роблять, цілують руку свого ворога, і возвеличують його як єдине спасіння для нації.

Отже, літературно-критичних статей, рецензій і відгуків, що стосуються аналізу літературної спадщини письменниці не так багато, як і самої інформації про життєвий шлях письменниці, але ці матеріали дають ширше уявлення про її творчість.

РОЗДІЛ II.

ТЕМА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У РОМАНАХ «ОГОЛЕНИЙ НЕРВ» ТА «ПОВЕРНУТИСЯ ДОЩЕМ»

2.1. Сюжетно-композиційні особливості романів С. Талан «Оголений нерв» та «Повернутися дощем»

Війна. В основі цього поняття лежить великий тягар людського горя, втрата рідних, загублена віра і марна надія. Нема гіршого, коли людина піднімає зброю проти такої ж людини, як вона сама. Перебуваючи по обидва боки барикад, руйнуються сім'ї, бо в кожного із членів родини є своя правда, яку відстоює ціною ворогування з рідними: «Ті, хто лишився, опинилися, як зараз кажуть, по різні боки барикад. Хто на якому – достеменно невідомо, тому ніхто не знає, хто живе поруч: ворог чи друг. Що там говорити про сусідів, коли часто-густо члени однієї родини виявляються супротивниками» [65, с. 424]. Як страшно дивитися в очі матері, переповнених слізьми від втрати найдорожчих їй людей, бо кожна сльозинка, яка падає на землю, повинна відлунюватися у серцях всіх українців, щоб зрозуміти, що війна – це невиліковні рани на душі.

Усе почалося з Революції гідності 21 листопада 2013 року, коли люди вийшли на мітинги заради того, щоб змінити майбутнє України, звільнити її від брехливої влади. Здавалося б, ну що таке мітинг: покричати, померзнуть, стоятимуть поки не розженуть і на тому все закінчиться. Але все не так сталося, як на перший погляд багатьом здавалося. Перші наступи «Беркуту», снайперів, тітушок, перші жертви і перші втрати. 22 січня на Майдані загинули перші активісти – вірменин Сергій Нігоян, білорус Михайло Жизневський. Таким чином, з 18 по 21 лютого на Майдані загинули понад 100 осіб і через якийсь час їх назвуть «Небесною Сотнею».

Далі розпочався важкий період для України, який триває і досі. Справжня війна, зі справжніми військовими і непоправними людськими втратами. Вторгнення російських військ на територію України відбулося у

квітні 2014 року. Конфлікт набув міжнародного характеру і у результаті маємо загарбаний кривавими руками Російської федерації Крим та проголошення Донецької і Луганської народної республіки, а ще окупація території України на східних та південних її рубежах. Чи колись хтось з нас міг задуматися над тим, що будемо свідками таких кривавих подій на території України? Напевно, що ні, бо український народ втратив свою пильність, бо не зрозумів, як споконвічний північний ворог непомітно пробрався на нашу територію, і руйнує українську державу й майбутнє: «Війна нас усіх змінила кардинально, і ми вже ніколи не будемо такими, як раніше. Вона як точка зламу. Попри свою нелюдність, жахливість, несумісність із життям, вона трухнула людей подібно до землетрусу, щоб усе стало на свої місця і ми згадали, що ми українці» [65, с. 531].

Сучасна українська письменниця Світлана Талан дала можливість усім читачам, з різних куточків України, через свої тексти відчувати страшні реалії війни, показавши неприховані картини жорстокості й справжньої людської сутності. Головна героїня постає посередником між автором і читачем й стає зрозумілою, що все це прожито і пережито людиною, яка спостерігала на Донбасі новий хід історії на власні очі: «Роман "Оголений нерв" не є винятком. Я живу в місті, де відбувався перший сепаратистський з'їзд, потім стала свідком псевдореферендуму, побиття патріотів на флешмобі [...] Місто опинилося в окупації, і саме тоді я почала писати цей роман. На той час не було зрозуміло, чи побачить він світ узагалі, але було розуміння, що потрібно все записувати по свіжих слідах хоча б для історії, для своїх нащадків. Цей роман – мій суцільний душевний біль, він написаний під вибухи, коли було дуже страшно й ніхто не знав, що з нами буде завтра» [47, с.12]. Зокрема у романах письменниці та у творах інших авторів, війна для жіночих очей – це непереборна баталія, а війна для жіночої душі – це жорстоке пекло, яке вона самотійно переживає.

Влучно висловилася про першу книгу «Оголений нерв» з діалогії про війну на Донбасі українська журналістка Ольга Хвостова: «У романі є все, що,

на щастя чи на жаль, є в житті: кохання і зрада, пристосуванство і щирість, вбивство і переродження душі. І, хоч як цинічно прозвучить, за це варто подякувати війні, адже саме під її крижаним подихом проявляється суть» [65].

Роман складається з 2-х частин сюжетно пов'язаних між собою назвами – «Оголений нерв» (2015) і «Повернутися дощем» (2016). У цих книгах, сповнених болем, спостерігаємо людські життєві історії, які міцно між собою переплетені на фоні воєнних подій, несуть за собою давно забуті і приховані таємниці родини. На сторінках книг постає звичайна людина, а точніше – жінка, яка щиро вірить і сподівається на суспільне переродження, яке, однак, категорично не хоче пробудити у собі патріотизм і обов'язок перед державою. Жінці важко психологічно серед своїх рідних і близьких, бо майже ніхто не підтримує її патріотичних переконань, в результаті чого вона втрачає найдорожче – свою сім'ю. Однак ця втрата дозволила відкрити персонажам справжні обличчя водночас таких близьких, але далеких по духу рідних: «Виявилось, що серед добрих сусідів і знайомих багато Іуд. Зараз розмірковую, як могло так статися, що я не змогла до цього часу розгледіти, де друг, а де ворог? Чому не роздивилася будяка серед квітів? Чи то я була така неуважна, чи він так уміло замаскувався, приховуючи свою сутність» [65, с. 232].

Війна, яка зображена у творах не є вимислом автора, і не несе вигаданих фактів, ці книги сповнені справжніми людськими стражданнями, болем і розпачем, які С. Талан відчула сама, кожною клітинкою свого ества. Страшні картини зруйнованих людських життів, які чітко окреслюються на фоні зруйнованих будинків війною є справжніми реаліями цього жорстокого життя: «Лише зараз Генік помітив труп молодій білявої жінки. З-під завалу виднілися її голова та рука, а поруч – мертво немовля» [65, с. 162], або: «[...] трупами всіяні всі вулиці, а зібрати не можна, бо весь час бомблять. Така спека, а мертві тіла не можна поховати [...] Їхню стареньку сусідку вбило на вулиці, поблизу будинку, труп пролежав два дні на сонці, а спека до тридцяти п'яти градусів, тож її роздуло і пішов сморід. На третій день чоловік узяв лопату і прикопав

свою матір на місці, поблизу будинку. А там, казала сваха, сила-силенна побитих лежить» [65, с. 491-492].

Хронологічно розповідь у романах «Оголений нерв» та «Повернутися дощем» бере витоки з весни 2014 року, а закінчується за кілька днів до нового 2015 року. Важливо пам'ятати про інший хронологічний час, який проступає на сторінках романів. Політичні процеси, які почалися у 2014 році мають свою передісторію. До цього українське суспільство не виробило спільної стратегії розвитку власної держави, не було одностайних поглядів щодо політики і влади, піддавшись впливу проросійським силам, у результаті мешканці Донбасу, відмовляючись від української держави, покликали на покращення життя владу російської держави й більшість таких фанатиків, які повірили у різні популістські заклики сусідів, надто прагнуть приєднати Східну Україну до Росії, і відчутти себе під надійним захистом російського гаранта: «Нехай буде Путін, він зробить життя кращим. Нам потрібний пастух, бо ми звикли ходити стадом. Підняти голову – боязко. Уткнути погляд у землю – спокійніше» [65, с. 158]. Разом з тим потрібно не забувати: «Рабів до раю не пускають» [65, с. 61].

Події у діалогії відбуваються на території Луганської та Донецької областей, а основною локацією постає місто Северодонецьк Луганської області, яке умовно скалічене людьми, насамперед їхніми вчинками, а також зброєю загарбників. Більшість його жителів йдуть на різні референдуми, всіма силами підтримують сепаратистів, і дякують їм за їхню присутність: «[...] але, що трапилося з людьми? Нема ні відчуття власної гідності, ні гордості, ніби й не жили в Україні ніколи. Якесь повальне психічне захворювання» [65, с. 83]. Місто виступає окремим персонажем, який ніби промовляє до читача: «Ось, подивися на моє зранене тіло, і відчуй мою біль». Головній героїні Насті, важко спостерігати, як її рідна земля, на якій вона живе, страждає від наруги ворогів, які безжально плюндрують її підошвами своїх чобіт.

У вступному слові на початку роману «Оголений нерв» авторка, апелюючи до свого рідного Северодонецька, називає його «рідним», «милим»

і «любим». Просить вибачення, що у потрібний час не зуміли допомогти йому, коли сепаратисти знущалися і плондрували його красу. Особливо трепетно звучить останнє речення, в якому письменниця висловлює переконання: «Ми всі разом допоможемо тобі здолати вірус сепаратизму. Сонячні промені вб'ють мікроби, і ти вже не будеш злякано дивитися на світ темними очима-вікнами і протягнеш руки-гілля до чистого мирного неба!» [65, с.9].

За жанровими ознаками роман-диалогія С. Талан – це роман-хроніка, позаяк авторка дотримується хронологічної послідовності викладу подій. Змальоване коло персонажів, тісно взаємопов'язані між собою суспільними, політичними, сімейними та іншими подіями.

За тематикою відповідає соціально-побутовому роману, в якому наявний конфлікт між людиною і суспільством, приміром, між головною героїнею Настею, яка сміливо вступає у суперечку з суспільством, намагаючись довести або хоча б пояснити свою точку зору, яка у даній ситуації виступає правдивою. Також показано конфлікт не лише з суспільством, а й з родиною. Прийнято вважати, що помешкання для людини виступає своєрідним захистом від зовнішніх бід, але коли ці біди поселяються у твій дім, як ще один родич, стає особливо важко. Найгірше, що може бути, це коли рідні люди опиняються по обидва боки барикад, в такому випадку обезсилюєшся, щоб щось змінити: «Зараз усе інакше: подруги та друзі, батьки й діти, брати і сестри стали ідейними ворогами. Багаторічна дружба розривається, як тоненька павутинка, подружжя розлучаються, батьки відмовляються від своїх дітей, а діти – від батьків» [65, с. 425]. Подібне відбувається у сім'ї головної героїні, яка не знаходить підтримки у своїх переконаннях з боку членів родини.

Крім того, роман-диалогія має ознаки соціально-психологічного роману, бо саме через окупацію та події війни, для головної героїні відкрилися справжні обличчя її рідних і знайомих людей. До початку воєнних дій, всі персонажі жили звичайним життям, довіряли, любили, оберігали і цінували один одного, але, коли почалася колотнеча у суспільстві, кожен показав свою

справжню сутність. Трагічно і жахливо, коли рідні люди, з якими доводилося розділяти спільний дах над головою можуть зрадити, або навіть той, хто тривалий час доводився тобі другом, може виявитися найлютішим ворогом: «Війна скинула з облич людей маски, оголила їхні душі, зробила свій розподіл на добро і зло» [65, с. 430].

Наснажений роман-дилогія й філософськими роздумами головної героїні Насті про складний час та події, які мають місце у суспільно-політичному житті Донбасу. Бо так само, як і письменниця, Настя важко проживає долю свого міста і своєї держави, ніби відчуває присутність болю, який скував її. В образі Насті простежується письменницьке «Я» С. Талан, жінки-патріотки, яка має пройти тернистий шлях, та незважаючи ні на які труднощі, зібрати силу для боротьби: «Війна не залишила вибору жінкам, якщо вони взяли до рук зброю, і не треба згадувати про майбутнє, мріяти про те, що може ніколи не здійснитися. Свої мрії до найкращих часів слід сховати у найпотемніший куточок душі, де не зможе побачити їх сторонній та й самій важко їх розгледіти» [66, с. 150].

Перша книга під назвою «Оголений нерв» вийшла друком у 2015 році, а роком пізніше побачило світ продовження роману під назвою «Повернутися дощем» у видавництві «Клуб сімейного дозвілля». За словами авторки, перша книга була написана заради того, щоб правдиво показати події на Донбасі без перебільшення і брехні. Проживаючи на окупаційній території, вона, як і багато інших людей, чула постріли і вибухи, але попри страх не мала бажання покидати місто. Письменниця, як очевидиця подій, прагнула у своїх творах правдиво показати, як відбувалася окупація Донбасу, розгорталися військові події, що тривають і по сьогодні. Авторка зрозуміла, що власна думка, висловлена в інтернеті, може коштувати життя, тому вчилося швидко тримати язик за зубами, а від промовленого: «Слава Україні!» у відповідь можна отримати від ворога прямий постріл у серце. Письменниця не поїхала з окупованого міста, як зробила більшість його мешканців, а лишилася разом зі своїм чоловіком, вважаючи, що рідну землю не залишають, бо вона є їхня

споконвіку: «Там чужа земля, а тут – моя. Чому я повинен тікати зі своєї землі? Нехай біжать геть з неї чужинці, а я тут народився, виріс і далі буду жити» [65, с. 274], – таку думку С. Талан вкладає в уста сина Насті – Геннадія.

У романі «Оголений нерв» авторка зазначає, що всі прізвища мешканців міста потрібно вважати випадковими, однак події твору стосуються сучасної війни, тому герої романів мають реальних прототипів, про яких С. Талан воліє відкрито не говорити з метою їхньої безпеки. Але все ж таки одне-єдине прізвище – Олександр Радієвський, письменниця вирішила залишити без змін, і зберегти пам'ять про нього, як героя України: «[...] Настя дізналася сумну новину: при звільненні Лисичанська загинув полковник Олександр Радієвський, саме той, який приніс у місто радісну звістку про звільнення» [66, с. 489].

Композиційно перша книга роману складається з п'ятох частин. За таким принципом побудований другий роман. Кожна частина поділена на розділи, до яких авторка підбрала епіграфи відомих українців: Т. Шевченка, С. Бандери, В. Сосюри, В. Стуса, Л. Костенко, В. Симоненка, Р. Шухевича, Л. Легостаєвої.

2.2. Проблематика творів та психологічні портрети героїв

Війна завжди грає з людськими долями небезпечні ігри, вона не бачить кінець краю болю, жорстокості, страху, відчаю, а за собою несе великі жертви і страждання. Кризь призму воєнних дій С. Талан розкриває еволюцію свого персонажа, який перебуває у складному періоді: «Справді, війна непередбачувана. Вона навіть не скинула з людей маски, а скоріше оголила їхнє внутрішнє «я», і далі робить відкриття» [65, с. 501]. З метою розкрити правдиву історію, про яку ЗМІ часто замовчують та перекручують, письменниця дає можливість читачеві познайомитися ближче з людьми, які проживають на окупованому Сході російськими загарбниками. Перша книга «Оголений нерв» більше розповідає про Майдан та відтворює етапи захоплення ополченцями Донбасу, натомість у другій частині під назвою

«Повернутися дощем» авторка розповідає вже про саму війну, волонтерську допомогу військовим, про життя бійців на передовій, битви, перебування у полоні, а також зародження між героями світлого почуття любові.

Розпочинається розповідь зі знайомства з головною героїнею Настею Агафоновною (Бидлотою), яка проживає на квартирі разом з чоловіком Валерієм та його матір'ю Лідією Іванівною, а також з дорослими дітьми Геннадієм і Іванною. Настя упевнена у тому, що має вірних друзів та міцну родину, які завжди будуть підтримувати. Все наче в гармонії: сім'я, діти, робота, друзі. Настає певний етап, коли людина повинна пройти випробування долею. У Насті пропадає сестра Ніна, яка була на заробітках у Росії, а мама Богдана Степанівна вирушає на пошуки своєї доньки і у результаті з нею також обривається зв'язок. Біда ніколи не ходить сама і спокійне життя Агафоновної перетворюється на суцільні проблеми, які, наче страшний вихор, руйнує все на своєму шляху.

Розпочинається справжнє пекло на землі. Світлана Талан яскраво описує різні страйки під проводом комуністичної партії, на які ходить свекруха Насті – Лідія Іванівна. На одному з таких страйків Настя дізнається про бажання поділу України з метою відірватися від Західних бандерівців. Вона всім своїм єством не погоджується з такою думкою, бо вірить, що Україна повинна бути цілісна і неподільна. Спочатку люди просто ходили на мітинги, де їм обіцяли краще майбутнє, але не у межах української держави. Мітингарі підбурювали народ і зневажливо ставилися до Західної України, нав'язуючи думку, що: «Схід і Захід разом? Дурня! Ми для них – робоча сила. Чому весь Донбас повинен працювати на Захід, утримувати їх, годувати, а вони нас не чують?» [65, с.74], а С. Бандеру зробили ворогом народу, який виступив у образі вбивці: «Степан Бандера вбивав українців, бандерівці вкидали дітей у колодязі, а їхніх батьків знищували, розстрілювали, розпанахували животи. Бандерівці ненавиділи українців» [65, с.72]. Суспільство бажало бути під опікою «русского мира», вигукуючи різні жорстокі гасла: «Смерть бандерівцям!», «Не пустимо до нас кийівську хунту!», «Правосеки геть!», «Нас ніхто не чує!

Почуйте Донбас!», «Расія! Расія!». С. Талан показує весь спектр кольорів людських поривів до чужого і відмови від свого, бажання бути проданим, але тільки не українцем: «Блажен человек, родившийся русским, а не украинцем!» [65, с.83].

Суспільство було схожим на зомбі, у головах яких замість розуму – вата: «Про це ніхто не думав, ніби мізки всохли і втратили можливість не те що аналізувати, але й думати. Недарма до таких приклеїлося влучне слово ватники, бо й насправді, якщо відсутнє логічне мислення, не залишилося співчуття, втраченого почуття власної гідності, то в голові таких людей не може бути нічого, окрім вати» [65, с. 252]. Такі масові зібрання були людними і коли почали говорити про референдум, деякі «доброзичливці» раділи, ніби отримали купон на велику суму, хоч потрібно не забувати, що всі ці «справжні патріоти» були підкупні, заради того, щоб надати більшого масштабу таким зібранням. Деякі люди готові були навіть душу продати, коли на таких мітингах роздавали спиртні алкогольні напої чи їжу. Усе це призвело до того, що закликавши ворога і зустрівши його хлібом і сіллю, люди отримали те, що тепер на території України точиться жорстока війна. Світлана Талан показує справжні реалії, які відбувалися масово на мітингах проти України, тоді коли люди кричали: «"Хочемо до Росії!", а коли та Росія прийшла, то всі порозбігалися, зрозумівши наслідки своїх бажань: "Деякі мешканці зрозуміли, що самі покликали війну у свій край і, понюхавши смердючий сепаратизм, відчули, як тхне він беззаконням та анархією"» [65, с. 430], але тоді, ще при першому мітингу, вже було пізно щось змінювати, бо: «Люди, підхопивши вірус сепаратизму, розносили його по домівках, розповсюджуючи інфекцію серед своїх близьких, родичів, знайомих. Як відомо, він швидко і легко поширювався на тих, у кого слабкий імунітет» [65, с.117].

Прикметно, у своїх творах С. Талан в образі головної героїні завжди змальовує жінку, на долю якої випадає нелегкий тягар життєвих випробувань, але, незважаючи на складні обставини, вона виступає сильною, доброю, цілеспрямованою і здатною на самопожертву. Жінки романів «Оголений

нерв» та «Повернутися дощем» є різними. Головна героїня Настя Бидлота постає жінкою-патріоткою, волонтеркою, цілеспрямованою, відважною, люблячою і здатною на прощення. Її прізвище є антиподом до її людських якостей, вона його соромиться, але з часом приходиться до висновку: «Наше прізвище Бидлота, і раніше я справді соромилася його. Зараз зрозуміла, що справжня бидлота – це ті, хто продали свою країну за двісті гривень! Бидлота – це ті, хто біг аж спотикався на референдум і хотів жити у Росії на українській землі! Бидлота – це всі ті, хто покликав на нашу землю війну і зараз готовий вчепитися в горло тим, хто пролив за них кров. Справжня бидлота – це ті, хто й досі з ватою в голові чекає повернення "наших ребят"» [65, с. 529]. На долю цієї жінки випав складний життєвий період, який приніс одні страждання і втрати, але та зуміла знайти у собі силу, щоб допомагати іншим. Коли жителі Донбасу втратили реальне сприйняття дійсності, розгубили любов до рідного, не кажучи вже про високий обов'язок патріотизму до Батьківщини, то Настя виступає саме тим головним образом самопожертви і відданості своїй державі. С. Талан оголює правду та показує насамперед зневагу до національної атрибутики тоді, коли Настя пішла на мітинг, а там привезені тітушки не лише побили місцевих проукраїнських городян, а ще й поглумилися над українським прапором, який жінка тримала у руках. Головна героїня також постає перед читачами у ролі журналіста-аматора, за порадою подруги Людмили дописує до газети під прихованим псевдонімом Віра Северодонецька заради того, щоб люди по всій Україні знали правду про події на Донбасі: «Донбас – незагоєна рана на тілі України» [65, с. 521], – так висловлюється в одному із своїх записів Настя.

Паралельним образом виступає сестра головної героїні Насті по маминій лінії – Ніна, яка завжди любила потрапляти у різні халепи, і була одержимою у пошуках ідеального чоловіка. Її життєвий шлях сповнений важких випробувань, які вона прожила на заробітках у російській державі, до того ж ревно вірить у те, що у такий спосіб доля вела її до кращого світлого майбутнього. З одного боку, Ніна постає розумною і начитаною жінкою, у якої

все завжди виходило, до чого б вона не бралася, а з іншого боку, поява нових чоловіків заставляла її забути про все і всіх. Якщо головна героїня виступає справжньою патріоткою своєї держави, то Ніна схильна до проросійських поглядів, які заставили її відмовитися від своєї родини і поїхати на чужину зі своїм сином Володею: «[...] я вирішила раз і назавжди обірвати наші зв'язки, отримати російське громадянство і кляту Україну забути, як страшний сон» [66, с. 225].

Образ свекрухи Лідії Іванівни розвивався у її поривчастому бажанні змінити державний устрій, і прожити своє життя в Росії. Жінка брала активно участь у мітингах, зневажливо ставилася до Західної України, вважаючи її жителів «бЕндерівцями»: «Бабуня наша більше смерті боїться бандерівців. Вона не пропускає жодного мітингу, які тут організовують сепаратисти, а там, сам розумієш, тільки й чути "київська хунта", бандерівці, правосеки, "фашисти". А вона всьому почутому вірить» [65, с. 77]. Але з часом, коли та повернулася з «казкового життя» у Росії, жінка зрозуміла, що це все була брехня: «Вік прожила, а така дурна, не подумала, що сієш вітер, а пожинаєш бурю. Кращого життя схотілося і не задумувалася про наслідки. Зараз ладна собі руку по лікоть відрубати за те голосування» [65, с. 405].

Образ Богдани Стефанівни сповнений любові до своїх двох доньок Ніни і Насті, вона ніколи не робила різницю між дітьми, навіть тоді, коли одна з них відрікається від своєї родини через політичні вподобання. У листі до Насті, коли жінка поїхала шукати Ніну, писала: «У мене двоє дітей: ти і твоя сестра Ніна. Ти – моя гордість, Ніна – мій вічний біль, мій пожиттєвий хрест, але ви обоє – мої діти і, хай би що сталося, я люблю вас однаково» [65, с. 22]. Багато років вона приховувала таємницю своєї молодості, коли втекла разом із дитиною від свого чоловіка Сергія Андрійовича, але життя є непередбачуваним, правда рано чи пізно впливає на поверхню: «Він спав з молодшою донькою коханої жінки» [65, с. 527]. Зустріч стала неминучою, саме він і врятував її від невідомої подальшої долі, яка могла закінчитися

трагічно через пошуки непутящої доньки. Саме у її образі, авторка вкладає велике проявлення любові і туги за рідною батьківщиною.

В образі Іванни проглядається бунтарська натура дівчини, яка через підхоплений вірус сепаратизму не знаходить порозуміння з батьками. Зародком ненависті до всього українського і зневажливе ставлення до постаті С. Бандери у душі дівчини став вплив старшого покоління: «Степан Бандера вбивав українців, бандерівці вкидали дітей у колодязь, а їхніх батьків знищували, розстрілювали, розпанахували животи. Бандерівці ненавиділи українців. Спитай будь-яку бабцю, вона тобі розкаже, як наші люди боялися їхати на Західну Україну за розподілом після навчання» [65, с. 73]. Іванна на ідеологічному ґрунті не знаходила спільної мови з братом Геннадієм, який брав участь у мітингу на Майдані, звинувачувала в тому, що він обрав неправильний шлях свого майбутнього. Іванна тривалий час приховувала від родини, який шлях обрала і в яких колах обертається, але з часом правда стала очевидною, позаяк дівчина перейшла на бік окупантів. На жаль, ні матері, ні брату не вдалося уберегти рідну кровинку від жорстоких подій, життя якої обірвалося трагічно. Помираючи на руках рідного брата, дівчина визнає, що вибрала хибний шлях, у якому вороття назад не було: «Усі люди помиляються, але я зробила величезну помилку» [66, с. 364].

Цікавим персонажем постає образ Уляни (Улі): «Дівчина завжди вдягала джинси, носила чоловічі светрики і навіть коротко стригла волосся» [65, с. 44]. Саме з перших сторінок роману відбувається знайомство з друзями дитинства Геника – Льонею, Антоном, Ніком, Денисом, Іваном, Яшкою і тут серед них зустрічається Уляна, одна-єдина представниця жіночої статі у такому славному чоловічому товаристві. Саме з її ініціативи і підтримкою хлопців, вигадали кодове слово з перших літер своїх імен – ЛУГАНДІЯ, яке означало і радість, і смуток, і вітання, і зустріч. Уля виступає сильною і непереборною, загадковою і таємничою, стійкою і люблячою, ніжною і холоднокровною дівчиною. Любов Геннадія додає їй сил і віру у краще майбутнє, тому вона вирішує бути разом з ним, де б він не був. «Війна не для жінок» [66, с. 8], але

Уляна так не думає, і вирушає у самісіньке пекло війни зі своїм коханим, де вона проявляє найкращі якості справжнього бійця з сильним характером.

Другорядні жіночі образи виконують не менш важливу роль на сторінках романів, наприклад, Оксана, яка була закохана у Геніка, але її байдужість до батьківщини і бажання втекти, відштовхнуло почуття хлопця до неї: «Так, ти утримуєш житло в ідеальному стані, слідкуєш за собою, за своїм тілом та волоссям, але маєш брудну, засмальцьовану душу» [65, с. 396].

Образ Аліси, давньої подруги Насті, відкривається перед читачами як жінки, яка мала інші політичні переконання, через які часто виникали сварки: «Якщо ми з тобою опинилися, як зараз говорять, по різні боки барикад, то будемо спілкуватися й надалі, проте без жодного слова про політику» [65, с.132], але вона все ж таки допомогла в скрутний момент, коли головна героїня потрапила у полон.

В образі тітки Дусі, авторка втілює велику любов до рідної держави, за яку вона повинна розплачуватися своїм власним життям: «Я вивісила на своєму будинку український прапор. Не іншої держави, а свій, рідний, у своїй країні і на своїй землі, чи я вчинила якийсь злочин? [...] Тільки-но вивісила прапор, як одразу збіглася до мого двору вся вулиця [...]. Пригрозили спалити мене разом з хатою, якщо ще раз повішу» [65, с. 311-312].

В образі Валентини, звичайної продавчині, постає жінка, сповнена великою любов'ю до солдатів, яких вона годує, і великою ненавистю до катів, які безпощадно знущаються над бідними хлопцями: «Серце кров'ю обливається, як подумаю про солдатиків! [...] А ті, хто покликав сюди війну, спокійно розгулюють по вулицях! Як так? Ні, я ніколи з цим не змирюся!» [66, с. 243].

У фіналі роману «Повернутися дощем» С. Талан знайомить читачів з Танею, яка має позивну кличку «Ластівка», в образі цієї героїні відкривається жінка-воїн, яка готова воювати за рідну країну і свої мрії: «Хто не втрачає свою землю, мене не зрозуміє. Хто не відчував на власній шкірі те, що за поняттям "особисте" криється щось набагато більше, ніж речі, будинок, робота. Це

втрата велика, як відірваний шматок тіла, як орган, без якого не можеш жити» [66, с. 432]. Ця дівчина приманує насамперед самопожертвою і відважністю, і у своєму записнику, висловлює свої думки про події, які змінили її життя: «Я покинула навчання, втратила малу батьківщину, порвала з "друзями", у голові яких виявилася вата замість мізків, проте отримала нову родину і впевнена в кожному зі своїх побратимів. Стильний одяг змінила на військову плямисту форму, а туфлі на високих підборах – на берци, жіночу сумочку – на автомат. Я не сплю на широкій постелі, не вкриваюся теплою ковдрою – моїм ліжком стали ящики з-під патронів, а кімнатою – бліндаж» [66, С. 432 – 433]. Дівчина гарно малює й авторка подає детальний опис двох її малюнків, які висіли на стіні: «На одному малюнку вгадується Таня, хоча обличчя не видно. Дівчина у камуфляжі, з автоматом через плече, тримає біля грудей проліски. На іншому – та сама дівчина ззаду, з косою. На обох малюнках напис "Вона", де на букві "о" ледь помітне "ій", яке змінювало слово "вона" на "війна", два несумісні поняття, що їх обставини змусили поєднати» [66, с. 428], а сама дівчина, у тому ж таки нотатнику пише: «[...] рука спритно виводить дівчину в камуфляжі, з автоматом за плечима, на спину спадає коса. Інший аркуш паперу – під розстебнутою плямистою курткою дівчина тримає квіти. Так, на розгорнутих долонях – символ життя, весняні проліски, ніжні, тендітні, як сама дівчина та її мрії. Обличчя не видно. Навіщо його відкривати? Є символ жінки-воїна і жінки-матері. Це я. Такий собі автопортрет без обличчя» [66, с. 433].

Не лише жіночі образи проявляються у позитивних і негативних аспектах, але і чоловіки, також відіграють не менш важливу роль у сюжетній лінії твору, відкриваючи своє справжнє «Я». Наприклад, чоловік Насті – Валерій, змальований як такий, що апатично ставиться до подій, які відбуваються довкола нього, але з часом він переосмислює все і приймає сторону ворога, а колишня дружина Настя висловлює при останній зустрічі свою думку про нього: «А колись ти був байдужий і до сепаратистів, і до укропів. Мені навіть здавалося, що ти живеш не в Україні, а в якійсь нейтральній державі. Тепер, бачу, ти визначився і маєш свою точку зору. Це

вже прогрес [...]. Згодом ти зрозумієш, що вона помилкова, але це краще, ніж стояти осторонь і бути безформною медузою» [66, с. 439].

Якщо Валерій виступає в образі апатичної людини не тільки до державних змін, й стосовно своєї дружини, то в образі товариша Вадима бачимо чоловіка, який живе у вірі та надії, з думкою про повернення додому сина, який пропав під час сутичок, і безмежній та вірній любові до Насті. Будучи у полоні через волонтерство, проявляє почуття сили волі, терпіння і сподівання на кращі часи, а також приваблює своєю готовністю пожертвувати собою заради коханої людини. Образ Вадима співвідноситься з ангелом охоронцем для Насті, який незалежно від обставин завжди поруч.

Борцем за справедливість у романі постає образ Геннадія, який повернувся з Майдану й мав переконання, що це був мітинг заради свободи, віри у краще майбутнє держави: «Майдан – невеличкий острів, територія свободи. Так, ми всі мерзли, відстоюючи свободу там, щоби вона поширилася на всю країну [...]. Люди, які там були поруч зі мною, добре усвідомлювали, що їх можуть побити, заарештувати, "пришити" справу, але ще більше боялися жити з таким президентом [...]. Це було народне повстання. Так, саме народне, не проплачене, не замовлене. Це був безпрецедентний сплеск Людяності та Добра» [65, с. 60]. Геннадія, після приїзду, починають сторонитися знайомі. Хлопець шукає підтримки у близьких людей, він розуміє, що його думки не співпадають з переконаннями батька, сестри і бабусі, лишень мама підтримує сина. Хлопець виступає сильним, відважним, люблячим патріотом своєї держави, але з часом розуміє, що близькі люди, друзі стають зрадниками і найбільшими ворогами. Генрик двічі був поранений, і двічі бачив смерть: «Смерть десь поруч, спостерігає за ним. Генрик міг запрягтися, що кілька разів навіть бачив, як смерть холодним подихом проносилася верхівками дерев і наближалася до нього. Понад усе волів перемогти її, дочекатися ранку. Він хотів жити! І це бажання давало йому сили розмахувати руками, відганяючи кістляву» [66, с. 323]. Коли потрапляє у саме пекло війни, бере собі позивне ім'я Север від назви свого міста, і там розуміє, що він ніколи не зможе

бути таким, як колись, а повернутися назад додому, коли війна не закінчилася він не може: «Тут померати страшно, а там – жити, жити серед байдужості, поруч із сепаратистами, особливо з тими, які вдягли вишиванки і сховали справжнє обличчя за маску патріота» [66, с. 401]. Юнак розуміє, що коли навіть і закінчиться ця війна, то буде ділити людей на дві категорії ті, що були там, і ті, що були поруч з ним. Також цей персонаж є обтяжений внутрішніми роздумами, які часто заставляють його переосмислювати, чи правильно він зробив у тій чи іншій ситуації, особливо, коли на його руках помирають побратими, коли мстить за Улю вбивством Змія, і втрачає рідну сестру: «Дорогою він думав про те, скільки смертей побачив. Скільки часу знадобиться, щоб скинути з себе цей тягар? Чи зможе він хоча б через роки зізнатися Улянці в тому, що вбив Якова? Чи колись розповість матері правду про сестру? А своїм майбутнім дітям про вбитих ним ополченців? Чи все це потрібно тримати в собі до скону?» [66, с. 371].

У першій частині роману «Оголений нерв» письменниця вводить у сюжетну канву й знайомить читача з друзями дитинства Геника – Льонею, Антоном, Ніком, Денисом, Іваном, Яшкою. Потрібно зазначити, що друзі це ті, які ніколи не залишають у біді, і нездатні встромити у плечі ніж, але в образах цих хлопців, можна показати не лише різницю поглядів на події, а й справжні їхні обличчя, які здавалися Геникові вірними: «Геннадій намагався довести, що вся країна підвелася з колін чи не вперше за роки незалежності не для того, щоб отримати поразку, а заради кращого життя для всіх. Іван та Яків палко сперечалися, намагаючись довести, що марно бандерівці та правосеки розбурхали народ і зробили ще гірше, ніж було, що саме вони заради свого зиску та за гроші зчинили бурю, яка призвела до загибелі людей, а працьовитий Донбас ніхто так і не почув, не запитав, чого він хоче. Никон у суперечки майже не встрявав, тому важко було зрозуміти, якої він думки про останні події. Геннадія підтримував Льоня, і то майнула думка, що робить він це лише заради їхньої дружби» [65, с. 114]. У результаті відбувається розпад міцної дружньої компанії, бо хтось перейшов на бік сепаратистів, хтось

дотримувався нейтральної сторони, а хтось загинув, воюючи за справедливість: «У нашій вигаданій країні панувала злагода, мир, довіра, дружба. Ми були впевнені одне в одному і знали, що поклич когось з нас серед ночі, і він прийде, не спитавши, чому, куди, навіщо. Лугандію – країну юності та мрій – знищила війна. Тож нехай вона залишиться в наших спогадах принаймні такою, як зараз. Безтурботна юність для кожного з нас скінчилася тоді, коли загинули Льоня, Іван, Яків, Никон [...]. Не будемо ховати Лугандію, як покійника, вважатимемо, що вона розчинилася, як туман при вранішніх променях сонця, але вона житиме в нашій пам'яті, як щось світле, романтичне і незабутнє» [66, с. 354].

У другій частині роману «Повернутися дощем» письменниця розповідає вже про інших друзів Геника. Ці люди зовсім різні, з протилежними поглядами на майбутнє, життєвими принципами, але об'єднує їх одна спільна мета – готовність самопожертви заради спокою і миру в Україні. Кабан – виступає сильним і безстрашним чоловіком, над яким познущалися у полоні сепаратисти. Філософ часто любить розмовляти на філософські теми життя, ейфорії і нірвани. Злий – зображений холоднокривним чоловіком, бо став таким через втрату дорогих йому людей. Мона виступає добрим і веселим хлопцем, який може підбадьорити команду. Образ Малого зображений скритим і тихим, всім говорив, що має батьків, які за ним переживають, а насправді був сиротою і справжню родину знайшов у побратимах, з якими воював. Разом ці герої пережили обстріли, напади, торттури, полон і «Зелений коридор», який став справжнім пеклом для військових, бо ворог, скориставшись довірою, зробив засідку для них.

Письменниця у двох романах порушує найважливіші гострі суспільні проблеми, які часто люди намагаються оминати, або не звернути на них уваги. Найголовнішою проблемою роману – є проблема війни, яка знищила всі людські цінності, зрівнявши їх з порохом, заставивши молодих людей йти на неминучу смерть: «Клята війна! Змусила покинути рідну домівку і юнка, якому час бігати на побачення в нових кросівках та з букетом квітів, а не

стояти в берцах, важкому бронезилеті та касці, і літнього чоловіка, який заробив пенсію і мав відпочивати у своєму домі, тішити онуків, а не тримати автомата в руках» [66, с. 23].

Незнання історії своєї держави – ще одна проблема романів, найчастіше проявляється у сучасній молоді, яка нахабно ставиться до історичної спадщини своїх прадідів: «Скажу одразу: так, у нашому місті дуже бояться б'єндерівців, яких ніхто не бачив. Якщо спитати, хто такий Бандера, більшість не зможуть дати відповідь, бо навіть вимовляють його прізвище неправильно» [65, с. 156-157].

Яскраво простежується й проблема патріотизму людини, бо не завжди патріотом виступає той, хто кричить голосно гасла свободи України, а пізніше говорить, що життя у ній немає. Патріотизм проявляється з найменшого: «[...] зі стрічки синьо-жовтого кольору, прикріпленої до дитячого візочка, з віночка з маками на голові маленьких дівчаток, з підлітків, які накинули на плечі двоколер; з першого за роки незалежності параду вишиванок; з велопробігу з державним прапором; з живого тризуба, який утворили велосипедисти; з державного гімну, який уперше багатоголосо пролунав на площі Леніна вже без його камінного втілення» [65, с. 534].

Проблема батьків і дітей чітко показана на прикладі взаємостосунків Насті і її мами Богдани Стефанівни, бо обидві хоч любили безмежно своїх доньок, проте не змогли вберегти від впливу проросійської хунти.

Також С. Талан звертає увагу на проблему корупції в Україні: «Не хочеш у в'язницю за скоєний злочин? Штука баксів – на рік менше проведеш за ґратами. ДАІшник зупинив за порушення правил дорожнього руху – сплати півціни штрафу. Не хочеш іти на роботу? Купи лікарняний за сто п'ятдесят гривень на один день. Поставити пломбу в державній медичній установі – такса сто п'ятдесят гривень. Нас роками привчили до такси, і ми, німі раби, покійно їй даємо» [65, с. 66], і халатне ставлення і беззаконня міліції до подій, які відбуваються довкола них: «Можливо, десь у якійсь країні й існують закони, а у нас їх нема» [65, с. 66].

Однією з ключових проблем, яка тягне за собою шлейф інших – проблема поширення неправдивої інформації ЗМІ: «Під тиском озброєних російських терористів, які захопили місто Сєвєродонецьк, і за підтримки членів КПУ місцева телерадіокомпанія, яка здійснювала кабельне мовлення практично на все місто, була вимушена зупинити трансляцію українських телеканалів. Таким чином, порушено право сєвєродончан на вільний доступ до інформації» [65, с. 201], і не завжди ця інформація була достовірною.

Слід звернути увагу, що у романах ключову роль відіграють символи, які наскрізно переплетені з сюжетом твору. Наприклад, Світлана Талан найчастіше бере за символіку – квіти, наявність яких можна пояснити так: кров (маки), чистоту і невинність (ромашки), любов і пристрасть (троянди), життєву силу (барвінок), журба (фіалки). Також певну символіку несуть у собі тварини, які уособлюють: родючість і мужність (кінь), душу померлої людини (голуб), мудрість (кіт). Природні явища теж несуть у собі певну символіку, таку, як: повернення, очищення (дощ), горе чи біда (грім, блискавка), відродження (сонце). Окремим символом виступає український прапор, який наскрізно згадується у двох частинах романів, символізуючи людську свободу, незалежність і силу, хоч був і не раз сплюндрований саперами.

Не тільки на сторінках роману присутні певні символи, а й важливо зазначити, що письменниця також вклала у назви творів приховану символічність, яка натякає на біль і страждання людини. Перша книга, наприклад, «Оголений нерв» символізує те, що війна здатна оголити людські почуття і їхню справжню сутність, що призводить до нестерпної болі і мук, і це може зрозуміти лише та людина, яка пережила на власному досвіді: «Напевно, я в твоїх очах виглядаю нещирою, бо іноді говорю пафосно, але повір мені – війна оголює почуття. Лише коли втрачаєш свободу, починаєш розуміти її справжню цінність. Утім, хай би скільки я говорила, намагалася пояснити, яке жахливе відчуття неволі, все одно важко зрозуміти, поки не відчуєш все на собі» [65, с.281]. У такі моменти людина стає дуже вразливою до навколишнього світу: «Напруга зростала з кожним прожитим днем, і вона

сама вже ставала, як оголений нерв: тільки зачепи – одразу болісна реакція» [65, с.172].

Друга книга під назвою «Повернутися дощем» також має приховану символіку назви. У даному випадку Іванка, донька головної героїні Насті, перед своєю смертю символічно говорить своєму брату, що повернеться до свого дому у вигляді дощу: «Додому я...повернуся...дощем, – летіло тихе й останнє з її вуст» [66, с. 366]. Цей дощ символізує вічність, метаморфозу людської сутності і певний зв'язок між природою і потойбіччям. Дощ виступає своєрідним очищенням або навіть засобом померлої людини виплакати наболіле, яке не встигла за життя, так само і Іванка не встигла прийти, і випросити у матері прощення за свої гріхи: «Настя поцілувала портрет. А небо ридало, поливаючи слізьми світлину Іванки, обціловуючи її потічками» [66, с. 379].

Письменниця відволікає читача від страшних реалій війни та перекидає місток на довколишню красу природи і цінність людських речей, які проявляються у найменших життєвих радощах. Наприклад, це можна яскраво спостерегти у описі Карпат: «Карпати, суворі, примхливі й мудрі, вміли співчувати. Багато людського горя вони бачили на своєму віку. Мовчазно спостерігали, як люди кохалися серед ялиць, були свідками їх гибелі, коли відчайдухи падали з прірви. До одних вони були поблажливими, до інших жорстокими» [66, с. 412], чи навіть коли зображує яскравий контраст між природою і війною: «Навколо розлігся такий сонячний, привітний барвистий світ, аж не вірилося, що десь люди вбивають одне одного, стоять зі зброєю в руках, хоча могли насолоджуватися життям, яке вирувало навколо і в цвірінчані горобців, і гелготіні гусей, і в ляскотінні коника у килимі зеленої трави, і в жайворонку, який до не бідтягав золоту нитку своєї пісні. Здавалося, що є два неба – голубе й зелене, які злилися в одне ціле на горизонті й радісно шуміли назустріч сонцю. У таку мить не хотілося думати про лихе – сама природа змушувала насолодитися неповторними миттями життя» [65, с. 161].

Також С. Талан вдало показує зв'язок, коли людина відчуває себе одним цілим з навколишнім середовищем: «Місто, залите сонячним світлом, раділо приходу нового дня. Якщо подивитися з балкона ліворуч, вздовж рівного як струна Гвардійського проспекту, то прямисінько в кінці його – схід. Там народжується новий день, а праворуч, там, де починається проспект, сонце сідає за горизонт. "А я – середина Всесвіту, бо якраз посередині"» [65, с. 203]. Або, коли людина може відчути суцільний спокій на лоні матінки-природи: «Настя налила води в останню лунку з розсадою помідорів, пішла в садок за хатою, сіла на лавку під вишнею. [...] Під деревами зацвів синьоокий барвінок, простелився килимком, радіє теплу. Пустун-вітер бавився білою піною вишні, а теплий і вогкий дух порушеної пухкої землі приємно лоскотав жінці обличчя» [65, с. 143]

Також значну увагу С. Талан приділяє речам, і не простим, а таким, які є важливими для людини, що підтверджує генетичний код. Це яскраво проявляється тоді, коли Настя їде на відпочинок до Людмили, і не може взяти з собою нічого українського, бо за це можуть покарати на блокпостах, коли ті будуть перевіряти. Чи згадати, коли головній героїні було важко на душі, а мамина хустина навіяла сум за нею: «На краєчку дивана – мамина квітчаста хустка. Настя взяла її, вдихнула запах – хустинка ще берегла мамин аромат. [...] Разом із мамою з її життя зникло щось світле, життєствердуюче, тепле» [65, с. 144].

Висновуємо, що образ головних і другорядних героїв, а також проблеми, порушені у романах, дають можливість відкрити і зрозуміти, що побачена на власні очі С. Талани війна у країні несе за собою розкол у родинних і сімейних взаєминах.

РОЗДІЛ III.

ПРОБЛЕМА ПАТРІОТИЗМУ У РОМАНІ «РАКУРС» С. ТАЛАН

3.1. Анти-/проукраїнська позиція головних героїв роману «Ракурс» С. Талан

3.1.1. Проблема вибору людини у контексті російсько-української війни

Чи є щось страшніше за слово «війна», яке має просту будову, а в семантичному сенсі наповнене важливим змістом, що акумулює в собі страх, розпач, втрату надій та сподівань. Воєнні події між Росією та Україною беруть відлік з 2014 року і тривають досі. За цей час українці багато чого зрозуміли. Наприклад, братських народів не існує, ніякій новій республіці процвітаючій не бути, брат може стати ворогом, а сусід донощиком, реальні вибухи не у фільмах, а за вікном власного будинку, в одних прокидається давня козацька незалежність, а в інших, на жаль, бажання жити під опікою агресора і вбивці. Важко спостерігати за тим, як руйнується не тільки ціла держава, а й сім'я, яка повинна була б підтримувати в такі нелегкі часи для цілої України: «У важкий час ми повинні одне одного підтримувати й допомагати. Ми ж українці, своїх у біді не покидаємо» [68, с. 103].

Світлана Талан – письменниця, яка промовляє в образі головних героїнь від імені багатьох жінок, які живуть у самому пеклі воєнних дій. Жіночі долі тісно переплітаються з подіями всієї України. Зазвичай більшість чоловіків вважають, що жінка є слабкою і потребує певної опіки і підтримки з боку сильнішого, але письменниця знайомить своїх читачів із жінками, які заради миру і спокою у своїх домівках, здатні піти на передову у саме пекло ворога: «За природним покликом я повинна бути берегинею, а я жінка-воїн і залишатимуся нею доти, доки останній ворог не буде знищений» [68, с. 234]. Героїня С. Талан поступово формується через призму подій довкола неї, ставлення суспільства і життєвих негараздів. Письменниця яскраво описує у своїх романах події, які змушують поглянути на війну зовсім по-іншому,

особливо очима жінки. Саме ці речі відкривають дві сторони: праведника – в образі захисника України та грішника – в образі зрадника своєї батьківщини.

Світлана Талан не боїться розкрити правду перед читачами, бо вважає, що її повинні знати всі, щоб у майбутньому не було складено проросійських «казок і легенд» на користь агресора. В одному з інтерв'ю на запитання, чи настав час українським письменникам писати про війну, письменниця висловлюється так: « – Не можу наперед знати, про що буде наступна книжка. Сюжети виникають самі по собі, коли зустрічаєш цікаву людину, чуєш історію, яка зачепила за живе, не дає спокою. Та коли розмовляла з менеджерами на форумі книговидавців, то мені сказали, що нині комерційно не вигідно писати про війну. Але пишу, маю право писати. Як могла не розповісти історії дівчини і хлопця з "Ракурсу"? Або про "айдарівців", яких розстріляли під Щастям, а потім відвезли їхні тіла у морг Старобільська, де майже два місяці ніхто про них не дбав, не сповістив рідних? Це злочин, це жахіття» [45]. Жорстокі вчинки людей, за словами С. Талан, мають бути покарані, бо без цього доведеться викорінювати зло, яке зможе прорости глибоко в українську землю і псувати молоде покоління: «Це вже нове покоління, і їхнє ставлення до світу інше. Вони сміливіші, ладні обстоювати свою Україну, любити її, вивчати мову і справжню історію. Батьки вже не такою мірою впливають на їхній світогляд, а більше важить громадськість, школа. Хоч є невелика частина дітей, у яких ще не сформована психіка і вони перебувають під впливом батьків-сепаратистів. Але більшість уже формує суспільство» [45].

«Талановита людина – талановита у всьому» – сміло можна сказати такі слова і про С. Талан, яка вже шостий рік, крім письменницької праці, реалізовує себе в інших сферах та веде постійну рубрику у всеукраїнському журналі «Борисфен» під назвою «Життя Донбасу», а також почала вести особистий блог «Інформаційний супротив Світлани Талан», де розвінчує брехню, яка ллється з російських телеканалів та ЗМІ, так званої ЛНР.

В одному з номерів вміщено статтю письменниці з промовистим заголовком «Жити в Україні чи в "молодій республіці"», в якій авторка подає своє бачення поділу людей на Донбасі: «Наразі, відбувся умовний розподіл на три категорії. 1. Як їх тут називають, "сепари". Це люди, які не обов'язково воювали на боці ЛНР-ДНР, але мають проросійські погляди. 2. Патріоти або, як їх називають, "сепари", свідомі. Це люди, які люблять свою країну, розуміючи, що Україна і її керівництво – різні речі. 3. Псевдопатріоти. Вже навіть не "вишиватники", а саме псевдо, найжахливіші і непередбачувані, вони повсюди: серед нас на проукраїнських мітингах, на благодійних заходах, на зустрічах із нашими захисниками, такі собі пристосуванці, які мають камінь за пазухою. Із "сепарами" простіше, вони простакуваті, недалекі, часто неосвічені, їх видно одразу, їх можна вирахувати і передбачити подальші їх дії, а ось псевдопатріоти, а їх багато, то вже справжня загроза для суспільства, коли їх важко розпізнати, бо мають велику палітру фарб для перекрашування в будь-яку мить» [60]. Такі типи часто зустрічаються на сторінках романів письменниці.

Усі свої романи С. Талан пише у жанрі реальних подій та історій. Часто письменниця зауважує, що не всі персонажі мають свого прототипа, що переважно це збірні образи, але якщо добре ознайомитися з творчістю цієї особистості, можна знайти деякі зв'язки не тільки зі справжніми людьми, а й із самою письменницею: «Так, мої герої – люди, які поруч з нами. Іноді здається, що у них звичайне життя, а якщо придивитися пильніше, можна розгледіти багато цікавого» [63].

У 2018 році у видавництві «Клуб Сімейного Дозвілля» побачив світ новий роман письменниці «Ракурс»: «У ньому невигадана розповідь про долі людей, про їхні надії і втрати, про силу волі та боротьбу, вічні пошуки істини й непереборне бажання жити. Це книга про найболісніше – про війну, яка проходить крізь серце» [63]. Як і в попередніх романах С. Талан, – «Оголений нерв» та «Повернутися дощем», тут розкривається тема російсько-української війни, полярності поглядів, втрати близьких людей та віри у краще майбутнє.

Читачі спостерігають у книгах письменниці як руйнуються сім'ї та мрії, як у світле, сповнене щасливих та радісних днів життя, вривається неочікуваний гість: бомбардування, постріли та смерть. Війна постає на сторінках роману письменниці головним героєм, який не може бути повністю знищений через поділ у державі та між людьми, бо навіть українці можуть стати запроданцями не тільки своєї родини, а й цілої України.

У романі «Ракурс» Світлана Талан пропонує поглянути на події весни 2014-го – осені 2015-го на Луганщині під зовсім іншим кутом зору, оцінити всі «за» та «проти», отримати можливість відчувати себе як на боці ворога, так і на стороні захисника. В одному інтерв'ю («Маю право писати про війну» Олени Особової) письменниця зізналася, що головна героїня роману насправді має таки прототип: «Роман писала на підставі реальних історій, але не моєї родини. З головною героїнею познайомилася, коли ще працювало севєродонецьке кафе "АРТиШОК". Це була молода жінка з "Айдару"» [45]. Збіг прізвищ та імен авторка просить вважати випадковими, бо є певне хвилювання, що люди можуть постраждати від ворога чи свого проросійського сусіда по квартирі: «Люди навчилися мовчати, бо ніхто не може бути впевненим у своїх знайомих чи сусідах: у неспокійний час багато хто опинився, як зараз кажуть, по різні боки барикад» [68, С. 98-99]. Як і сама письменниця одного разу опинилася у непростій ситуації: «Страшно стало, коли я з балкона побачила, як увечері із сусіднього будинку вивели людину з пакетом на голові, посадили в машину й вивезли невідомо куди. А згодом подзвонили в мої двері. У вічко побачила людину з текою в руках, а між поверхами стояли сепаратисти в камуфляжі. За ту хвилину все життя промайнуло перед очима. Подумала: зараз виб'ють двері. Але обійшлося, я не реагувала, і вони пішли. Не знаю, хто це був, але просто так тоді не приходили» [45], – ділиться своїми спогадами С. Талан в інтерв'ю.

Композиційно роман складається з п'яти частин, що відбивають послідовність розвитку подій: перша частина – весна 2014 року; друга – літо 2014 року; третя – осінь 2014 року; четверта – літо 2015 року; п'ята – осінь

2015 року. Письменниця застосовує прийом паралельної оповіді. Усі частини твору поділені на розділи й присвячені головним героям роману. Епіграфом до свого роману Світлана Талан використала поезію Василя Стуса «Терпи, терпи, терпець тебе шліфує», який був опублікований у 1986 р. у збірці «Палімпсести».

За жанровими ознаками роман С. Талан – це роман-хроніка, бо авторка дотримується хронологічної послідовності викладу подій. Головні герої не пов'язані між собою, більше того, навіть незнайомі один одному, але упродовж певного періоду життя, у яке увірвалося нещастя, вони все ж таки зустрічаються.

Звичайні люди, звичайне життя, звичайні робочі, шкільні чи студентські будні, але коли приходить війна, все стає кардинально іншим. Так і стається з головними героями роману «Ракурс» – Еліною та Євгеном. Роман написаний так, що кожний окремий розділ розповідає про головну героїню та головного героя: « – Герої роману перебувають по різні боки барикади. Один сепаратист, а дівчина воює в батальйоні "Айдар". Поєднує їх те, що вони люблять цю землю, Донбас, і кожен по-своєму бачить його майбутнє. Тому розповідь від першої особи юнака, який живе в Первомайську, і дівчини з Луганська. Звичайно, читач сам зробить висновки» [45]. Таким чином, читачі можуть, умовно кажучи, бачити події і життя окупованого міста очима Євгена та Еліни. На сторінках книги постають абсолютно дві різні долі, з несхожим вихованням та протилежними життєвими поглядами. Вибір, який вони мають зробити, буде мати великий вплив на стосунки з коханою людиною чи навіть з ріднею.

Перед кожною людиною рано чи пізно постає життєвий вибір, який все може змінити кардинально, провести своєрідну межу у житті між «до» та «після». Хтось не може визначитися з професією, а для когось вибір брендової матеріальної речі важить більше, ніж інші моральні і духовні цінності: «Побут, зарплатня, новий одяг, житло – усе це відійшло на другий план і здається таким незначним, не вартим особливої уваги, хоча є невід'ємною частиною нашого життя. Мирного. Якби все це можна було обміняти на закінчення війни,

обмінювала б без вагань. Але це можна усвідомити лише тут, коли радієш просто пережитому дню без обстрілів та смертей. Там, куди не дійшла війна, люди не завжди це розуміють» [68, с. 233], – так роздумує Еліна перебуваючи у пеклі воєнних подій.

У героїв роману вибір не стосувався матеріального чи професії, він залежав від зовсім інших чинників. До прикладу, перед Еліною постає вибір між її малими дітками і покликом захищати рідну землю. Також вибір постає і перед Євгеном, який має кохану дівчину Любу і хоче з нею створити міцну сім'ю, але виявляється, дівчина має зовсім інші погляди на те, що відбувається довкола і хлопець має вибрати між коханням і захистом нової республіки. Ще однією жертвою воєнного вибору стала сестра Еліни – Соломія. Дівчина відмовилася покидати рідне місто задля безпечного перебування та продовження свого навчання, натомість обрала допомагати покинутим напризволяще хворим, немічним людям і тваринам: « – Яке навчання? І кому зараз потрібна музика? Ось скінчиться все – тоді буде музика. Навіть найкраща музика не варта врятованого людського життя» [68, с. 148].

Чи можна засуджувати людину у її виборі? Напевно, що ні. Всі роблять свій свідомий життєвий вибір, керуючись або громадянським обов'язком, або внутрішньою потребою. А чи буде він правильний, що зумовлюватиме успіх, чи навпаки, супроводжуватиметься невдачами, що призведе до повного краху. На жаль, це стане зрозуміло тільки тоді, коли доведеться пройти певний шлях у житті. Для когось розуміння помилкового вибору проходить дуже швидко і тоді людина переоцінює все довкола, а комусь для цього потрібен тривалий час, щоб усвідомити хибність прийнятих колись рішень. Головні герої роману С. Талани стоять перед вибором на життєвому роздоріжжі, який впливає на їхнє існування: «Я живу на розрив і розумію, що таке життя стає з кожним днем усе більш нестерпним [...] Я повинна визначитися. Терези совісті не можуть довго гойдатися з одного боку на інший. Повинно щось трапитись значне, вагоме, щоб терези переважили на якийсь один бік» [68, с. 143], – розмірковує у романі головна героїня.

3.1.2. Моральні погляди головних героїв та пошук правди у романі «Ракурс» С. Талан

Різні за характером люди, але перебувають в однакових умовах воєнних дій. Різні долі, але події, що відбуваються на території України об'єднують таке, що ніколи не могло з'єднатися. Життя далеко не ідеальне і у цьому переконуються головні та другорядні герої роману С. Талан. Їхні погляди на життя є різними, але вони намагаються зробити все задля того, щоб було добре. Вони, будучи на своїй землі, опиняються між двох вогнів, які обпікають при кожному неправильному зробленому кроці.

Тема роману «Ракурс» – життя людей, яке війна чітко окреслила на «до» та «після», втрата надій та боротьба за краще майбутнє, пошуки свого «Я», непереборне бажання героїв жити і бути господарями на своїй рідній землі.

Головна героїня роману Еля за характером далеко неспокійна особистість. Мама Елі не була корінною луганчанкою, вона родом із Західної України. Любов до рідної землі їй прищепив ще з дитинства дідусь, який часто водив дівчинку у ліс і навчав її повстанських пісень, різноманітних патріотичних гасел. Чудово володіла українською мовою, бо перебувала на літніх канікулах у Львові з друзями: «Українську опановувала швидко, а коли поверталася на Луганщину, без проблем переходила на російську, і такі швидкі переходи мене аж ніяк не напружували, вони вносили в моє життя якесь різноманіття» [68, с. 11].

Розповідаючи про себе, головна героїня подає таку характеристику: «Я швидко закохуюся – це правда, займалася сексом із хлопцями з п'ятнадцяти років – не вигадка, але я сучасна жінка, вільна від стереотипів, і мене ніхто не обмежить рамками загальноприйнятих норм поведінки» [68, с. 22]. Стосунки з чоловіками не склалися, але вона не розчаровувалася, бо мала двох прекрасних дітей – Лізу і Маринку. Мати двох дівчат, а також жінка-воїн за справедливістю в Україні, яка щиро готова боротися за те, що споконвіків належить її предкам: «Я готова була ризикувати своїм життям заради звільнення рідного міста» [68, с. 168]. Жінка не ставила за мету знайти

кандидатуру чоловіка та хорошого батька для дітей, для неї насамперед важило відстояти мир і спокій у країні, в якій вона проживає. Еля хвилюється за державу через малих дітей, які мають жити у своєму рідному краю: «[...] якби я про них не думала, то мені було б байдуже, що там у місті коїться і який прапор піднято, але я саме про них і думаю. Мені не байдуже, де будуть жити мої діти» [68, с. 47], – так висловлює свої переконання Еля у розмові з матір'ю.

Коли з'явився давній друг дитинства Сашко і повідомив, що є можливість захищати рідну землю через одне розвідувальне завдання, жінка одразу ж погодилася. Через нього головна героїня потрапляє під підозру і змушена покинути рідну землю, щоб відвернути небезпеку від своїх рідних. Еля знаходить інший вихід, щоб боротися, вона вступає до «Айдару» і дуже радіє, бо розуміє, що ці бійці є найсильнішими воїнами. Перебуваючи на передовій, потрібно завжди пам'ятати, що будуть втрати, головна героїня переконалася: «Ми знову втратили побратима, молодого, гарного, ще неодруженого. І кожна така втрата – суцільний біль, відчуття, що лишився не просто товариша, а рідної людини. І цей біль не минеться з роками. [...] Коли ти відпочиватимеш із ріднею, пам'ятатимеш того, хто вже не матиме родини й відпочинку на березі моря. Коли ти лягатимеш спати в м'яке ліжко, будеш мимоволі думати про того, кому ліжком стала труна. Ти зустрічатимеш ранок і згадуватимеш того, чиї очі заплющені навіки, і красу народження нового дня ти маєш бачити і його очима» [68, с. 244-245].

Коли головна героїня змушена була виїхати, щоб залишити дітей у безпеці, жінка зрозуміла, як на новому місці спокійно та безпечно без війни і галасу: «Коли потрапила на українську територію, ледь не розплакалася від чулості. Прапор! Свій, рідний, до болю знайомий!» [68, с. 124]. Еліна недолюблювала слово «біженці» та «переселенці», бо вона не втікала з воєнної території, а тільки виїхала, щоб врятувати молоде покоління від реалій війни: «Ненавиджу це слово! Які ми біженці?! Біженці – це ті, хто біжить кудись, а ми виїхали. Не назавжди, на деякий час. І слово «переселенці» мені також не подобається» [68, с. 141].

Одним із найскладніших епізодів у романі був момент, коли Еліні довелося брати участь у похованні вбитих бійців: «Уперше я стояла розгублена не серед живих, а серед мертвих» [68, с. 211]. Жінці було важко усвідомити, що двадцять вісім трупів молодих хлопців лежать непохованими у морзі, що рідні тих хлопців не можуть провести дітей в останню путь, а чужі люди будуть викопувати загиблим могили. На сторінці у фейсбуці, Світлана Талан додала допис до спільноти «Книга пам'яті полеглих за Україну»: «Старобільськ. Тут поховані айдарівці, про загибель яких описувала у романі "РАкурс"» [69]. У цьому повідомленні було вказано кількість загиблих і похованих людей, які воювали: «У жовтні 2014-го на кладовищі поховали 28 айдарівців, чії особи, після їхньої загибелі, встановити не вдалося. Через місяць на кладовищі знайшли свій вічний спочинок ще дев'ять невідомих бійців, котрі загинули в районі 32 блокпоста. На кінець 2014-го на військовому цвинтарі під Старобільськом налічувалося вже 37 безіменних могил. Станом на сьогоднішній день 22 тіла ідентифіковані за результатами експертизи ДНК. Проте деякі герої залишаються невідомими й донині» [69]. У ще одному пості, яким поділилася письменниця, було написано: «А байдужість, вона проявляється хоча б у тому, що за п'ять років війни ніяк не вдається жменьці патріотів переконати населення старобільської зони у важливості вшанування пам'яті полеглих героїв. Перейти з російської на українську виявилось для них легше, аніж проявити свій патріотизм на ділі» [67]. В одній із рецензій на роман Ігор Зінчук звертає увагу на цей розділ, обумовлюючи його так: «Байдужість тих чиновників, хто у тилу не бажає докласти належних зусиль, аби гідно провести в останню путь тих Героїв України, які поклали своє життя у Іловайському котлі та інших гарячих точках неоголошеної війни» [27], – актуалізує дослідник на одній із проблем російсько-української війни.

Ще одним непротим епізодом у романі є момент, коли цивільне населення поспіхом збиралося вирушити подалі від обстрілів. Ніхто з них не знав, що це пастка: «Хіба вона знала, що штовхає автівку назустріч смерті?» [68, с. 194]. Тих людей, для яких слово не має жодної ціни навіть перед

людським життям: «Від почутих новин стає моторошно навіть тим айдарівцям, які бачили багато жахів. Мирна колона під білими прапорами була обстріляна бойовиками. Біженці рухалися автівками по трасі Новосвітлівка – Хрящувате, коли їх, беззбройних, незахищених, накрили вогнем... У них нема серця!» [68, С. 195-196], – стверджує Еліна, яка ніяк не могла зрозуміти, що таке могло трапитися.

Через образ Еліни, письменниця розкриває проблему ЗМІ на окупованій території: «Що може змінитися, коли люди живуть у повному інформаційному вакуумі? Вони не знають, що відбувається в Україні, лише чують щодня про страшних звірів бандерівців та правосеків, які хочуть їхньої смерті [...] Більшість живе в якомусь паралельному світі, де навколо тільки вороги і є лише одне райське місце, яке має назву «молода республіка»» [68, с. 223]. Люди не мають можливості дізнатися правду, а навіть коли і отримують її від своїх знайомих з інших областей, то не знають, кому вірити: «Що можуть розказати російські канали або "Луганськ-24"? Тут правди не почуєш, одні страшилки про укропів» [68, с. 104]. Люди зомбовані проросійськими каналами і не знають як відрізнити правду від неправди, а в той час російські ЗМІ з них насміхаються, бо знають, що таких людей дуже легко обдурити.

Але попри ці негаразди, героїня закохується і це кохання не було схожим на попередні. Жінці важко усвідомити те, що Євген, з яким вона познайомилася випадково і який підтримував її у важкий момент життя після смерті матері і скаліченої сестри, виявляється зрадником своєї держави: «Я, із загостреним почуттям патріотизму, до самих кісток патріот, спала зі своїм ворогом! Що це було? Доля наді мною так жартує? Чому? Чому саме він став тим, із ким мені було так просто, спокійно й затишно?» [68, с. 312]. Еліна важко це переосмислювала, але знайшла в собі силу пробачити людині, яка віднайшла себе у цьому світі.

Іншою людиною виступає Євген, хоч між ним і Елею є одна спільна риса – захистити своє місто, але тільки різними методами та під різним кутом зору. Чоловік проживав разом зі своєю матір'ю, а батько покинув їх, коли він був

ще дитиною. Мати народила Євгена, коли їй було за тридцять, а з батьком розлучилася через постійні непорозуміння. У хлопця залишилися неприємні спогади про батька. Після того, як він їх покинув, одразу знайшов собі іншу жінку в столиці. Сильне батьківське плече і настанови для хлопчика у дитинстві повинні були відігравати важливу роль у формуванні дорослого незалежного чоловіка, але такого не було у Євгена. Яке здивування він отримав, коли побачив репортаж про події на Майдані, де серед учасників був і його батько: «Я ненавидів його та любив, як раніше, як у тому дитинстві, де хлопчик ріс без батькової любові» [68, с. 28].

Євген працює на шахті і йому не подобається ця «київська хунта», яка грабує і роздирає країну. Чоловік, робить неоднозначний вибір на користь ЛНР: «Зміни країні потрібні, кардинальні, але не таким чином, коли владу захоплюють фашисти. Ось Крим уже російський, і настане час, коли наш Донбас стане незалежним і вільним від київської хунти. Ми з друзями в це віримо» [68, с. 26]. Справді, друзі Євгена підтримували хлопця щодо нової країни. Наприклад, Антон мав такі переконання: «А якщо нас приєднають до Росії, то також буде непогано» [68, с. 26] чи позиція Юрка, який також прихильним був до агресора: «Донбас в Україні ніхто не бере до уваги, то вже краще бути з братньою Росією, ніж під пресом Києва» [68, с. 26]. Коли хлопці обговорювали між собою політичні теми і доходило до розмови про Майдан, то всі сходилися на одній думці: «Непомітно переходимо на тему Майдану. Ми не сприйняли його й ніколи не сприймемо. Усі троє занадто любимо Україну, щоб зрозуміти шабаш, організований американцями. Ми не їздили в Київ на антимайдан, але дивилися звідси тверезими очима, на відміну від тих, хто на Майдані був одурманений наркотиками та віддав своє життя за кілька сотень гривень... Нам справді було шкода людей, які віддали життя не за ті ідеали» [68, с. 25]. Хлопці не розуміли, що все це матиме для когось з них фатальний кінець.

Вступивши до Великого Війська Донського, Євген починає розуміти, що не все так відбувається, як він собі уявляв. Ставлення до людей, масові

грабунки мирного населення і багато іншого заставили Брата (таке було його позивне на війні) вперше замислитися, чи все правильно зробив. Під час конфлікту з коханою Любою не розуміє, чому люди дивляться на одні й ті ж речі, а бачать їх по-різному, на що його мама відповідає: «Напевно, тому, що дивляться на одне й те ж із різних ракурсів» [68, с. 101]. Справді, люди часто дивляться на речі з тої позиції, яка, на їх переконання, є слушною. Письменниця аналізує події через призму своїх героїв з різних ракурсів, дає можливість читачеві проаналізувати не тільки свої думки, а й думки персонажів, які є різними, але однаково переділені війною. Люди не є запрограмовані на те, щоб бачити все однаково, бо всі одну і ту саму річ можуть характеризувати по-різному. Так само герої роману розглядають одну проблему з різних ракурсів: « – Дві людини, українці, люблять свою землю, і кожен із них вважає себе патріотом. Беремо за приклад Майдан. Одна людина побачила там прояв патріотизму, відродження нації, інша – сплановану американцями подію. Обоє хочуть бачити свою землю процвітаючою, людей – щасливими... Здавалося, що обоє готові віддати все за краще життя, але опиняються по різні боки й між ними стіна» [68, с. 101], – так мислить у розмові з матір'ю головний герой. Часто, обраний курс, може бути неправильним орієнтиром у житті, що відбулося з Євгеном, який втратив свій життєвий компас і він зрозумів, що обраний шлях є помилкою.

Поступово Євген починає розуміти, що все довкола втрачає ту реальність, яку він сприйняв нещодавно. Першим кроком до навернення і усвідомлення хибності свого рішення, була смерть його коханої. Перед тим йому сниться віщій сон, який ніс у собі неминуче горе. Страждання посилюються звісткою про смерть друга Юрка. Єдине, що хотів зробити герой у такий момент – повернути все назад: «Якби ж, падаючи, зірки змогли щось змінити! Якби вони перенесли мене назад у той час, коли я був посправжньому щасливий, я б усе робив інакше. Але час невблаганний, і він іде вперед, назавжди закривши шлях до минулого» [68, с. 198].

Розмови з Анатолієм Андрійовичем сприяли переосмисленню та допомогли визначитися й стати на правильний шлях. Євген рятує незнайомих людей, яких він охороняв, і отримує можливість почати життя заново, але у чужій для нього країні. Чи може людина стати чужою серед своїх, і своєю серед чужих? Виходить, що може, саме у таку ситуацію потрапляє головний герой. Світлана Талан детально описує життя Євгена у Росії, як він заробляв та чим займався: «Що довше я жив у Росії, то більше росла впевненість у тому, що братньою її назвати аж ніяк не можна, ми для них – люди другого ґатунку [...] Поступово моя любов і довіра до братньої країни знижувалася до нуля, і я ще більше сумував за Україною» [68, с. 262]. Особливу увагу звертає на українських жінок, які приїхали на заробітки і заводять стосунки, які ні до чого не зобов'язують.

Завдяки Анатолію Андрійовичу, Євген почав цікавитися історією. Йому було цікаво відкрити для себе багато нової, а головне правдивої інформації. Дослідження історії навчило Євгена шукати і зіставляти, і аж тоді довіряти сказаному. Коли юнак нарешті отримав надію на повернення, то зрозумів одне: «Більше за все я хотів би повернутися в Україну, не в ту її частину, де розруха, грабежі, стрілянина, спустошення, а в ту, де мирне життя» [68, с. 273]. Але повернувшись назад, йому вже ніхто ніколи не повірить: «На мене не можна покладатися, бо я зрадив козаків, потім – бойовиків ЛНР, тож можу зрадити кого завгодно» [68, с. 289], але для нього було головне те, що він знайшов себе і має тепер іти по життю з гідністю.

Коли у Євгеновому житті з'являється Еліна, він розмірковував з цього приводу дещо по-філософськи: «Люди ходять різними шляхами. Іноді вони збиваються з правильного шляху, випадково потрапляють на не свій хліб, хибний шлях, блукають стежками, але врешті-решт бачать попереду світло і йдуть на нього, щоб одного разу потрапити на свою широку дорогу, і знаходять свою половинку, щоб іти разом і вже ніколи не збитися з курсу. Я помилився, як усі люди. І не важливо, ким я був, важливо, ким є зараз» [68, С. 316-317]. Можливо, саме любов до Еліни є спокутою провини для Євгена.

В окремий розділ Світлана Талан вписує іншого, не менш важливого, героя роману – Анатолія Андрійовича. Чоловік працював під прикриттям в окупованому Луганську: «Це було нелегко – вивернути своє мислення навиворіт» [68, с. 239]. Саме він стає своєрідним орієнтиром для Євгена, допомагаючи йому повернутися на правильний шлях. Анатолій Андрійович помітив ті зміни і довірився юнаку у складному завданні – визволення людей з полону: «Не знаю чому, але я відчув до цього юнака якусь особливу довіру, навіть більше» [68, с. 243]. Чоловік розумів, що довіряти зраднику своєї держави вкрай небезпечно, але було щось таке, що глибоко в душі переконувало у правильності його дій. Анатолій Андрійович зрозумів, якими жорстокими можуть бути люди, і на що вони здатні, коли побачив, що вони зробили з Соломією: «Усе всередині мене навіть не клекотіло – кипіло ненавистю до нелюдів, які так познущалися з дівчати» [68, с. 253]. Коли чоловік познайомився з матір'ю Євгена, зрозумів, що це та сама жінка, якої йому не вистачало у цьому житті після попередніх невдалих стосунків: «[...] проста жінка, яка відверто зізналася, як вона повірила у створення нової незалежної республіки, мріяла про щасливе життя в ній і яке розчарування було пізніше. Вона звинувачувала себе в тому, що сама стала на хибний шлях і своїми руками підштовхнула до нього сина» [68, с. 305]. Уведений авторкою у роман образ Анатолія Андрійовича, виконує роль рятівника для Євгена, який зумів переконати хлопця у хибності прийнятого колись ним рішення.

Протилежним Еліні є образ дівчини Євгена – Люби. Якщо Еліна захищала Україну заради своїх дітей, а Женя, щоб повалити «київську хунту», то зовсім юна Люба захищала її через те, що вона цілковито була віддана державі. Дівчина була сиротою, навчалася у медичному, коли зустріла Євгена, знайшла свою, так би мовити, «другу домівку» і захисток біля нього. Але війна руйнує не тільки сім'ї, а й закохані серця. Між хлопцем і дівчиною утворилася непробивна стіна, коли Люба дізналася, що Євген виступає не захисником своєї країни, у якій він проживає, а навпаки, співпрацює зі зрадниками: «Ти розумієш, що зрадив усе, що мені дороге? Ти зрадник! [...] Ти зрадив наш степ.

Ти зрадив мене» [68, с. 121]. Зв'язок між парою був втрачений і через деякий час Євген дізнався від Антона, що Люба була вбита разом зі своєю подругою: «Дівчата сказали, що не будуть лікувати своїх ворогів, тому хочуть піти з роботи [...] Їх обох постріляли прямо в лікарні [...] Медсестр поховали навіть без труни, у мішках, нема й хреста на могилі» [68, с. 187-188].

Не менш трагічним образом на сторінках роману виступає сестра Елі – Соломія. Дівчина абсолютно інша, порівняно зі старшою сестрою. Юна дівчина, яка любить грати на скрипці і має ще зовсім дитяче бачення світу, стає свідком важких подій, які переживає її рідне місто. Світлана Талан в образі Солі показує саможертвність для блага інших, дівчина допомагає людям і тваринам, які залишилися покинутими: «З тихої дівчинки вона перетворилася на саму рішучість. Її не можна спинити [...] Навіть не знаю, звідки в неї взялася та сила» [68, с. 156]. Якось у розмові з сестрою Соломія говорить: «Ти б бачила їхній погляд! Коли людині немає вже на що сподіватися й вона, прикута до ліжка, у сечі, яка роз'їдає тіло, просить смерть швидше прийти до неї, а замість смерті приходжу я, мию, перу, годую. В очах з'являється надія [...]. Також шкода тварин. Люди поспіхом виїжджали, покинувши на прив'язі у дворах собак. Коти ще якось можуть здобути собі їжу, бо лазять повсюди, а собаки...» [68, с. 148-149]. Пізніше виявиться, що дівчина працювала під прикриттям і її було захоплено в полон. Соломію врятував Євген і Анатолій Андрійович, однак життя зовсім юної дівчини було зруйноване. Згвалтована, принижена, побита й скалічена повертається через деякий час додому, тендітні пальчики не можуть грати на скрипці, бо були перебиті прикладами: «Тоді я не уявляла своє життя без музики. Музика – це моє життя, і без неї я не хотіла існувати» [68, с. 277]. Але сильна людина здатна відродитися і юній скрипальці було подаровано ще один шанс на щасливе життя після її лікування.

Надійним другом, яка підтримувала Євгена, була його мама Наталя. Жінка погоджувалася з тим, що Донбас буде процвітати лише в складі Росії, але з часом вона зрозуміла, що вона і її син зробили велику помилку: «Я все

думаю, Женю, чи не помилилися ми, ідучи на референдум? Ніхто тоді й гадки не мав, що таке буде. Гадалося, що відділиться Донбас – і заживемо по-іншому, а воно он яка наша свобода. Гинуть люди з обох боків, ллється кров» [68, с. 100]. Важко було жінці бачити те, що її рідна дитина постраждала за помилковий вибір і тепер не може повернутися на рідну землю. Крізь призму образу матері, Світлана Талан розповідає про дієву програму СБУ «Повертайся додому» щодо повернення людей з країни агресора: «Вважаю, якщо хоч одна людина, яка не скоїла важких злочинів, але потрапила на той бік, повернеться додому, то буде добре. Адже це чийсь син або чоловік» [45], – розповідає письменниця у своєму інтерв'ю. В інтернет-просторі справді існує така сторінка, де чітко написано, на яких людей може поширюватися ця програма: «Програма поширюється на осіб, які : – готові добровільно відмовитися від участі в терористичній діяльності і співпрацювати з правоохоронними органами України; – не брали участь у вбивствах, тортурах, зґвалтуваннях та інших тяжких злочинах; – мають щире бажання виправити власні помилки, під час скоєння на шкоду державній безпеці України» [50]. Саме за цією програмою матері Євгена вдалося повернути сина на рідну землю.

3.2. Образно-символічна система роману «Ракурс» С. Талан

3.2.1. Образ міста у творі

Схід. Донбас. Новий Сталінград. Нова Республіка. ЛНР (Луганська народна республіка). Місто привидів та жахів. У своїх романах Світлана Талан надає неабияку образну характеристику населеним пунктам, як окремому персонажу, без якого, на думку письменниці, сюжетна лінія була б неповною: «Крокую вулицями рідного Первомайська, який усі ми називаємо Первомайкою, своєю альма-матер, містом, яке я безмежно люблю. [...] А для мене Первомайка не лише містечко, де кілька шахт, заводів, залізнична станція, сімнадцять шкіл і п'ять навчальних закладів. Місто для мене – жива істота, яка народилася на лівому березі річки Лугані 1765 року під назвою

Петрово-Мар'ївка, повільно росла, плекала своїх жителів, аж поки 1938 року здобула статус міста. Люди змінили назву, але не характер міста. Воно спокійне, урівноважене й добре» [68, с.17-18], – підтримує думку і головний герой Євген. У романі «Ракурс» письменниця змальовує образ окупованого українського міста Луганськ, яке перебуває у складному воєнному часі і разом з головними героями переживає біль і втрати. У одній із своїх статей у журналі «Борисфен» письменниця пише: «Севєродонецьк – місто на Луганщині, на долю якого випали випробування псевдореферендумом-2014, окупацією на три місяці, коли кожному мешканцю довелося відчути на собі всі "прелесті рускава мира", і дочекатися звільнення. Події 2014 року, як вулкан на болоті: збовталася багнюка і вже понад два роки тванюка ніяк не може осісти на дно, щоб на поверхні лишилася чиста вода – для цього потрібен час. І два роки, як виявилося, для цього замало» [61], – справді, двох років замало, бо стаття написана ще у 2016-му році, а воєнні дії не припиняються і донині.

Російський окупант загарбницьким способом приєднав частину України до своєї території. Місто в романі відіграє неабияку роль у житті головних героїв, проживаючи з ними всі події відтоді, коли було проведено мітинг: « – Агітували за надання російській мові статусу державної, виступали проти нової української влади, як навіжені, викрикували лозунги проти "коричневої чуми" та "фашистів". Мітинг був добре підготовлений, про що свідчили численні прапори Росії та чорно-жовто-білі [...] спустили прапор України та підняли російський. То був перший день божевілля Луганська» [68, с. 48], – аж до воєнних дій, які не припиняються і досі. Але чи можна говорити про те, що загарбник самотійно, без допомоги українців зміг потрапити на чужу територію? Напевно, що ні, бо вони мали підтримку від людей, які проживали там і крєвно підтримували своїх «рятівників». Вони були зрадниками своєї батьківщини, які прикликали біду не тільки на мирне населення, але й на самих себе, коли помітили, що братський народ далеко не такий, яким його уявляли: «Недаремно хтось назвав таких ватниками. І справді, у голові нема нічого: або порожнеча, або там замість мозку вата [...] не намагайся змінити вату на

мозок, нічого не вийде, ця хвороба невиліковна» [68, с. 170]. Подекуди головна героїня Еля виправдовує тих жителів, які накликали біду на свою батьківщину: «Спостерігаючи за місцевістю, я помітила, що своє місто тут люблять усі: і ті хто й досі має проросійські погляди, і справжні патріоти» [68, с. 264].

Для когось рідна земля виступає місцем миру, спокою та подарунком прадідів. Деякі люди не можуть розлучитися зі своєю домівкою, бо тут вони народилися, живуть і виховують дітей та онуків. Письменниця показує нерозривний зв'язок між людиною і рідним краєм, тому неодноразово можна побачити, як герої трепетно говорять чи згадують перебуваючи на полі бою або за кордоном на заробітках, про свою батьківщину: « – Я не буду нікуди тікати з міста. Це моє місто. Крапка» [68, с. 65].

Світлана Талан за допомогою асоціацій змальовує образ рідного краю: «Терикони – вартові Первомайки, старезні велетні, піраміди Донбасу. Не можна без них уявити нашу місцевість. А ще труби заводів зі струмками диму. Схожими на цівку води, або з клубчастим сивим димом, а то й самотні та покинуті. Якщо я чую слово "Донбас", одразу виникає асоціація: терикони, труби й обов'язково абрикоси. Не ті помаранчеві соковиті плоди, а весняно вбрані дерева, коли мій край стає схожим на дивовижну казкову країну ніжного рожевого кольору» [68, с. 32].

Головна героїня роману Еля потерпає за долю рідного міста у нелегкий час, з особливим трепетом та з великою любов'ю роздумує над його реаліями: «Сєверодонецьк не можна не любити. Широкі рівні проспекти, де по обидва боки прямою лінією вишикувалися будинки, поділені на майже рівні квартали. Місто, збудоване серед суцільних пісків, можна сказати, у пустелі, вирросло доволі швидко, людські руки озеленили його, посадили квіти, збудували заводи. За таку людську турботу Сєверодонецьк віддячує мешканцям своєю любов'ю» [68, с. 263]. Для жінки рідний край має магічну силу, яка притягує людей до себе своєю красою, бо коли приїжджають гості, то зачаровуються його колоритними краєвидами: «Тисячі переселенців уже стали мешканцями привітного міста» [68, с. 264].

Щоб краще зрозуміти цінність того, наскільки для людини є важливою рідна сторона, письменниця наводить у приклад переселенців, які через деякі причини змушені були покинути свою домівку і проживати в іншому місті: «Вони виділяються серед місцевого населення, не зовнішністю – очима. У них розгубленість, сум за втраченим і якась невпевненість. Довго намагалася зрозуміти, чому переселенці зазвичай неохоче говорять, хто вони й звідки, також не поспішають заводити знайомства з місцевими. Напевно, вони бояться почути осуд за те, що не зберегли свою землю, не відстояли, коли з'явилися на ній прапори чужинців; за те, що зайняли чиєсь робоче місце; вони відчують провину за те, що піднялась оплата за наймане житло й зросли черги в банках та в пенсійному фонді. Вони живуть у нашому місті, але називають своїм те, де лишилися їхні домівки» [68, С. 264-265], – роздумує Еля. Водночас Світлана Талан стверджує, що такі люди, як вирвані з коренем рослини, яких було пересаджено і їм важко прижитися у новій землі, бо вона не та, на якій вони виростили: «Переселенці, як і місцеві, люблять Сєверодонецьк, але він ніколи не стане для них дорожчим, ніж рідне місто чи село. І ми не маємо права їх засуджувати – кожен із нас міг бути на їхньому місці» [68, с. 265]. Еля доходить висновку, що всі люди мають свій вибір і він буває далеко неоднаковий, але: «всіх об'єднує віра в те, що вони незабаром повернуться у своє місто» [68, с. 83].

Еля страждає від того, що її місто і будівлі в ньому руйнуються на очах не від часу, який є безжальним до всіх, а й від рук ворога і людей, з якими вона могла бути знайома. Вулиці стають порожніми, люди розбігаються, хто куди, ходять військові і здається ніби це кадри з якогось фільму. Але, на жаль, це реалії справжньої війни, де місто отримує «поранення» не тільки від ворога, а й від людини, яка змалку топтала землю, на якій народилася: «Луганськ перетворюється на місто з якогось фільму жахів. Порожніють вулиці, мирних мешканців замінюють люди в камуфляжі зі зброєю, серед яких чути не тільки голосну мову кадірівців, а й акання росіян» [68, с. 95].

Люди покидають свій рідний край, залишають будинки, свої речі, домашніх улюбленців: «Місто порожнє, ніби якась чума викосила людей [...]» [68, с. 171]. Вони стають біженцями і кочують по різних куточках: «Частина мешканців Северодонецька покинула місто під час окупації та ведення бойових дій, але місто прийняло багато переселенців. Я не можу сказати скільки саме, але фігурувала вагома цифра – 40 тисяч. Це люди, яким потрібна робота, бо, в основному, переїхали родини з неповнолітніми дітьми» [60], – зауважує письменниця у статті «Про ці події я писала у романі "РАкурс"». Хто винен у горі, яке спіткало тих людей і змушує їх заплатити своїм спокоєм? Відповідь на це питання дещо лякає, бо саме ті люди, які пішли на вибори нової незалежної республіки, прикликали біду на своє місто і піддали під обстріл мирних жителів. Але поїхавши у чужу країну чи навіть в іншу область, люди сподіваються на те, що обов'язково зможуть повернутися після війни до своїх домівок і знову жити мирним життям. Повернення на рідну батьківщину для людини є найбільш трепетним моментом у її житті: «Здавалося б, що така сама земля за кількасот метрів позаду, але там – чужа земля, а тут рідна, до болю знайома. Я побачив степи, і так защеміло від радощів у грудях, що хотілося припасти до землі й цілувати її» [68, с. 284]. Але якщо у романі головний герой повертається на свою територію і розкаюється у своїх гріхах, то у статті С. Талан «Жити в Україні чи «в молодій республіці?» прочитуємо: «Цікаве питання: чи хочуть мешканці ЛНР повернення в Україну? Ті, хто не сприйняв ЛНР, звідти виїхали, лишилася лише невелика кількість в основному людей похилого віку, яким нема куди їхати. Залишились в основному маргінали, які вигадали собі таку республіку Рай, де все має бути чудово, де нема хунти і бандерівців. Вони живуть цією мрією, ладні терпіти всі негаразди, не бажаючи врахувати гіркий досвід Абхазії та Придністров'я. Надію про приєднання до Росії вони вже не плекають, залишилось лише те, що "Росія – це круто!" і сподівання на райське життя у невизнаній республіці» [60]. Можна зрозуміти, що не всі визнають хибність своїх дій, які призвели до знищення не тільки матеріального, а й людського.

Євген разом зі своїми друзями не впізнали б те місто свого дитинства, яке через короткий час перетворилося на поле бою для справжніх військових: «Ми добре знали наше невеличке місто, уздовж і впоперек обходили його, об'їздили на велосипедах» [68, с. 184]. З часом Євген поступово відчуває провину перед своєю батьківщиною і людьми, які загинули: «Раніше мені здавалося, що ми жили погано, я хотів змін на краще, а зараз ладен би повернути все назад [...] Лише зараз, коли навколо стільки смертей, розруха, вибухи, починаєш розуміти, що раніше було набагато краще і, якщо таке життя не влаштовувало, потрібно було обрати інший шлях для його покращення, будь-який, але не відокремлення й війну. Ми самі себе знищуємо, щодня, потроху, але знищуємо, намагаючись обдурити себе побудовою молодій республіки – раю, яка швидше схожа на пекло...» [68, с. 221]. Він починає розуміти, наскільки дорогою є рідна земля і домівка, коли перебуваєш у чужій країні, де до людей ставляться, як до робочої сили: «Справжній я там, у рідній Первомайці [...] Зі мною рідна земля, степи, небо над нами, шахта, то все моє й справжнє» [68, с. 246]. Його турбують думки про те, що рідного міста вже не побачить ніколи: «Не знаю, чи повернуся сюди колись, чи колись поплаваю в рідній Лугані. Я їхав в іншу країну, покидаючи свою з болем [...] я не можу навіть приїхати в рідне місто...» [68, с. 255-256].

Письменниця описує природу східної частини України, яка виступає на сторінках роману «Ракурс» як уособлення внутрішнього спокою людини. Особливу увагу С. Талан приділяє степу: «[...] наші степи мають характер, як люди. Вони народжуються, проживають своє життя. Їхній настрій змінюється, і вони можуть бути сумними або радісними, задумливими й грайливими. Узагалі степ найчастіше буває меланхолійним» [68, с. 51]. Саме таку любов до навколишньої краси, письменниця змальовує в роздумах та снах Євгена: «Ніч була напрочуд зоряна. Донбас не можна пізнати, не побувавши в його степах і не бачивши серпневої ночі. Лише тут у серпні небо стає вищим, темнішим, на його тілі з'являються мільярди яскравих зірок, які не помітні в інші пори року» [68, с. 197]. Головний герой неодноразово милується красою рідного краю,

возвеличує степ та його голубе безкрає небо: «І вже незабаром в обидва боки нічого не видно, лише ми двоє й наш луганський степ. Навколо зелений квітучий океан, по якому матінка природа розсипала впереміш різнокольорові квіти» [68, с. 51], – роздумує Євген перебуваючи поруч з Любою. Навіть сни, які сняться йому, відносять його до рідного краю, мальовничих краєвидів: «Мені наснився весняний степ. Навколо море польових квітів, чути спів пташок, сюрчання коників» [68, с. 111] або «Перед очима безкрайній квітучий степ. Колихаються тендітні білявки-ромашки, грицики стоять непорушно, а там, удалині, червоні маки, царі степу» [68, с. 127] тощо.

Ще однією проблемою Сходу України є те, що часто на сторінках роману письменниця змальовує героїв, які вважають, що Донбас годує всю Україну, а Західна її частина – це люди, які сидять без роботи і здатні лишень на те, що вийти на Майдан і розвести «балаган»: «Західняки завжди нас ненавиділи, і це правда. Вони не любили нас за російську мову, за те, що Донбас, промисловий край, дійсно годував усю Україну. І це в той час, коли та частина країни не мала промислових підприємств, люди не працювали, а звикли жити за наш рахунок. На Донбасі куди не кинь оком – усюди терикони, шахти, заводи, а там що? І на Майдані хто стояв? Західники, бо вони не мають роботи. Вони там палили шини, а ми з Юрком працювали в шахті» [68, с. 25], – висловлюється у творі Євген. Образ Степана Бандери, одного з українських політичних діячів, навіть вголос страшно для східняків вимовляти, бо вважають його вбивцею, який тільки те і робив, що вбивав дітей і гвалтував жінок: «Зараз намагаються переписати історію, зробивши зі Степана Бандери народного героя, але історія жива, поки є живі свідки. Моя мама розповідала, як боялася її бабуса і всі студенти отримати направлення після навчання на Західну Україну. Вона не могла брехати, коли розповідала про тих її подруг, яких відправили туди на роботу, а там їх жорстоко вбили» [68, с. 25]

Куди б людина не вирушала, у чужу країну чи в гості до рідних, її шлях завжди буде повертати до рідного краю, там де на неї очікують і де її завжди прийме рідне містечко: «[...] Северодонецьк [...] Просто його люблять – і все,

бо любов не має стандартів, вона або є, або її немає. Люблять таким, яким він є зараз, люблять спогади про ті часи, коли був великий парк відпочинку, коли можна було поплавати човном на озері, покатати дітей на атракціонах або просто помилуватися тисячами різнокольорових троянд на роздільній смузі дороги» [68, с. 284].

3.2.3. Функція художнього образу у романі

Світлан Талан є майстром літературного слова, яке притягує своєю символічністю та образною характеристикою. Крім змальованих образів головних та другорядних героїв, письменниця приділяє значну увагу і художнім деталям у романі. Авторка використовує багато цікавих і насичених образів природи, побутових речей, фокусується на деталях інтер'єру, символіці, окремих термінологічних поняттях та емоціях персонажів, наявні інтертекстуальні зв'язки.

С. Талан у романі «Ракурс» відтворює мотиви притч Бруно Ферреро та вкладає їх в уста головного героя Євгена. Слід зауважити, письменниця самостійно у власному авторському переказі трактує притчі. Ю. Клим'юк у статті «Функціональне значення притчі в українській літературі до початку ХХ століття» розглядає цю проблему так: «Використання в творах художньої літератури поетики притчі, що у наш час дістала назву «притчевість», впливає із здатності притчі впливати на образну, сюжетну і композиційну систему інших творів, вступати з ними в синтез, трансформувати їх» [73]. Справді, притчі, які використала письменниця, тісно перегукуються з самим текстом, підкреслюючи події, довкола яких опинилися головні герої. Притчі про «хвилини щастя», «умовність людського бачення» та «про дірки у воротах, які ніколи не будуть такими, як раніше», розкривають перед читачам можливість замислитися про цінності, які часто люди забувають у своїй буденності і не цінують.

Слід звернути увагу на художні деталі, за допомогою яких письменниця підсилює зміст творів. В епізоді, коли головна героїня Еля відправила дев'ять

днів після смерті матері, отримує від батька звичайну, на перший погляд, річ – материнський шалик. У ньому Еля знаходить спокій і розраду у своєму горі, бо він пахне її найріднішою людиною: «Шалик іще тримав запах мами і її парфумів. А ще він пахнув рідним домом» [68, с. 267].

Чи пригадати епізод з переселенцями, які, отримавши одяг зі свого місця проживання, трепетно відчували щось рідне та близьке: «Переселенці купують одяг, бо виїжджали на короткий термін, але коли їм передають звідти їхній власний, вони ладні плакати над ним, бо той поношений одяг – частина їхнього минулого щасливого життя» [68, с. 265].

Також слід взяти до уваги кімнату дівчини-жінки Еліни, в якій відбувся процес дорослішання і відліт з батьківського гнізда, бо саме речі, які знаходилися там, навіювали на жінку спогади: «[...] в цій кімнаті минуло дитинство, і навіть ліжко те, з якого я випурхнула в доросле життя. Тут нічого не змінилося з того часу, як я зробила чергову спробу влаштувати особисте життя. Ті самі шпалери, які ми клеїли з мамою, розкладний диван для моїх дівчаток, на вікні квітнуть біла герань і рожева орхідея, яку я колись подарувала матері на день народження...» [68, с. 12]. Герань – це калачики, пеларгонія, символізує затишок і тепло у домі, а от орхідея є символом цнотливості, безгрішності, бездоганності, витонченості, чарівності і єдності. Рожевий колір символізує романтичність, доброту, любов, пристрасність, а от білий – символ невинності, чистоти й радості.

Часто у творі функціонує момент сну, який дає певний сигнал про небезпеку. Головним героям сняться різні сни, які заставляють мучитися чи радіти, страждати чи відчувати провину. Наприклад, сон, який віщує Євгену про втрату Люби: «Переді мною Люба. Я стою позаду й влітаю в її розпущене волосся польові ромашки. Коли все волосся завітчалось білявками-ромашками, прошу дівчину повернутися до мене. Люба ніби не чує, вона повільно йде вперед, а я намагаюся піти за нею, наздогнати, але не можу зрушити з місця: ноги ніби пудові гирі» [68, с. 111]. За своєю символікою ромашка уособлює у собі юні роки, першу любов, невинність, а також правду,

надію і доказ справжніх та щирих почуттів. Білий відтінок цієї квітки береже у собі символіку чистоти, цнотливості і невинності, що і підкреслює головні риси характеру Люби. Євген вплітає у волосся дівчини квіти, що може символізувати шлях, який герої мають пройти. Також слід звернути увагу на те, що здавна волосся символізувало силу та здоров'я у чоловіка і жінки.

Чи взяти до уваги віщий сон після поранення, який свідчить про початок кривавої війни з втратами: «Перед очима безкрайній квітучий степ. Колихаються тендітні білявки-ромашки, грицики стоять непорушно, а там, у далині, червоні маки, царі степу. Але чому вони насуваються на мене? Уже весь степ стає червоним, немов природа-матінка розлила по ньому червону фарбу. І раптом я бачу, що то не маки, не фарба, а кров!» [68, с. 127]. Справді, червоний колір цієї квітки символізує кров. За переказами, мак росте із пролитої крові невинної людини, а предки вірили, що поле бою вкривається маками навесні. Тому часто образ цієї квітки несе у собі символіку туги, смутку і втрати близьких людей. Сни Еліни різняться тим, що вони у неї зовсім інші, емоційно складніші: «Я також бачу важкі сни, коли поруч вибухи й загиблі побратими. Уже не раз сама прокидалася від власного крику в холодному поті. Коли скінчиться війна, то нам іще довго будуть снитися її жахіття, можливо, навіть усе життя» [68, с. 206].

Яскравими описами виступає пояснення головними героями – Елі та Євгена пір року, місяців та явищ природи, які меншою чи більшою мірою впливають на настрій та внутрішній світ персонажів. Наприклад, Еля завжди очікує весну, яка приносить з собою не тільки тепло, а й те, що все довкола починає оживати: «Не знаю, як інші, а я завжди чекаю весну. Зима в мене асоціюється із завмиранням та сном усього живого, навіть із завмиранням та сном усього живого, навіть із депресією, а весна – це завжди пробудження життя, зародження чогось нового й світлого. Щоразу є впевненість, що навесні повинні відбутися зміни, і обов'язково на краще» [68, с. 54]. Або серпневий місяць під час воєнних дій: «Бачу перед собою яскраві зорі. Серпень – час зорепаду. Зірвалася зірочка з місця, і я встигла загадати бажання: щоб швидше

скінчилася війна» [68, с. 189]. Як і головна героїня, Євген також любить весну, але через інші причини: «Люблю весну – найкомфортнішу пору року на Донбасі, коли степом ще не гуляють суховії, спалюючи разом із сонцем весняну зелень» [68, с. 33]. Слід зауважити, Євген проводить певну асоціацію з дощовою погодою, коли йому важко від втрати близької йому людини: «Відтоді, як дізнався про загибель Люби, я перестав любити дощ. Дощова погода в мене стала асоціюватися з останнім днем нашої зустрічі, а також із тим, коли Антон сповістив мені страшну звістку. [...] Невесела погода навіяла зранку сумний настрій» [68, с. 224].

Слід звернути увагу, у романах ключову роль відіграють символи, які наскрізно переплетені з сюжетом твору. Наприклад, Світлана Талан найчастіше бере за символіку – квіти, наявність яких можна пояснити так: кров (маки), чистоту і невинність (ромашки), тепло і затишок у домі (герань), молодість та краса (орхідея), здоров'я та щастя (півонії), любов та щастя (тюльпани), таїни, сновидіння і передбачення нещасливого майбутнього (сон-трава), Сонце, праця й достаток, сила і добробут (соняшник), краса життя, щасливий добробут, тілесне і духовне багатство (пшениця). Також окремим символом виступає український прапор, який згадується у романі, символізуючи людську свободу, незалежність і силу, хоч був не раз сплюндрований російським ворогом. Окрім символіки, письменниця вводить у роман також легенди про квітку сон-трави та тюльпана Шренка. Також у творі спостерігається прямий натяк на те, що письменниця використовує давні ворожіння за допомогою рослин: «Кажуть, якщо покласти квітку сон-трави на ніч під подушку, можна побачити уві сні свою долю» [68, с. 53], – мрійливо говорить Люба своєму обранцю.

Неабияку роль письменниця відводить кольоровій гамі твору. Наприклад, найчастіше на сторінках роману спостерігаються чорні та білі кольори: «Прокидаюся зранку в тиші та ловлю себе на думці, що вона мене лякає більше, ніж розриви мін, а коли була там, найбільшим бажанням вважала тишу. Там були два кольори: чорний і білий, а тут усе кольорове, та є один

невизначений, який має байдужість» [68, с. 296]. За своєю символікою, білий колір – символ невинності, чистоти й радості, а от чорний – морок, смерть, зло. Менше письменниця надає перевагу зеленому та блакитному: «На березі річки зеленочуба трава, дерева ще голі, стоять тихо й сором'язливо, чекаючи на весняне тепло, коли зможуть розкрити своє первісне листя назустріч небу» [68, с. 23], «Обрала легеньку кофтинку блакитного кольору на гудзиках» [68, с. 37]. Зелений виступає символом природи і молодості, а от блакитний – символ вірності, довір'я і безконечності. Також Світлана Талан не забуває про жовтий, фіолетовий та червоний колір, які символізують тепло, радість, повагу, протилежність, єдність та кров: «Це тюльпан Шренка. Якщо пошукати, то можна знайти ще й темно-червоні та навіть фіолетові, але найбільше їх жовтого кольору» [68, с. 52].

Висновуємо, що всі герої роману «Ракурс» мали своє бачення на ті чи інші події, які відбувалися у їхньому рідному містечку. Кожний з них мав зробити свій вибір і йти тим шляхом, який вони обрали, щоб зрозуміти важливу істину сенсу власного життя. «Що таке один день у житті людини? Він може минути буденно й непомітно, а може стати фатальним. За один день можна розчаруватись у тому, у що свято вірив, можна народитися чи померти, зневіритися чи знайти себе самого» [68, с. 237]. Також письменниця вдало змалювала образ зруйнованого міста, яке на сторінках роману виконує ключову роль для розуміння подій. Як засіб організації твору, наявність художньої деталі у романі «Ракурс» чітко підкреслює авторську майстерність написання.

РОЗДІЛ IV.

ПРОБЛЕМА СВОБОДИ У ТВОРЧОМУ ВИМІРІ С. ТАЛАН

4.1. Свобода волі людини та суспільна свобода громадянина у романах С. Талан

Світлана Талан – це сучасна письменниця, яка пише на ті теми, які зараз якнайбільше хвилюють сучасне суспільство. У кожному головному чи другорядному персонажі, читач може побачити себе, відчутти весь біль, що переживає головний герой, зрозуміти, що не все так у житті буває легко, як здається на перший погляд. Провідною темою у романах С. Талан є війна, а центральним образом виступає – жінка. Роковий момент, який поділив життя українського народу на «до» та «після» розпочався у 2014 році. У статті «Максимум мотивації, мінімум поезії. Які книги купували українці в 2021 році?» письменниця за розрахунками книжкового клубу «Клуб Сімейного Дозвілля» у топі з продажів посіла четверте місце за роман «Де живе свобода».

Романи С. Талан дивують своєї правдоподібністю, бажанням головних героїв жити, а не виживати, любов'ю до своєї країни, і розумінням того, що навіть зрадник своєї вітчизни може покаятися, коли збагне, що вибрав хибний шлях у своєму житті. Але чи відчувають герої романів волю у своїх діях та вчинках? Чи кожний знаходить у собі силу перетнути ту межу, що з дитинства прив'язували їм їхні батьки? Чи здатні вони виборювати свою правду?: «Свою свободу люди втискають у якість умовності, рамки, ритуали, закони, поміщають у залежність від людей, які б ніколи з ними не погодилися і які б ніколи не прийняли їхню свободу [...] Люди починають шукати винних у тому, що не склалося життя, що не вистачає коштів, що працюють без відпусток, а насправді винних немає. Є свідомо неволя і життя в ній. Люди самі вбивають власну свободу, а разом з нею і своє щастя» [20, с. 160].

У своїх романах «Оголений нерв» (2015 р.), «Повернутися дощем» (2019 р.), «Ракурс» (2018 р.), «Матусин оберіг» (2019 р.), «Де живе свобода» (2020 р.), «Де живе свобода. Її полиновий присмак» (2022 р.) Світлана Талан

порушує не тільки тему людини у вирі війни, що є основною у її творах, але і її свободу, право на власне життя, право на життя у вільній країні, право на можливість вільно висловлювати свої думки: «[...] бути вільною – це не лише можливість задовольнити потреби матеріального плану, а ще й дати собі право бути самою собою. Свобода – це коли ми стаємо господарями особистого життя!...Ми не можемо дозволити собі зробити свій вибір – за нас його роблять батьки, суспільство, правила, рамки, закони та ще багато інших чинників. Мусимо жити у неволі й залежати від інших» [20, с. 80], – говорить одна із головних героїнь романів Світлани Талан.

Що таке свобода для людини? Чи вільна людина у свої діях? Чи можна волю проміняти на ярмо? На ці та інші питання С. Талан намагається відповісти через призму своїх героїв, через виховання і формування особистості у сім'ї.

У Академічному тлумачному словнику української мови подано таке визначення волі: «1. Одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки. 2. Бажання, хотіння. 3. Право розпоряджатися на свій розсуд; влада. 4. Відсутність обмежень; привілля. 5. Свобода, незалежність; протилежне неволя, рабство» [59].

У статті «Свобода як аксіоматична основа відповідальності» Наталія Гураленко зазначає: «Свобода – можливість виражати свою волю, робити вибір, приймати рішення «власними силами», незалежно від якогось стороннього впливу чи дії [...] Наявність вибору, яка є в суб'єкта в конкретній ситуації, стає об'єктивним фактом, який ще не означає свободу в повному розумінні слова. [...] Маючи свободу вибору, можна залишатися невольним, діючи проти необхідності, проти інтересів і розвитку суспільства» [18].

У статті «Індивідуальні виміри свободи особистості» аспірант кафедри філософських та соціальних наук КНТЕУ Т. Крамар говорить про те, що: «Свобода у зовнішньому прояві є інтенціональною: особистості характерне прагнення до самореалізації, але необхідні відповідні соціальні умови. Коли ж

людина живе в суспільстві, де значно обмежені права і свободи особистості, то в таких умовах неминуче загострюється проблема внутрішньої свободи людини. Внутрішня свобода стає тим майданом, де розгортається боротьба за збереження індивідуальної суті людини та її духовної незалежності наперекір соціальним умовам життя» [34].

У своїх романах С. Талан неодноразово порушує питання свободи волі людини. Саме свобода людини посідає особливе місце у текстах письменниці, головний герой постає перед життєвим вибором, який формує його як особистість у сучасному суспільстві.

Життя з кожним днем дивує своїми подарунками долі. Чотири жінки, чотири різні історії життя, чотири долі, які просякнуті болем і розпачем. Настя, Еліна, Олеся і Віталія переживають той час, який закарбується у пам'яті не тільки у них самих, але і у кожного свідомого громадянина України. Війна, яка почалася у 2014 році, залишила глибокі рани у житті головних героїнь, але на їхню долю випадають інші життєві негаразди, які вони мають подолати.

Настя і Еліна – це два центральні персонажі сильних жінок, які жертвують усім для своєї родини і щиро вірять у свободу своєї батьківщини. Настя, головна героїня роману-дилогії «Оголений нерв» та «Повернутися дощем», з усіх сил намагається зберегти свою сім'ю, у якій проявляються різні бачення щодо війни на території України. Вона щиро вірить, що зможе вільно себе відчувати тільки перебуваючи у межах свого рідного міста і рідної країни: «Якщо є справжнє щастя, то це щастя має назву «Повернення на батьківщину» [66, с. 375]. Вона чітко розуміє, що людина може бути вільною тільки тоді, коли не занапасть свою душу зрадою рідної землі. Також це прослідковується у розмові з Філіном: «Невже ти й справді хочеш жити в країні, де прогнили всі нутроці? Якщо ти розумна жінка, то чому не бачиш, що Україну грабують всі, хто приходить до влади? Що там нема майбутнього, зараз погано, а буде ще гірше. Ти так любиш своїх правителів, що ладна покласти за них своє життя?» [66, с. 333]. На все це Настя дає категоричну відповідь: «Так, Україні й справді не щастило з правителями [...] і мені її

шкода. Мені не байдуже, що її грабують і шматують, і ми, народ, давали владі це робити впродовж багатьох років, та все змінилося! І майбутнього не буде, якщо кожному українцю буде байдужа доля країни, а значить і своїх нащадків. Ні, я не ладна покласти своє життя за правителів. Я можу віддати його за свою родину, за дітей, за українців, за те, щоб наступному поколінню жилося краще, ніж нам. І я впевнена, що в Україні буде щасливе майбутнє, головне – витримати всі випробування і гідно пройти крізь вогонь очищення» [66, с. 334]. Ця конкретна позиція показує, що для головної героїні роману-диалогії найголовнішим є те, що людина відчуватиме себе вільною тоді, коли вільна буде держава.

Еліна, головна героїня роману «Ракурс», також дотримується такого принципу, що і Настя: «І моя мати глибоко помиляється, коли говорить, що в моєму житті на першому місці чоловіки. Україна – ось що для мене було, є й буде головним» [68, с. 23]. Для Еліни теж було важливим те, що вона має захистити свою родину. На першому місці у неї завжди були її діти, задля яких вона і почала виборювати волю України, волю для кожної матері та дитини на окупованій загарбниками території. Для жінки було страшно усвідомити і сприйняти те, що вона мала стосунки з людиною, яка воювали на боці ворога.

Слід звернути увагу і на чоловічі образи, які також шукають для себе відповіді на питання волі. До прикладу, візьмемо образ Геннадія з роману-диалогії «Оголений нерв» й «Повернутися дощем», який виступає справедливим борцем за волю і незалежність рідної країни. Він чітко обрав позицію стати на захист своєї батьківщини, щоб звільнитися з-під ярма сусідатирана. Геннадій розуміє, що для нього є свобода, і всіма зусиллями намагається її вибороти: «[...] ми відстоювали свою свободу, яка дорого коштує, але її ціна не вимірюється грошовим еквівалентом. За неї сплачено людськими життями та пролитою кров'ю» [65, с 72].

Його повною протилежністю виступає Євген з роману «Ракурс», який є палким прибічником ЛНР. Йому не подобається тодішня влада, не подобається те, як люди із Західної України ставляться до людей зі східної її

частини і починає шукати порятунку у країні-агресора. Хлопець не розуміє, що він мріє про примарну свободу у новій республіці, але з часом все змінюється і не до кращого, бо за свої вчинки потрібно відповідати.

Можна провести паралель між сестрами головних героїв. Сестра Еліни – Софія обирає шлях самопожертви заради блага інших людей та держави: «Як ти знаєш, я допомагала стареньким [...] Я не тільки їм допомагала, я збирала інформацію для українських військових, фотографувала й пересилала СМСкою на цю територію» [68, С. 275-276]. Але молода дівчина за таку свою рішучість і бажання бути вільною у своїй країні була фізично і морально скалічена.

Зовсім іншою постає сестра Геннадія – Іванна, яка обрала сторону ворога, бо вважала, що там буде інше ставлення до людей, які зможуть себе вільно відчувати у межах російської території. І помираючи на руках свого брата, дівчина таки зрозуміла ціну волі, яку вона мала: «...Я справді повірила в нове й щасливе життя. Чому? Бо була наївна і дурна... Така вже вродилася. Втім, не в тому річ... Лише тоді, коли відчула всередині нове життя, усвідомила, яка ця війна безглузда і жахлива...» [66, с 365]. Обидві дівчини обрала своє майбутнє, обидві розплатилися за свій вибір, обидві пожертвували собою для кращого майбутнього, але в одній з них було прагнення стати вільною серед своїх, а у другій – стати вільною серед чужих, що закінчилося фатальним кінцем для неї.

Досить цікавими виступають персонажі і в інших романах С. Талан таких, як: «Матусин оберіг» та роман-диалогія «Де живе свобода», «Де живе свобода. Її полиновий присмак». Ці романи також висвітлюють одну з провідних тем війни, але саме у цих текстах письменниця зосереджується найбільше на особистісній свободі людини, на втечі від суспільства та на самопожертві заради найціннішого, що вона має. Недаремно Світлана Талан підбирає епіграфи до своїх романів – рядки із поезій української письменниці Ліни Костенко: «А й правда, крилатим ґрунту не треба», «Вже почалось, мабуть, майбутнє» і «Отак пройду крізь твій великий подив...», а також слова

одного з найбільших французьких філософів-просвітників XVIII століття – Вольтера (справжнє ім'я Франсуа Марі Аруе): «Свобода – це не те, що вам дали. Це те, що у вас не можна забрати» [20, с. 7].

Олеся і Віталія – це дві головні героїні романів, вони з дитинства зрозуміли, що таке бути самотньою і нікому не потрібною. Будучи маленькою, Віталія, втратила свою матір. Все, що залишилося від неї – це листи, які вона повинна відкривати щороку на свій день народження. Дівчинка живе цими листами, зміцнюється порадами від матері: «Те читання було, як розмова з матір'ю: воно надавало їй сил і наснаги для того, щоб дитина йшла вперед, не знаючи, що життя приготувало їй чергове випробування...» [41, с. 36]. Вони зігрівали дівчинку під час випробування у житті: «Рідний до болю, такий знайомий почерк! Навіть не вірилося, що матері нема серед живих стільки років, а її листи й досі доходять до доньки. Вони як живильний бальзам: коли боляче або тяжко, можна прикласти до рани, щоб швидше загоїлося» [41, с. 105]. Не солодко Олесі прийшлося, коли батько привів мачуху з її сином до них у дім, страждання дівчинки після смерті матері тільки посилювалися.

В образі Віталії виступає дівчина, яка постійно була під наглядом своєї матері і не мала власної думки і права на вибір у своєму житті: «Ми говоримо різними мовами. У мене нема мого особистого життя. Я маю робити лише те, що ти накажеш, вдягатися та взуватися також за твоєю вказівкою, працювати там, куди ти влаштувала, зустрічатися з подругою з твого дозволу. Це називається моїм життям? Ні, мамо, я жила не своїм життям. Ти завжди за мене все вирішувала...» [41, с 62].

Олеся, переживши немало болю у своєму житті, збагнула одну річ, що до омріяної свободи потрібно пройти нелегкий шлях. Смерть матері, пияцтво батька, знайомство з мачухою, наруга з боку зведеного брата, зрада найближчої подруги, втрата коханого чоловіка і дитина від нелюба – все це випало на долю головної героїні. І, якщо Віталія намагалася втекти від своїх проблем подалі від суспільства, то Олеся навпаки старалася приймати все на себе, щоб таки бути вільною у ньому: «Нам немає на кого надіятися, тож ми

самі повинні торувати собі шлях у майбутнє. Якщо не будемо сильними й опустимо руки – саме життя відкине нас за борт» [41, с. 96].

Для Віталії прагнення відчувати волю у своєму житті і зробити перший крок до неї стався саме тоді, коли вона зустріла Родіона. Учителька й учень – що тепер скаже на це її мама, друзі, суспільство?: «Мама, суспільство. І я маю вписуватися у всі стандарти! [...] А що робити нестандартним? Тим, хто хоче вдягатися-взуватися так, як йому подобається? Як жити, коли ти в усьому залежиш від правил, які люди встановили самі собі? Чому не можна жити так, як хочеться? Куди не глянь – усюди заборони, правила, закони, стандарти!» [20, с. 45]. Для жінки зробити такий крок і втрати все, що мала до цього, був вирішальним: жити під крилом у матері, яка постійно керує її особистим життям, чи знайти, де насправді живе свобода?: «Людина повинна мати право думати, говорити і робити те, що вважає за потрібне. Я можу тисячу разів помилятися, але моя думка, навіть помилкова, заслуговує того, щоб її почули» [20, с. 80]

Біля Родіона, який також залежав від своїх багатих батьків і не мав права на свободу: «Я усвідомлюю, що не маю повної свободи [...] Згоден тобою: багато хто вважає, що матеріальні блага – основи свободи людини. Це не так. Що з того, що ти і я взуті, вдягнені та ситі? Ховаємося від людей, мов щури по норах!» [20, с. 80], головна героїня почала пошуки власної свободи, що і він: «Де живе свобода? Хіба що на безлюдному острові десь посеред океану. Якби можна було знайти його, усамітнитися, відчувати повною мірою власну свободу!» [20, с. 79].

Але з часом молоді люди зрозуміли, що нікому воля не дається просто так. Втікаючи від проблем, вони поселилися у Богом забутому місті-привиді – Чорнобиль. Там у них народилося дитя. І цей вибір для них став фатальним: «Ми шукали свободу там, де її немає, серед хащ, де нема місця людям. Тоді нам, засліпленим коханням, здавалося, що знайшли її, що стали вільними. [...] свобода – це не лише воля, а й відповідальність. [...] люди соціуму не можуть жити окремо, вони мають бути серед людей. Ми страшенно помилялися і

розплатилися за свої помилки, згубивши невинну душу, і ледь не втратили самих себе. Занадто високу ціну заплатили за примарну свободу» [20, с. 201].

С. Талан влітає у долі своїх героїнь нотки суму і печалі. Війна, яка залишає темні сліди болю і страждання, відбирає у людини останні надії на краще майбутнє. Ігор йде воювати, життя дівчини змінюється після того. Зведений брат мало того, що має проросійські погляди і воює з ворогами, але ще й після фатального вечора вимагає, щоб вона вийшла за нього заміж, бо під серцем носить його дитину. Для Олесі життя втратило свої барви, вона ніби мученик приймає свій несправедливий вирок і йде на ешафот: «Олеся зрозуміла, що вмовляння не допоможуть. [...] Костя відібрав у неї все, що міг. Залишилися лише два непрочитані мамині листи, і це була остання цінність у її житті, яку хотів він зараз відібрати. Костя зателефонував Ігореві й усе розповів. Нахаба і гвалтівник поставив хрест на їхньому коханні. Вона вагітна від Кості, і про це вже знає Ігор. Усе в її житті пішло шкереберть. Усе було втрачено, тож далі втрачати нічого» [41, с. 152].

І для Віталії події 2014-го року були також складними. Насамперед закохані збагнули: «[...] який полиновий присмак має свобода, яку ми виборюємо» [19, с. 296]. Родіон пішов воювати, потрібно заново самотійно вчитися жити, бути вільною у своїх бажаннях і не залежати ні від кого, але страхи з минулого даються у знаки: «Кохана, нічого не бійся! Ти доросла людина і вільна у своєму виборі [...] Не сприймай це як черговий удар долі, сподівайся на краще, але будь готова до гіршого. Головне – зберігай спокій і не бійся» [19, с. 13]. Дівчині вдалося реалізувати себе як особистість, а не бути річчю: «Люди частіше помічають свої негаразди, недоліки інших, акцентує на своїх хвилюваннях та стражданнях, не задумуючись, що життя у них одне і навколо стільки всього прекрасного! [...] Можна, звичайно, у вихідні поспати зранку довше, і це нормально, бо не завжди є можливість зустріти народження нового дня, але ж скільки людей взагалі не бачили такого дива!» [19, с. 64].

Олеся і Віталія бажають бути вільними і незалежними, хоч і на життєвому шляху були певні перешкоди, однак кожна з них заслужила на те,

щоб бути хоч трішки щасливою у вирі війни. Олеся знайшла розраду у допомозі людям, які займаються волонтерством. Також жінка намагається усіма силами допомогти своєму коханому чоловіку: «Таке трапляється з солдатами, які пережили травми й зламалися морально [...] Вони вижили в пеклі, а в цивільному житті відчують себе зайвими. Слід враховувати, що Ігор ще й прикутий до візка. Так, він переживає велику травму, тому був таким грубим з тобою. Це такий, спосіб самозахисту людини, і ти маєш його зрозуміти» [41, с. 243] та своїй дитині: «Я не винна, що ти народилася серед війни. Але мир настане, усі війни закінчуються – і ця скінчиться. Ми з тобою сильні, чи не так, синку?» [41, с. 187]. Віталії вдалося відчути омріяну свободу і вільно почувати себе у суспільстві. На своєму шляху до омріяної свободи вона збагнула, що в житті: «Нема нічого неможливого» [19, с. 70].

У своїх романах письменниця ставить головних героїнь перед важким вибором у житті. Кожний персонаж виступає окремою особистістю, який хоче бути вільним у свої діях, вчинках та думках. На жаль, не кожному це вдається зробити, бо хтось вибирає невірний шлях до омріяної свободи, хтось опускає руки, не дійшовши до фінішної прямої, а для когось схилити голову і залишитися під натиском сім'ї, друзів і суспільства – найкращий вихід з даної ситуації: «У всі віки людина прагнула бути вільною, але уявлення свободи у всіх різне. Для одних свобода – це свобода вибору, для інших – свобода особиста, без обмежень та будь-яких рамок» [20, с. 149]. Слід звернути увагу на те, що який вибір би не був правильним чи хибним, у кінці кожний усвідомлює найголовніше: «[...] свобода і відповідальність. Відповідальність – неминуча ціна свободи і плата за неї» [20, с. 153].

4.2. Любов – як найвища цінність на шляху осягнення свободи

Любов і війна. Здається ці два слова, які за своєю семантикою є кардинально різними, ніколи не можуть бути поруч, але реалії війни змінили все, і таке ніжне і чисте почуття як любов, трапляється під час холодної і безжалісної війни: «Кохання не питає, кого і коли маєш покохати, воно

солодке і болюче, безмежне і безрозсудне [...] Не всім воно дано, не всі його пізнають, хтось уб'є своїми руками, інший збереже, пронесе через усе своє життя! Чи є у світі та сила, щоб спинити таке благородне почуття?» [20, с. 61]. Світлана Талан майстерно прописує любовні лінії своїх героїв. Слід звернути увагу на те, що саме любов до життя, до ближнього формує перші прояви бажання стати вільними у своєму житті. Але чи завжди лише на любові можна побудувати омріяне щастя? Чи не стане воно для молодих людей перепорою? На ці та інші питання Світлана Талан відповідає у своїх романах-диалогіях «Оголений нерв» та «Повернутися дощем», «Де живе свобода» та «Де живе свобода. Її полиновий присмак», «Ракурс», «Матусин оберіг».

У романах «Оголений нерв», «Повернутися дощем» та «Ракурс» авторка більше акцентує на прояві любові до свого рідного краю, української символіки. Головні герої всіма силами намагаються вибороти незалежність держави і тим самим показують своє бажання бачити її вільною та сильною. Любов до рідної землі є провідною темою, яка безпосередньо розкриває нам головних героїв з різних ракурсів їхніх особистих поглядів на ту чи іншу подію.

Часто любов до всього українського на окупованих територіях каралася страшною розправою загарбників. Люди піддавалися жорстоким тортурам, їх катували і вбивали за те, що вони українці, які цінують усе, що належить Україні. Знищення всього українського було і буде головною метою ворога завжди, бо він вважає, що саме таким чином можна підкорити народ, який так любить волю. Кожний мітинг, який проходив на окупованій території під українськими прапорами, був жорстоко розігнаний і спостерігаємо, що навіть фізичний біль, який отримала Настя, для людини не є відчутний, коли вона захищає прапор, який до болю є рідним і святим для її держави.

Слід зазначити, Світлана Талан показує запізніле розуміння суспільством, що «русский мір» відбирає найрідніше і приносить тільки розруху у мирні помешкання українського народу. Любов до найріднішого, на жаль, проявляється саме у тих випадках, коли Україна проходить нелегкий

шлях до своєї свободи і виборює свою незалежність: «У часи особливої напруги у людей оголюються почуття. Скільки серед нас дітей своєї країни, які лиш зараз, коли можуть відібрати її, зрозуміли, наскільки вони люблять Україну! Хто не знав гімн України – уже вивчив, хто не тримав у руках прапор – підняв його, хто не мав вишиванки – придбав. Усе те, що раніше здавалося не таким уже вагомим, одразу стало рідним до щему в серці, до болю в душі [...] Коли чув чи читав «Моя Україна», акцент робився на слові «Україна», а зараз до сліз хочеться виділити слово «моя», звернутися до країни як до живої істоти, як до рідної матері» [65, С. 232-233].

Любов до своєї країни передає образ головної героїні роману «Ракурс» Еліни: «Коли потрапила на українську територію, ледь не розплакалася від чулості. Прапор! Свій, рідний, до болю знайомий! До війни я, напевно, не звернула б особливої уваги на нього, а зараз, після ЛНРівських ганчірок, ладна була вистрибнути з автобуса й цілувати синьо-жовте полотно...» [68, с. 124]. Такі ж трепетні почуття любові проявляються до рідної землі і у Насті. Коли жінку звільнили з полону, то вона мріяла про те, як ступить на рідну землю: «Коли їх посадили в автобус і повезли в бік Щастя, Настя розхвилювалася ще більше [...] Жінка уявляла, як ступить на рідну українську землю. Здавалося б, що тут такого: перейти умовну лінію розмежування? Але тут – земля окупована, хоча й рідна, а там... Там – воля, там Україна, там усе своє, рідне, там прапор кольору неба і сонця і вона ладна цілувати рідну землю!...» [66, с. 374-375].

Трепетне ставлення до рідного краю проявляється у спогадах із дитинства мами Насті: «До цього часу Богдана Стефанівна не йняла віри, що знов побачить рідні Карпати, річку Стрий, батьківську хату. Багато років вона привчала себе до думки, що вже ніколи не побачить свою батьківщину, але спогади про неї виявилися невмирущими, бо не можна викреслити з життя те, що любив так щиро і палко» [66, с. 27]. Чи до прикладу взяти головну героїню Еліну, яка з ніжністю говорить про свій рідний край, який заради захисту дітей довелося покинути: «Севєродонецьк не можна не любити... Просто його

люблять – і все, бо любов не має стандартів, вона або є, або її нема. Люблять таким, яким він є зараз, люблять спогади про ті часи, коли був великий парк відпочинку, коли можна було поплавати човном на озері, покатати дітей на атракціонах або просто помилуватися тисячами різнокольорових троянд на роздільній смузі дороги. Багато чого вже лишилося тільки в пам'яті людей, які тут живуть давно, але в місто закохуються приїжджі, які не бачили ані троянд, ані парку» [68, с. 264].

Якщо у попередніх романах С. Талан акцентує більше на почуттях любові до батьківщини, то у романах «Де живе свобода» та «Де живе свобода. Її полиновий присмак» навпаки – домінують почуття головних героїв один до одного, які формуються впродовж важкого шляху до омріяної свободи.

Найяскравіше розкриваються почуття на тлі забороненого кохання між вчителькою та учнем. Здається, що таке кохання не має права на існування, але між героями спалахують почуття, які є заборонені та осуджені сучасним суспільством. Ці почуття формуються на тлі втрати і страждання, на тлі війни і прощення, на тлі забуття і зневіри, але героям вдається вистояти у цих обставинах. Головна героїня Віталія розуміє, що може втратити все на своєму життєвому шляху: «Якщо навіть нам удалося б побратися, коли ти станеш повнолітнім, то завжди між нами буде різниця у роках і на це тикатимуть пальцями всі, кому не лінь. Нас будуть засуджувати, бо я – вчителька, яка звабила свого учня, а ти – учень, яким керують гормони, а не почуття. І ніхто, Родю, чуєш мене, ніхто не повірить у наше кохання» [20, с. 79], однак жінка відчувала, що саме з цією людиною вона віднайде таку бажану волю.

Згодом Віталія розуміє, що не завжди все так просто, що любов – це не лише насолода, а ще й невимовний біль. Необдуманий крок молодих людей щодо втечі від суспільства до зони відчуження Чорнобиля виступає не найкращим виходом із ситуації. Їхнє бажання відчувати себе вільними, призводить до втрати їхньої новонародженої дитини, і тоді присмак свободи, який ще вчора був таким солодким, стає гірким і до болю неприємним: «Родіон розумів, що вони з Віталією були настільки закохані, що втратили розум і

зв'язок з реальністю. Якби вони вчасно увімкнули тверезий розум, то могли б зрозуміти, як ризиковано народити дитину серед лісу та ще й взимку, але у рожевих окулярах весь світ був інакший. З'ясувалося, що життя не пробачає помилок, якщо навіть ти закоханий і віриш у все хороше» [19, с. 20].

Але і війна вносить свої корективи у життя головних героїв. Родіон вирушає на фронт, хлопець відчуває, що має стати на захист своєї батьківщини. Віталія допомагає у центрі, де лікуються пораненні бійці, розуміє, що війна змінила життя усіх людей. Кохання поступається перед обов'язком захисту рідної держави: «Я повернуся! Обов'язково! Треба лиш потерпіти, почекати. Зараз такий час, що кожен з нас має зробити все можливе, щоб перемогти підступного ворога. Звучить пафосно? Можливо, але лише там, на фронті, я зрозумів, як важко відстоювати нашу свободу і яку ціну доводиться за неї платити» [19, с. 219], – мовить Родіон до Еліни.

Головна героїня роману «Матусин оберіг» також відчула сповна, що любов і свобода потребують самопожертви. Якщо Віталія намагається втекти від суспільства забувши про свої проблеми, то Олеся намагається виборювати себе як особистість і своє кохання: «Важливо в житті знайти свою близьку кохану людину й не менш важливо не загубити себе в пошуках. Потрібно вміти кохати й доводити щодня це своїй коханій людині, щоб не втратити, зберегти кохання, за яке іноді потрібно боротися» [41, с. 257], – звертається до доньки в одному з листів мама. Зустрівши Ігоря, дівчина збагнула, що з ним вона відчує не тільки справжнє кохання, а й стане вільною від свого минулого життя: «Їй не вірилося, що це відбувається з нею. Усе ніби було у казковому сні [...] Олесі здавалося, що в її венах тече не кров, а сама весна, яка пробудила всі клітинки її тіла з середини, змусила розкриватися, як бутон квітки» [41, с. 116].

Олеся завагітніла від зведеного брата-гвалтівника, і тут письменниця описує уже зовсім іншу любов – любов матері до своєї дитини, яка за своєю сутністю є найщирішою і найвірнішою у світі. Спочатку вагітність для дівчини була небажаною, але спрацював материнський інстинкт і вона розуміла, що

крім її дитини, ріднішої людини у неї немає: «Моя крихітко, моє сонечко! Не хвилюйся, мама з тобою. Вона тебе не дасть образити нікому й ніколи. Навіть війна не в змозі побороти життя. Мама тебе любить, і моя любов убереже тебе від усякого лиха» [41, с. 183]. Сюди влучно підходять слова Насті з роману-дилогії «Оголений нерв» та «Повернутися дощем», яка вважає, що: «[...] материнська любов все одно сильніша за ненависть» [65, с. 475].

Отже, Світлані Талан вдалося розкрити у своїх творах сутність прагнення людини бути вільним не тільки у середовищі у якому вона перебуває, але й у своєму внутрішньому світі.

РОЗДІЛ V.
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ СУЧАСНОЇ
ПИСЬМЕННИЦІ С. ТАЛАН

Сучасне людство не стоїть на місці, зміни відбуваються зі швидкістю світла, все рухається вперед, дивуючи своїми новими винаходами, здобутками, перемогами, однак з іншого боку, є явища, які, здавалось би, у XXI столітті не повинні турбувати людство, як наприклад, війна. Саме вона приносить біль і втрати, змінює все довкола, перекреслює життя кожної людини на «до» та «після». Діти ховають своїх батьків, і навпаки, батьки втрачають своїх дітей, люди розділяються за поглядами на ті чи інші події, друзі стають ворогами, сім'я розпадається через нерозуміння один одного – ці та ще низка інших подій провокує війна.

Війна в Україні почалася у 2014 році, коли Росія незаконно окупувала Крим та вдалася до збройного захоплення Донбасу. Саме з того часу бере відлік протистояння української держави російській агресії. 24 лютого 2022 року російська федерація вступила в агресивну фазу війни, коли розпочала повномасштабне вторгнення у суверенну Україну. Війна, яка прийшла у домівку кожного громадянина України, стає частиною їхнього життя, незалежно від того чи це молода людина, чи старша, але кожного свідомого громадянина, меншою чи більшою мірою стосуються ці жахливі події. Якщо доросла людина знайде можливість віднайти для себе відповіді на питання щодо війни, то дітей потрібно спрямувати у правильне русло, щоб вони цінували і берегли свою рідну країну.

Сучасні діти, на жаль, повинні переживати не найкращі часи свого дитинства. Війна ставить певні рамки і заборони для особистісної волі кожного, але разом з тим поступово приходить розуміння значення мови та всього, що є цінним для України. За словами Артура Пройдакова, учителя

української мови та літератури, переможця премії Global Teachers Prize Ukraine 2021 року, учні кардинально змінили погляд на українську мову та літературу. Якщо до цього часу вони її читали задля того, щоб отримати кращу оцінку і через те, що вчителі вимагають, то зараз спостерігається зовсім інше сприйняття українського слова, культури. Також відомий педагог звертає увагу на те, як саме має викладати свій предмет вчитель-філолог учням після 24 лютого: «Після 24 лютого українська мова та література просто зобов'язані бути в авангарді шкільного курсу разом з історією України, основами військової справи та медичної допомоги. Це має бути наріжним каменем нашої шкільної освіти. Вже зараз батьки набагато більше уваги цьому приділяють і навіть вимагають від шкіл, аби проводилося патріотичне виховання. Тепер ми більше цінуємо нашу історію, культуру, літературу, мову. На жаль, для цього нам потрібна була війна» [70].

У своїй статті «Як говорити з дітьми про війну» психологиня, фасилітаторка груп взаємопідтримки, експертка проєкту «Про. Підтримка», Анастасія Аносова зауважує, що саме війна дає можливість збагнути стійкість свого характеру перед складними випробуваннями, а також стійкість своїх сил і можливість доступно пояснити дитині про конкретні події, щоб та змогла себе спокійно відчувати без тривоги. Також А. Аносова говорить про те, які саме питання можуть виникати у школярів: «Навіть дошкільнята починають питати про те, що бачать і чують навколо (вибухи, сирени, переміщення у безпечне місце і т. ін.), реагують тривогою, плачем, "прилипанням" до батьків. Трохи старші можуть підійти і запитати, що сталося з тією людиною, яка померла (наприклад, загиблий солдат, якого показали в новинах). Школярі середньої ланки – поцікавляться, чому розпочалася війна, а юнаки – почнуть розмову про ідеологію воюючих сторін» [4]. Важливим фактором тут виступає пояснення батьків чи педагогів, бо саме це ті люди, які для дітей виступають авторитетом і завжди мають надавати дитині правдиву інформацію на їхні питання. Але слід звернути увагу на те, коли дитина не отримує достатньої інформації для себе, вона буде шукати її у просторі Інтернету чи на вулиці у

колі своїх однолітків, що не завжди може бути ефективним і правильним, а також може мати негативний вплив на дитяче сприйняття проблеми війни.

Подібну думку висловлює українська письменниця Оксана Луццевська у своєму інтерв'ю «Як говорити з дітьми про війну?»: «Важливо проговорювати, шукати ключик для розмови, але підходити все ж таки треба особистісно. Не можна дати однієї великої поради, але головне – не мовчати, тому що замовчування справді веде до глибших травм» [58]. Також вона мовить про те, що через книгу, яка висвітлює події сьогодення, краще говорити з дітьми на цю тему: «Ми маємо бути готові презентувати багато нових тем на тлі сьогоденних реалій, і це обов'язково. Щоб не було так, що ми поза реаліями, але також не ставити акцент тільки на них: це не мають бути книжки про війну, це мають бути книжки тільки про життя у сьогоденних реаліях» [58].

Освітній проєкт «На Урок» у статті «Як пояснити дітям причини війни» подає важливі поради, як педагог повинен розповідати, аналізувати та порівнювати з учнями інформацію про воєнні події. Важливо сказати, що війна зараз є незаконною та невігідною у сучасному світі. Також слід пояснити учням, чому саме у XXI столітті розпочалася повномасштабна війна, які причини та передумови спонукали до такого кроку. Можна запропонувати учням завдання, щоб вони могли провести паралель і дати пояснення уже відомим їм поняттям: «Спробуйте порівняти поведінку країни-агресора з булінгом або дискримінацією. Нехай діти спробують провести паралелі за наступними пунктами: образливі прізвиська (хохли, гризуни, чукчі та інші прізвиська для народів колишнього СРСР), розлюднення (фашисти, нелюди, "країна 404", "такої нації не існує" та інші тези російської пропаганди), вимагання (спроби тиснути через погрозу війною, шантаж енергоресурсами тощо), спроби самоствердитися через приниження жертви, схильність вважати жертву нижчою за себе тощо» [80].

Також слід говорити про те, що ця війна тісно пов'язана з фейками, продиктованих Росією, і потрібно, щоб учні дізнавалися правду з перевірених джерел, самостійно могли аналізувати почуте та фільтрувати інформацію.

Згадана стаття пропонує приклад для співпраці зі старшокласниками, з якими можна зробити дослідницьку роботу: «[...] дослідження російських фейкових новин і меседжів щодо України (Україна обстрілювала Донбас; робила ядерну бомбу; лабораторії для біологічної зброї; Україну придумав Ленін/австрійський генштаб; Україна – це штучний проєкт Заходу; не було іншого виходу, тільки напасти; захопити Київ за 2 дні тощо). На які групи можна розподілити ці меседжі? Які думки і емоції вони мають викликати за задумом пропагандистів?» [80]. Учням буде цікаво працювати так, вони відчують кардинальну різницю від поданого фейку і правди, а також збагнуть те, як важливо, коли людина знає достовірну інформацію і володіє нею, ніж коли довіряє фейками.

На просторах сайту НУШ (Нова українська школа) є актуальна стаття авторки Вікторії Макарової під назвою «Як розповідати учням про війну на сході України. Досвід учителів і коментар психологині», яка не тільки подає приклади, як доцільно подати інформацію учням про реалії війни, а й містить коментар від сімейної й дитячої психологині Світлани Ройз, яка говорить про те, що саме така розмова на тему війни, смерті та відчуття страху має складатися з трьох важливих частин: стабілізація (зміцнення), конфронтація, інтеграція.

У поясненні Світлани Ройз, стабілізація – це певний рух, який має зміцнити у дитині відчуття безпеки. Тут можна скористатися таким поданим видом роботи між вчителем і учнем, який має на меті стабілізувати страх дитини і збагнути, що вона у безпеці: «Добре, якщо вчитель чи вчителька поділиться власними відчуттями, зізнається, що тема нинішньої війни складна і для неї (для нього). Учням молодшої та середньої шкіл можна запропонувати заплющити очі й уявити себе в блискучих обладунках, намалювати свій ідеальний захищений простір. Варто зацентувати на тому, що сприйняття й реакція кожного з нас відрізняється, тому будь-хто й у будь-який момент може зупинити обговорення, сказавши, що йому чи їй страшно» [39].

Конфронтація – це вже зіткнення з самим поняттям, що таке війна і коли вона почалася. Саме тут потрібно вчителю чітко підготуватися, як вона буде пояснювати цю тему учням, які методи їм можна запропонувати (дискусія, презентація, проведення паралелей), а також де саме дитина може дізнатися про це. Підготовкою до такого заняття Світлана Ройз рекомендує вчителю запропонувати прочитання книг на тему війни. Після повномасштабного вторгнення, українські видавництва поповнили свої полиці цікавими виданнями для дітей молодшого і шкільного віку книгами про сучасну російсько-українську війну. Ці книги вміщують не тільки текст, а й різні зображення, які стали символами сучасної України, вирази відомих людей та твердження того, що Україна переможе. Цікавим є те, що такі книги писали не тільки дорослі люди, але і діти-школярі, що є знаковим для молодших читачів, які будуть сприймати краще пропоновану книгу. Свою увагу вчителю-педагогу слід звернути на книги, які можна порадити учням різного віку: «Війна і маленька Віра» Юлії Косівчук; «Лютий лютий 2022. Свідчення про перші дні вторгнення» Дар'ї Бурої та Євгенії Подобної; «Відбій повітряної тривоги» (події зображені від 19.01.2022 р. до 30.08.2022 р.) Олександра Грехова, Анастасії Нікуліної; «Казка про світло» Христини Лукашук; «Ті, що (не) чекають з війни» Марини Маркс; «Незламне серце» Тані Гуд; «Емоційні гойдалки війни. Роздуми психотерапевта про війну» Володимира Станчишина; Лариси Денисенко, Олени Лондон «Діти повітряних тривог»; Олександра Михеда «Котик, півник, шафка»; Олександра Красовицького «Пів року інтелектуального супротиву»; «Залізницею додому» Мар'яни Савки, Марти Кошулінської; «Це тиха ніч, мій астронавте» Оксани Луцевської, Каті Степаніщевої; «Мої вимушені канікули» Катерини Єгорушкіної; «You Don't Know What War Is: The Diary of a Young Girl From Ukraine» Єви Скалецької (щоденник харківської школярки вийде у видавництві Vivat); «Шлях українського воїна» Рамуне Поташнікової; «Ми живемо на краю вулкана», «Яблука війни» Надійки Гербіш; «Мирослава та інші з нашого двору» Ольги Купріян; «Чубзики» Сергія Лоскота; «З води у воду» Оксани Луцевської;

«Пси, які приручають людей» Олени Максименко; «Вовчик, який осідлав бомбу» Юрія Нікітінського; «Абрикоси зацвітають уночі» Олі Русіної; «Листи на війну: діти пишуть солдатам» Оксани Луцевської; «Мандрівка до потойбіччя. Маріуполь» Євгена Шишацького; «У міста є Я» Ірини Озимок, «Війна 2022» Володимира Рафаєнка; «Оголений нерв» та «Повернутися дощем», «Ракурс», «Матусин оберіг», «Де живе свобода» та «Де живе свобода. Її Полиновий присмак», «Чекаю на тебе, тату» Світлани Талан; «Книга-мандрівка незалежні» Ірини Тараненко, Єлизавети Невежина, Марти Лешак (події від 1991 р. до 2022 року (включно)); «Ці дивовижні українці» Ірини Тараненко, Юлії Курової, Єлизавети Невежини, Альони Шостко та ін.

Слід звернути увагу і на мультфільми, які також доречно запропонувати для перегляду учням. До прикладу, компанія 1+1 Media й Film.UA спільно створили мультфільм для дітей про Миколу та Івана. У цьому мультфільмі пояснюється, чому почалася війна, чому Росія є країною агресором, чому Україна переживає такі важкі часи. Також «ОДЕСЬКА ОДА-ІНФОРМ» запропонувала для молодших школярів свій мультфільм під назвою «Катруся і Маруся», де також порушують питання загарбницької мети з боку російських військових, стійкість України перед ворогом. Світлана Ройз пропонує для перегляду мультфільм компанії «Walt Disney Pictures» та «Walt Disney Animation Studios» «Рая та останній дракон», де головна героїня стикається із темними духами, які хочуть захопити весь світ і знищують усе на своєму шляху.

У понятті інтеграції Світлана Ройз вбачає дії, які ми намітимо зробити у майбутньому. Вона зосереджується на тому, що коли вчитель пропонує учням якусь дію, то так він стабілізує їхній стан спокою: «[...] якби довелось швидко збиратися і їхати кудись? Що найважливіше треба взяти із собою? Для найменших ідеально закріпити цей досвід у грі. Можна намалювати на аркуші, що має бути у «валізі безпеки» акцентуючи, що готуємо ми таку валізу не тому, що неодмінно станеться щось погане, а щоби почуватися безпечніше» [39].

Під час вивчення теми війни, учням можна запропонувати романи відомої української письменниці Світлани Талан: «Оголений нерв», «Повернутися дощем», «Ракурс», «Матусин оберіг», «Де живе свобода», «Де живе свобода. Її полиновий присмак». Твори С. Талан є достатньо змістовними, глибокими у розкритті тієї чи іншої поданої проблеми, вони змушують читачів дивитися на життя по-іншому, замислитися у своєму життєвому виборі, також вони спрямовані на виховання свідомості, що є важливим для суспільства. Письменниця порушує важливі питання сьогодення, розкриває образність персонажів через призму подій, які відбуваються довкола них. Слід звернути увагу, що історичний роман «Розколоте небо», у якому розповідається про події 1930 року, страшні роки Голодомору, включений у шкільну програму для позакласного читання в 11 класі. Під час вивчення цього твору вчителі розвивають в учнів вміння аналізувати, критично мислити та зіставляти події разом із фактами. Щодо виховної функції, вона полягає у вихованні в учнів національної свідомості, патріотизму та пошану до загиблих в роки Голодомору.

На прикладі романів Світлани Талан можна презентувати дітям війну з різних ракурсів: одна категорія людей щиро вірить у те, що Україна стане вільною, звільнивши свої території, а інша – у те, що бути під крилом Росії є єдиним шансом на краще життя. При вивченні роману-дилогії «Оголений нерв» та «Повернутися дощем» з учнями можна говорити про те, що не тільки між незнайомими людьми можуть бути розбіжності щодо агресії Росії проти України, але й між рідними. У цих романах, сповнених людським болем, можна спостерігати непрості людські життєві історії, які тісно переплетені між собою на фоні воєнних подій.

У романі-дилогії Світлана Талан порушує різноманітні теми, показані на прикладі життєвого шляху головних героїв: проблема війни, патріотизму, проблема батьків і дітей, проблема корупції та неправдивої інформації у суспільстві. Ці проблеми можна простежити з учнями на уроці позакласного читання, надавши можливість самотійно їх виокремити, а також

доцільно запитати в учнів, чи вони були вирішені на сторінках роману. При підготовці до такого уроку варто зосередитися на висвітленні всіх поданих проблем, звернути увагу на незламність українського народу, на бажання бути вільним через призму головних та другорядних героїв. Вчитель повинен пояснити учнями, що саме ця війна стала війною за існування не лише України, але й українського народу в цілому. За інтереси української держави не одне століття мільйони українців проливали свою кров. Також потрібно звернути увагу та пояснити учням на прикладі романів, хто такі «вишеватники» і чому саме такий термін використовує Світлана Талан у своїй творчості. Дати пояснення, що таке «рашизм» та «путінізм» і чому ці терміни такі близькі за своєю суттю до термінів «сталінізм», «ленінізм», «фашизм».

У романі «Ракурс» письменниця зображує двох кардинально різних людей з різним баченням тих чи тих подій. Умовне зіставлення головних героїв, дасть змогу учням краще збагнути правду. У класі можна провести дискусійний урок, який стимулюватиме учнів висловлювати власну точку зору на такі питання: «Чи може людина щиро покаятися у своїх гріхах?», «Чи можна засуджувати людину у її виборі?», «Що таке прощення? Чи важко знайти прощення для зрадника своєї держави?» тощо. Кожний учень матиме змогу проаналізувати всі «за» та «проти» і дійти до певного висновку.

Романи «Матусин оберіг», «Де живе свобода», «Де живе свобода. Її полиновий присмак» також варто запропонувати учням для читання. У цих романах порушується не тільки тема війни, а й тема особистісного становлення людини. Бажання бути вільним виявляють усі персонажі творів С. Талан.

Отже, вчитель може запропонувати учням завдання на прикладі головних персонажів простежити, хто з них намагається віднайти бажану свободу і яким чином вони її отримують.

5.1. Розгорнутий план-конспект уроку з позакласного читання № 1

Предмет: українська література

Клас: 11

Тема: Світлана Талан – сучасна українська письменниця.

Мета:

- + ознайомити учнів із постаттю письменниці;
- + виділити основні віхи життя і творчості;
- + формувати бажання дізнаватися про сучасну українську літературу та всебічну розвиненість особистості;
- + розвивати вміння слухати і логічно мислити;
- + виховувати дух патріотизму та вміння берегти українські цінності.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу, урок-бесіда.

Обладнання: портрет, книги письменниці, презентації учнів до прочитаних творів.

Хід уроку

«Люди повинні пам'ятати добро. Хай би що там не було, ми всі маємо залишатися людьми і знати, що живемо під одним небом, а небо...

Воно одне на всіх»

С. Талан «Розколоте небо»

I. Організаційний момент.

II. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.

Вчитель: Зверніть увагу на епіграф нашого уроку, запишіть собі у зошит.

Блок питань:

- + Як ви його розумієте?
- + Чому ми повинні залишатися людьми у будь-яких життєвих ситуаціях?

На дошці портрет Світлани Талан. Поруч – виставка її романів.

III. Вивчення нового матеріалу.

Вчитель: Пропоную у своїх робочих зошитах накреслити хронологічну таблицю і законспектувати основні дати та події із життя письменниці (учні конспектують за вчителем).

Наприклад:

<i>Дата</i>	<i>Подія</i>
7 березня 1960 р.	Народилася 7 березня 1960 року на Сумщині, у селі Слоут Глухівського району в родині сільських вчителів.

Народилася 7 березня 1960 року на Сумщині, у селі Слоут Глухівського району в родині сільських вчителів. Закінчила восьмирічну школу в селі Перемога Глухівського району Сумської області, продовжила навчання у Баницькій середній школі. У 1983 році закінчила Глухівський педагогічний інститут. З п'ятнадцяти років почала працювати позаштатним кореспондентом районної газети. Багато років віддала роботі з дітьми. Працювала вихователем у дитсадку, потім – вчителем початкових класів. Наразі мешкає у м. Северодонецьк Луганської області.

У 2011 році її роман «Щастя тим, хто йде далі» став лауреатом на конкурсі «Коронація слова-2011» та отримав відзнаку від фонду Олени Пінчук Анти-СНІД «За найкращий роман на гостросоціальну тематику». На початку 2012 року роман був виданий під назвою «Коли ти поруч» у видавництві «Клуб сімейного дозвілля» (м. Харків) українською та в авторському перекладі російською мовами і за рік був проданий рекордний тираж – 80 тисяч екземплярів.

За версією журналу «Фокус» та рахункової палати авторка увійшла в трійку найпопулярніших письменників України. У 2012 році роман С. Талан «Не вурдалаки» також був відзначений на Міжнародному конкурсі «Коронація слова-2012» і в 2013 році був виданий українською та російською мовами у КСД м. Харків. Також її роман «Мої любі зрадники» побачив світ у

видавництві «Навчальна книга «Богдан» (м. Тернопіль). Твір автора «Без пришлого» російською мовою вийшов у Канаді.

У творчій скарбниці письменниці найбільш помітні твори – «Коли ти поруч» (2012), «Зловити промінь щастя. Не вурдалаки» (2019), «Мої любі зрадники» (2013), «Зорі, що купаються в річці» (2014), «Помилка» (2014), «Розколоте небо» (2014) (цей твір рекомендовано вивчати у шкільній програмі), «Оголений нерв» (2015), «Повернутися дощем» (2016), «Замкнене коло» (2017), «Спокута» (2017), «Ракурс» (2017), «Я захищу тебе» (2019), «Матусин оберіг» (2018), «Букет улюблених квітів» (2019), збірка оповідань «Купеля» (2016), «Де живе свобода» (2020), «Де живе свобода. Її полиновий присмак» (2022), «Чекаю на тебе, тату» (2022) та книги російською мовою: «Простите... если сможете» (2011), «Когда ты рядом» (2012), «Не упыри» (2013), «Без прошлого» (2013), «Ошибка» (2014), «Расколотое небо» (2015), «Надежда» (2016), «Своя чужая жизнь» (2017), «Раздели мою печаль» (2017), «Мы всегда были вместе» (2018), «Надеюсь и люблю» (2018), «Когда прошлое впереди» (2019), «Согретые солнцем» (2019), «Чекаю На тебе, тату» (2022).

Світлана Талан пише романи у жанрі «реальні історії», які їй підказує саме життя. Усі твори на гостросоціальну тематику, незмінним залишається одне – головна героїня її книжок – жінка-українка, сильна духом, зворушлива, ніжна, чутлива, яка іноді помиляється, але її завжди веде за собою кохання: до чоловіка, до дітей, до батьківщини.

С. Талан була членом журі Всеукраїнського конкурсу творчої молоді «Літературна надія Дніпра-2013» та Першого Всеукраїнського літературної премії ім. Олександри Кравченко (Девіль).

Ігрова вправа «Так» або «Ні»

1. Світлана Талан народилася у селі Слоут Глухівського? *(Так)*
2. Батьки були юристами? *(Ні)*
3. Майбутня письменниця закінчила Глухівський педагогічний інститут?
(Так)
4. Чи працювала Світлана Талан вихователем дитячого садочку? *(Так)*

5. Проживає у Донецьку? (*Ні*)
6. Працює у журналі «Нова зоря»? (*Ні*)
7. Первісна назва «Коли ти поруч» «Щастя тим, хто йде далі»? (*Так*)
8. Свої твори друкує у видавництві Vivat? (*Ні*)
9. С. Талан була членом журі Всеукраїнського конкурсу творчої молоді «Літературна надія Дніпра-2013»? (*Так*)
10. У романах центральним персонажем виступає чоловік? (*Ні*)

IV. Перевірка домашнього завдання.

Вчитель: Ви працювали у парах та отримали випереджувальне завдання прочитати та знайти інформацію про книги письменниці. Також ви мали підготувати коротку презентацію та виписати цікаві цитати для спільного обговорення до обраних книг. Кожний з вас має орієнтовно 5-6 хвилин на свою презентацію, щоб розкрити основну проблематику її творів (учні презентують свою підготовку).

Вчитель: Деякі обрані вами цитати, які ви запропонували своїм колегам записати у зошити, ми зараз з вами обговоримо і проаналізуємо їх трактування.

1 цитата для обговорення

«Душа людини – посудина. Всевишній надав людині право вибору: чим її наповнювати. Недобрі люди накопичують у ній жовч злості, жадібні – думки про гроші, добрі – любов», - з роману **«Не вурдалаки»**

Блок питань для обговорення:

1. Як ви розумієте наведену цю цитату?
2. Чи справді душа людини є умовною посудиною?

2 цитата для обговорення

«Усіх людей тягне на свою батьківщину, коли вони її покидають», - з роману **«Спокута»**

Блок питань для обговорення:

1. Як ви розумієте наведену цитату?
2. Чому людина цінує свою батьківщину?

3. Чи можна вважати її віддзеркаленням сучасних подій, що спіткали український народ?

3 цитата для обговорення

«Для того, щоб почути себе, потрібні мовчазні дні», - з роману «Я захищу тебе»

Блок питань для обговорення:

1. Як ви можете пояснити зміст цієї цитати?
2. Чи завжди потрібна тиша, щоб почути себе?

4 цитата для обговорення

«Хочеш взнати, що таке невдячність? Тоді зроби людям щось добре», - з роману «Розколоте небо»

Блок питань для обговорення:

1. Як ви розумієте цю цитату?
2. Чи завжди ми отримуємо від людей вдячність на наше добро?

V. Осмислення, узагальнення й систематизація нових знань.

Вчитель: Сучасна українська письменниця Світлана Талан у художніх творах здебільшого фокусується на темі російсько-української війни на Донбасі, оскільки є очевидницею трагічних подій в історії незалежної України. Герої її романів – сильні духом особистості, які навіть у найскладніших життєвих ситуаціях залишаються людяними і не зраджують власну совість.

Евристична бесіда

- ✚ Що ви знаєте про агресію Росії проти України?
- ✚ Чому саме такі проблеми розкриває письменниця у своїй творчості?
- ✚ Чи можна вважати, що головні герої романів Світлани Талан мають своїх прототипів?
- ✚ Чому саме жінка є центральним образом у творчості Світлани Талан?

VI. Підсумок уроку.

Вчитель: обговорення активності учнів на уроці.

VII. Рефлексія уроку.

- ✚ Чи цікавим був урок?
- ✚ Що нового ви дізнались?

✚ Що найбільше сподобалось?

VIII. Домашнє завдання.

Прочитати роман «Ракурс».

5.2. Розгорнутий план-конспект уроку з позакласного читання №2

Предмет: українська література.

Клас: 11

Тема: «Ракурс» – різні, але однаково переділені війною долі українців.

Мета:

- ✚ *продовжити* ознайомлювати школярів з творчістю С. Талан;
- ✚ *сприяти* виробленню в учнів уміння аналізувати художній твір;
- ✚ *поглибити* навички виокремлювати проблематику твору;
- ✚ *виховувати* високі духовні цінності, права та свободу людини і громадянина;
- ✚ *прищеплювати* любов до Батьківщини.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Обладнання: роман письменниці, картки.

«Дві людини, українці, люблять свою землю, і кожен із них вважає себе патріотом. Беремо за приклад Майдан.

Одна людина побачила там прояв патріотизму, відродження нації, інша – сплановану американцями подію.

Обоє хочуть бачити свою землю процвітаючою, людей – щасливими...

Здавалося, що обоє готові віддати все за краще життя, але опиняються по різні боки й між ними стіна»

С. Талан «Ракурс»

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності.

Вчитель: Зверніть увагу на епіграф нашого уроку, запишіть собі у

ЗОШИТ.

Блок питань:

- ✚ Як ви його розумієте?
- ✚ Як ви ставитеся до тих людей, які мають протилежні погляди щодо ваших?

III. Вивчення нового матеріалу.

Вчитель: Сьогодні ми будемо з вами працювати над романом Світлани Талан «Ракурс». Ви мали його прочитати, виписати імена головних і другорядних героїв, з'ясувати, які саме проблеми порушує письменниця у цьому творі, а також виписати цікаві цитати, які вам найбільше припали до душі для обговорення.

На попередньому уроці ви дізналися, що Світлана Талан не боїться розкрити правду перед читачами, бо вважає, що їй повинні знати всі, щоб розуміти абсурдність фейкових наративів з боку країни-агресора.. В одному з інтерв'ю на запитання, чи настав час українським письменникам писати про війну, письменниця зауважила: « – *Не можу наперед знати, про що буде наступна книжка. Сюжети виникають самі по собі, коли зустрічаєш цікаву людину, чуєш історію, яка зачепила за живе, не дає спокою. Та коли розмовляла з менеджерами на форумі книговидавців, то мені сказали, що нині комерційно не вигідно писати про війну. Але пишу, маю право писати. Як могла не розповісти історії дівчини і хлопця з «Ракурсу»? Або про «айдарівців», яких розстріляли під Щастям, а потім відвезли їхні тіла у морг Старобільська, де майже два місяці ніхто про них не дбав, не сповістив рідних? Це злочин, це жахіття».*

Блок запитань:

1. Прокоментуйте, як ви розумієте слова Світлани Талан?
2. Чи справді настав час письменникам писати про сучасну агресію Росії проти України? Як ви вважаєте?
3. Чи можуть виникати якісь труднощі при написанні? Які саме?
4. Чи завжди такі твори будуть правдивими?
5. Чи знаєте ви ще письменників, які художньо опрацьовують цю тему?

IV. Перевірка домашнього завдання.

Вчитель: *Робота в групах.* На домашнє завдання ви мали прочитати роман «Ракурс». Зараз будемо працювати за таким принципом:

- ✚ перша група – розкриває фабулу твору;
- ✚ друга група – розкриває тему, ідею, основну думку роману;
- ✚ третя група – розкриває образи головних і другорядних персонажів (цитатна характеристика);
- ✚ четверта група – розкриває проблематику твору (цитатне підтвердження).

Вчитель: Робота з текстом. Зараз я буду зачитувати цитати, а ви маєте визначити, кому вони належать і прокоментувати.

1 цитата для обговорення

«З дитинства в мені живе невидимий бунтар. Коли мене починали повчати, виховувати, вимагати щось зробити, бо «так усі роблять» або «ти повинна», у мене це викликало зворотну реакцію, тобто будь-яка дія викликала протидію. Хотілося довести, що я – це є я, що я особистість і мене таку одну створив Бог» - **Еліна**.

2 цитата для обговорення

«Зміни країні потрібні, кардинальні, але не таким чином, коли владу захоплюють фашисти. Ось Крим уже російський, і настане час, коли наш Донбас стане незалежним і вільним від київської хунти. Ми з друзями в це віримо» – **Євген**.

3 цитата для обговорення

«Я впевнений у тому, що його можна врятувати, поки ще не пізно. У Жені ще все життя попереду, і я знаю, що він обере правильний шлях, потрібно дати йому трохи часу» – **Анатолій Андрійович**.

5 цитата для обговорення

«Ти розумієш, що зрадив усе, що мені дороге? Ти зрадник!...Ти зрадив наш степ. Ти зрадив мене» – **Люба**.

6 цитат для обговорення

«Ти б бачила їхній погляд! Коли людині немає вже на що сподіватися й вона, прикута до ліжка, у сечі, яка роз'їдає тіло, просить смерть швидше прийти до неї, а замість смерті приходжу я, мию, перу, годую. В очах з'являється надія...Також шкода тварин» – **Соля**.

7 цитата для обговорення

«Вважаю, якщо хоч одна людина, яка не скоїла важких злочинів, але потрапила на той бік, повернеться додому, то буде добре. Адже це чийсь син або чоловік» – **Наталія, мама Євгена**.

Вчитель: У романі «Ракурс» Світлана Талан виділяє основну тему – життя людей, яке війна чітко окреслила на «до» та «після», втрата надій та боротьба за краще майбутнє, пошуки свого «Я», непереборне бажання героїв жити і бути господарями на своїй рідній землі. Кожний з вас отримає картку з планом характеристики одного з головних героїв роману «Ракурс» – Еліни та Євгена. Ви повинні індивідуально заповнити подану таблицю та прокоментувати.

План характеристики літературного героя	Еліна	Євген
<i>Зовнішність, мова</i>		
<i>Соціальний статус</i>		
<i>Вид діяльності</i>		
<i>Здібності та інтереси</i>		
<i>Як характеризують героя предмети, що його оточують</i>		
<i>Моральні якості, душевні переживання</i>		
<i>Стосунки з людьми</i>		
<i>Ставлення до природи</i>		
<i>Вчинки, поведінка</i>		
<i>Світогляд</i>		
<i>Роль деталей у розкритті характерів</i>		
<i>Авторська характеристика</i>		
<i>Характеристика героя іншими персонажами</i>		

<i>Ваше ставлення до героя</i>		
--------------------------------	--	--

VI. Підсумок уроку.

Вчитель: обговорення активності учнів на уроці.

VII. Рефлексія уроку.

- + Чи цікавим був урок?
- + Що нового ви дізнались?
- + Що найбільше сподобалось?

VIII. Домашнє завдання.

Прочитати роман «Розколоте небо».

Висновуємо, що твори доцільно було б використовувати вчителям-словесникам у середній школі на уроках української літератури при вивченні творчості Світлани Талан, а також у вищих навчальних закладах при викладанні курсу «Сучасна українська література», позаяк вони привертають увагу своєю актуальністю і різноплановістю.

ВИСНОВКИ

Сучасна українська письменниця Світлана Талан дала можливість усім читачам, з різних куточків нашої України, через свої художні твори відчутти страшні реалії війни, показавши неприховані картини жорстокості й справжньої людської сутності. Герої романів Світлани Талан мали своє бачення на ті чи інші події, які відбувалися у їхньому житті. Кожний з них повинен був зробити свій вибір і йти тим шляхом, який вони обрали, щоб зрозуміти важливу істину сенсу власного життя: «Я живу на розрив і розумію, що таке життя стає з кожним днем усе більш нестерпним... Терези совісті не можуть довго гойдатися з одного боку на інший. Повинно щось трапитись значне, вагоме, щоб терези переважили на якийсь один бік» [68, с. 143], – висловлює свою думку герой роману «Ракурс» Євген.

Також слід звернути увагу на те, що образи головних і другорядних героїв, а також проблеми, порушені у романах, дають можливість відкрити і зрозуміти, що побачена на власні очі С. Талани війна у країні провокує розкол у сімейних, родинних та суспільних взаєминах.

Під час написання роботи нам вдалося розв'язати низку поставлених завдань. Мета роботи досягнена, висвітливши проблему російсько-української війни у романному дискурсі С. Талан, зокрема на прикладі романів «Оголений нерв», «Повернутися дощем», «Ракурс», «Матусин оберіг», «Де живе свобода» та «Де живе свобода. Її полиновий присмак». Через призму воєнних подій вдалося проаналізувати образи головних та другорядних героїв, чітко окреслити тему та ідею романів.

За допомогою друкованих видань та інтернет-ресурсів ми опрацювали та проаналізували науково-критичні джерела про життя і творчість С. Талан. Ґрунтовно їх розглянувши, зробили висновок, що найбільше інформації можна почерпнути лише з відеороликів та інтерв'ю письменниці (наприклад, інтерв'ю Олени Особової, Світлани Гаєвської, Еліни Заржицької), в яких вона розкриває таємниці свого життя. Основними джерелами інформації щодо письменницької діяльності С. Талан є літературознавчі статті (Людмила

Романенко «Сучасна війна у творчості українських письменників і спогадах учасників»), рецензії (Ольга Рєпіна «Мої любі зрадники», «Твоє майбутнє на порозі»), відгуки (Олена Печорна «Кілометри» людського життя від Світлани Талан»), розміщені в інтернет-просторі. Загалом творчість С. Талан потребує більш детального аналізу, адже наявний літературно-критичний матеріал не дає цілісного уявлення про особливості індивідуального стилю письменниці.

Окрему увагу потрібно було звернути на чинники, що зумовили написання творів. Зокрема, це особисте життя авторки, жорстокі реалії та непересічні особистості в життєвій долі письменниці. С. Талан і її творчість є новим і цікавим явищем у розвитку української літератури, яка художньо осмислює суспільно-політичні проблеми, які часто замовчуються державою і ЗМІ.

Також важливо було у процесі роботи з'ясувати тематичне розмаїття творів письменниці. З цього можна зробити висновок, що авторка порушує тему війни, яка накладає помітний відбиток на долю як окремої особистості, так і родинних взаємин. У романах письменниці важливо було простежити проблематику творів, зокрема таких гострих суспільних проблем як: проблему війни, патріотизму, батьків і дітей, корупції, поширення неправдивої інформації у ЗМІ, недостатніх знань історії своєї держави.

Важливу роль було приділено тлумаченню назв романів «Оголений нерв», «Повернутися дощем», «Ракурс», а також наявності символіки, що дає можливість збагнути підтекстові смислові плани творів. Керуючись принципами герменевтики, на основі детального аналізу, вдалося розкрити смисл цілого тексту.

У процесі аналізу художніх творів С. Талан особливу увагу звернено на внутрішній світ і погляди головних героїв, їх психологію. Нам вдалося охарактеризувати систему головних і другорядних персонажів, виокремити позитивні та негативні риси характеру, показати їхні слабкі та сильні сторони, а також простежити їхній вплив на хід подій. Вдалося збагнути, що кожний персонаж наділений письменницею індивідуальним внутрішнім особистісним

«Я», яке впродовж їхнього життєвого шляху або збагачується досвідом, або зникає.

У своїх творах про війну авторка вдається до гостросюжетного показу подій у жанрі «реальних історій». Зробили висновок, що центральним образом у романах письменниці постає образ жінки. У романах ми знайомимося з різними жіночими образами: від жінки-патріотки до жінки-зрадниці, від люблячої матері до озброєної дівчини, але кожна з них має право на існування і боротьбу за власне життя.

Окремо було приділено увагу визначенню ролі та значення міста у творі, яке місце посідає воно у житті конкретних персонажів та суспільства в цілому, адже виступає в ролі ще одного героя: «Місто для мене – жива істота [...]» [68, с.17-18], – висловлює своє бачення головний герой роману «Ракурс» Євген. Нам вдалося простежити, що С. Талан використовує метод асоціацій, за допомогою яких змальовує образ рідного краю: «Якщо я чую слово «Донбас», одразу виникає асоціація: терикони, труби й обов'язково абрикоси. Не ті помаранчеві соковиті плоди, а весняно вбрані дерева, коли мій край стає схожим на дивовижну казкову країну ніжного рожевого кольору» [68, с. 32].

На прикладі конкретних художніх творів С. Талан дослідили значення проблеми свободи волі людини, а також проаналізували, як бажання бути вільним сприймається головними персонажами романів. Висновуємо, що бажання досягнути такої бажаної свободи у головних героїв було різним: для одних – вільна держава і право голосу («Оголений нерв», «Повернутися дощем», «Ракурс»), а для других – особистісна свобода, незалежність від батьків та від суспільної думки («Матусин оберіг», «Де живе свобода», «Де живе свобода. Її полиновий присмак»).

Також вдалося з'ясувати, що саме любов є найвищою цінністю на шляху досягнення свободи. На прикладі художніх творів Світлани Талан, було виокремлено різні прояви любові, які допомогли досягнути бажане головним героям: любов до ближнього, любов матері до дитини, любов до ворога, любов до батьківщини. Саме любов була відправною точкою прощення та стала

животворною силою у долях головних героїв С. Талан: Еліни та Євгена з роману «Ракурс», Олесі та Ігоря з роману «Матусин оберіг», Віталії та Родіона з роману-дилогії «Де живе свобода» й «Де живе свобода. Її полиновий присмак».

У методичному розділі нам вдалося виокремити важливі аспекти вивчення теми сучасної російсько-української війни у ЗЗСО, а саме: про що варто чи не варто педагогу розмовляти з учнями, який саме підхід слід використовувати у різних класах, яка література допоможе учням краще збагнути та знайти відповіді на ті чи інші питання. За допомогою інтернет-ресурсів ми опрацювали та проаналізували джерела, які безпосередньо стосувалися викладання теми російської-української війни (Тетяна Трощинська «Після 24 лютого учні не сприймають українську літературу як нудну – вчитель»; Анастасія Аносова «Як говорити з дітьми про війну»; Оксана Луцинська «Як говорити з дітьми про війну?»; освітній проєкт «На Урок» «Як пояснити дітям причини війни»).

Отже, під час написання дипломної роботи нам вдалося розв'язати низку поставлених завдань. Мета роботи в цілому досягнена, висвітливши проблему російсько-української війни у романному дискурсі С. Талан на прикладі художніх творів – «Оголений нерв» та «Повернутися дощем», «Ракурс», «Матусин оберіг», «Де живе свобода» та «Де живе свобода. Її полиновий присмак». Через призму воєнних подій проаналізували характери головних та другорядних героїв, чітко окреслили проблему вибору людини та символіку романів. Також розкрито особливості моделювання образу міста, як ще одного умовного персонажа, наділеного рисами людини. А також виокремлено проблему свободи волі людини у сучасному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми філології. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 22-23 вересня 2017 року). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 112 с.
2. Андрус С., Смекалова Т. Талан Світлани Талан методико-бібліографічні матеріали. URL: <http://khojub.com.ua/docs/Talan.pdf> (дата звернення: 05.02.2020).
3. Андрусин О. Світлана Талан – золотий письменник сучасності. Новий час. URL: <https://www.newtime.lviv.ua/newtime-osobustosti-menu/2770-2016-10-10-13-30-43> (дата звернення: 23.03.2021).
4. Аносова А. Як говорити з дітьми про війну. Про. Світ. URL: http://prosvitcenter.org/govoryty_z_ditmy_pro-viynu (дата звернення: 13.10.2022).
5. Бібліографічний огляд "Сучасна війна у сучасній літературі: правда з перших вуст". Херсонська ЦБС. URL: <https://clsksua.medium.com> (дата звернення: 23.03.2021).
6. Бодак В. Талан С. «Побувши під окупацією, під обстрілами, частина людей зрозуміли, що вони помилялися». Західний кур'єр : Івано-Франківська газета для міста і області. URL: <http://kuryer-if.info/svitlana-talan-pobuvshipid-okupaciyeu-pid-obstrilami-chastinalyudej-zrozumili-shho-voni-pomilyalisya/> (дата звернення: 24.01.2020).
7. Бойко Л. Феномен художнього слова Світлани Талан. Галич давній сучасній. URL: <https://galych.com.ua/novyny/kultura/item/1715-svitlany-talan> (дата звернення: 23.03.2021).
8. Бондар-Терещенко І. Золота письменниця України, або Проживаючи життя своїх героїв. Online.ua. URL: <https://blogs.online.ua/ukr/bondar-tereshhenko/post/796/zolota-pismennitsya-ukrayini-abo-prozhivayuchi-zhittya-svoyih-geroyiv/> (дата звернення: 11.02.2020).

9. Бондар-Терещенко І. П'ять книг про вибір, який неодмінно треба зробити. НВ LIFE. URL: <https://life.nv.ua/ukr/art/p-jat-knig-pro-vibir-jakij-treba-zrobiti-2059885.html> (дата звернення: 23.03.2021).
10. Бронзенко Т. А. Суспільство на краю прірви, або апокаліпсис не за горами (за романом Світлани Талан «Коли ти поруч»). Українська та світова література в сучасному контексті: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Ніжин, 14 берез. 2014 р.) URL: <http://www.nopl.org.ua/upload/iblock/8bd//зб.матеріалів конф. 2014.pdf> (дата звернення: 11.02.2020).
11. Бронзенко Т. Суспільство на краю прірви, або апокаліпсис не за горами (за романом Світлани Талан «Коли ти поруч»). Ніжинський обласний педагогічний ліцей Чернігівської обласної ради. URL: https://nopl.org.ua/storinkadirektora/dilimosyadosvidom/index.php?ELEMENT_ID=474 (дата звернення: 11.02.2020).
12. Власюк А. Від кон'юнктури до еталону. Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/07/31/074008.html> (дата звернення: 11.02.2020).
13. Воронцов П. Світлана Талан: «Я пишу в жанрі реальних історій». Голос України. URL: <http://www.golos.com.ua/article/298448> (дата звернення: 11.02.2020).
14. Все, що душа довірила словам... Сєвероденецьк онлайн. URL: <https://sd.ua/news/8298> (дата звернення: 23.03.2021).
15. В'ятрович В. Що треба знати про війну з Росією. Українська правда. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/5c77ed7f557c8/> (дата звернення: 23.03.2021).
16. Герасименко Н. Сучасний історичний роман: жіночий ракурс : [серед інших згадується роман Світлани Талан «Не вурдалаки»]. *Літ. Україна*. 2016. 20 жовт. (№ 40). С. 8–9 (дата звернення: 11.02.2020).

17. Горобець О. Часточка душі Світлани Талан у її збірці «Купеля». Друг читача. URL: http://vsiknygy.net.ua/-shcho_pochytaty/review/43621/ (дата звернення: 11.02.2020).
18. Гураленко Н. Свобода як аксіоматична основа відповідальності. Підприємство господарство і право. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/64.pdf> (дата звернення: 08.10.2022).
19. Де живе свобода. Її полиновий присмак : роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2022. 320 с.
20. Де живе свобода: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2020. 208 с.
21. Дзюба С. Нагороджені міжнародною медаллю Івана Мазепи за 2020 рік. Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/events/nagorody/2020/01/16/151119.html?fbclid=IwAR0qBUhNETvnp3sKoMekW1xcHLT3SsVwIDYWV6cW1KiTQnG5MtD8OcQMRUw> (дата звернення: 11.02.2020).
22. До 5-річчя від початку збройної агресії Російської Федерації проти України. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/do-5-richchya-vid-rochatku-zbroynoyi-agresiyi-rosiyskoyi-federaciyi-proty-ukrayiny> (дата звернення: 23.03.2021).
23. Загоровська Л. Про «стокгольмський синдром» в українських реаліях. Книгобачення: український видавничий портал. URL: <http://knyhobachennia.com/?category=28&article=-2100> (дата звернення: 11.02.2020).
24. Заржицька Е. Світлана Талан: Я з тих жінок, які, в будь-якому віці, вірять у непереможну силу кохання. Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/events/interview/2017/11/17/072834.html> (дата звернення: 11.02.2020).
25. Заржицька Е. Талан С. «Муза не любить ледачих». Жінка-Українка. URL: <http://ukrainka.org.ua/node/> (дата звернення: 24.01.2020).

26. Зіньчук І. Знайти світло в абсолютній темряві. Друг читача. URL: http://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/41204/ (дата звернення: 11.02.2020).
27. Зіньчук І. Між двох вогнів: Огляд нової книги Світлани Талан. Друг читача. URL: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/50554/ (дата звернення: 23.03.2021).
28. Зіньчук І. Світлана Талан «Повернутися дощем»: двобій між життям і смертю. Друг читача. URL: https://vsiknygy-net-ua.cdn.ampproject.org/v/s/vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/47374/amp/?usqp=mq331AQCKAE%3D&_js_v=0.1#aoh=15819751879453&csi=1&referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com&_tf=Джерело%3A%20%251%24s&share=https%3A%2F%2Fvsiknygy.net.ua%2Fshcho_pochytaty%2F47374%2F (дата звернення: 11.02.2020).
29. Зіньчук І. Як розірвати «кайдани рабства» на Донбасі?. Друг читача. URL: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/41573/ (дата звернення: 11.02.2020).
30. Каленюк С. Реальные истории Светланы Талан. Реальная газета. URL: <http://realgazeta.com.ua/реальные-истории-светланы-алан/> (дата звернення: 11.02.2020).
31. Калита В. Герой сучасного українського роману: рух від успіху до щастя. Рідний край. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Almpolt_2013_1_12 (дата звернення: 11.02.2020).
32. Корольчук М. Говоримо з дітьми про війну: 11 книг для молодших підлітків. Learning.ua. URL: <https://learning.ua/blog/202207/hovorymo-z-ditmy-pro-viinu-11-knyh-dlia-molodshykh-pidlitkiv/> (дата звернення: 13.10.2022).
33. Кравчук О. «Коли ти поруч» Світлани Талан. Волинь Post. URL: <http://www.volynpost.com/-blogs/406-koly-ty-poruch-svitlany-talan> (дата звернення: 11.02.2020).
34. Крамар Т. Індивідуальні виміри свободи особистості. Гуманітарні дослідження. URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2009/03/16.pdf> (дата звернення: 08.10.2022).

35. Курганов Т. ТОП-5 найрезонансніших книжок цієї осені. URL: https://lb.ua/blog/tymur_kurganov/383188_top5_nayrezonansnishih_knizhok_tsiiei.html?fbclid=IwAR0_F4XbIgrx8I8F2BrjjsNmMa77sXRypVXR9Yu4_PV kRLX55rIrW9eJq3s (дата звернення: 11.03.2021).
36. Кучеренко Л. Світлана Талан: «Треба завжди залишатися людиною...». ХайВей. Тобі є що сказати світові. URL: <http://h.ua/story/383590> (дата звернення: 24.01.2020).
37. Куява Ж. По той бік... нашого життя : [передмова] Помилка : роман / Світлана Талан. Харків : Клуб сімейн. дозвілля, 2014. С. 5–6.
38. Куява Ж. Як у чорно-білому кіно – сумна реальність. Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2013/04/24/-112850.html> (дата звернення: 24.01.2020).
39. Макарова В. Як розповідати учням про війну на сході України. Досвід учителів і коментар психологині. НУШ. URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-rozpovidaty-uchnyam-pro-vijnu-na-shodi-ukrayiny-dosvid-uchyteliv-i-komentra-psyhologyni/> (дата звернення: 13.10.2022).
40. Маслова М., Мацієвська А., Щеглова Ю. Сучасна українська проза: нові імена : бібліографічний покажчик. URL: http://zounb.zp.ua/sites/default/files/pdf/2017/maket_pokazhchika_ostatochnij_vjorstka_2017_03_14.pdf (дата звернення: 05.02.2020).
41. Матусин оберіг: роман / Світлана Талан. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019. 288 с.
42. Мимрук О. Від окопів до мелодрами: якою буває українська воєнна проза. Читомо. URL: <https://chytomo.com/vid-okopiv-do-melodramy-iakoju-buvaie-ukrainska-voien-na-proza/> (дата звернення: 23.03.2021).
43. Опарко Б. Живе уособлення минулої епохи. Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2013/09/03/104439> (дата звернення: 24.01.2020).

44. Опарко Б. Не повторюйте чужих помилок – своїх вистачить. Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/-04/10/071818.html> (дата звернення: 24.01.2020).
45. Особова О. Письменниця Світлана Талан: «Маю право писати про війну». Урядовий кур'єр. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/pismennicya-svitlana-talan-mayu-pravo-pisati-pro-v/> (дата звернення: 18.02.2021).
46. Пастушок В. Дериґаційні ознаки іменників (на матеріалі роману С. Талан «Не вурдалаки»). Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. 2016. № 1. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/10111/1/Пастушук.pdf> (дата звернення: 24.01.2020).
47. Петрашук М. Світлана Талан: «У суспільства дуже багато наболілого, про яке потрібно писати». Друг читача. URL: <http://vsiknygy.net.ua/-interview/42998/> (дата звернення: 24.01.2020).
48. Печорна О. «Кілометри» людського життя від Світлани Талан. Книгобачення: український видавничий портал. URL: <http://knyhobachennia.com/?category=28&article=1955> (дата звернення: 24.01.2020).
49. Подольська І. «Нещастя допомогло, щоб українська стала звичною на вулицях Сєверодонецька». Високий замок. URL: <https://wz.lviv.ua/interview/379350-neshchastia-dopomohlo-shchob-ukrainska-stala-zvychnoiu-na-vulytsiakh-sievierodonetska> (дата звернення: 18.02.2021).
50. Програма СБУ – “Повертайся додому”. URL: <http://gorsovet.org.ua/?p=23566> (дата звернення: 11.02.2020).
51. Рєпіна О. Навчитися жити на землі як люди. Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/11/11/-072552.html> (дата звернення: 24.01.2020).
52. Рєпіна О. Рецензія на книгу Світлани Талан «Мої любі зрадники». Книгобачення: український видавничий портал. URL: <http://knyhobachennia.com/?category=-3&article=1509> (дата звернення: 24.01.2020).

53. Репіна О. Рецензія на книгу Світлани Талан «Помилка». Жінка-Українка. URL: <http://ukrainka.org.ua/node/2119> (дата звернення: 24.01.2020).
54. Репіна О. Твоє майбутнє на порозі. Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/05/28/073940...> (дата звернення: 24.01.2020).
55. Розмова з дітьми про війну: основні правила і моменти, які потрібно знати батькам. Нижні Сірогози. URL: <https://nsirogozy.city/cards/212433/rozmova-z-ditmi-pro-vijnu-osnovni-pravila-i-momenti-yaki-potribno-znati-batkam> (дата звернення: 13.10.2022).
56. Романченко К. Передмова / Катерина Романченко // Не вурдалаки : [роман] / Світлана Талан. Харків : Клуб сімейн. дозвілля, 2013. С. 7–8.
57. Скорина Л. Таке звичайне життя... (принагідні міркування про роман Світлани Талан «Не вурдалаки»). Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/-2013/11/09/083549.html> (дата звернення: 24.01.2020).
58. Славінська І. Як говорити з дітьми про війну? Розповідає письменниця Оксана Луцевська. Суспільне культура. URL: <https://suspilne.media/263379-ak-govoriti-z-ditmi-pro-vijnu-rozpovidae-pismennica-oksana-lusevska/> (дата звернення: 13.10.2022).
59. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980.
60. Талан С. Донбас осінній. Бористен. 2016. № 9. С. 15–16. URL: <https://www.borysten.com.ua/images/arhive/b9302.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).
61. Талан С. Жити в Україні чи в «молодій республіці»? Бористен. 2016. № 3. С. 16–19. URL: <https://borysten.com.ua/images/arhive/b03296.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).
62. Талан С. Життя за межею та на межі. Бористен. 2016. № 4. С. 16–18. URL: <https://www.borysten.com.ua/images/arhive/borysten04.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).

63. Талан С. Світлана Талан: я з тих жінок, які в будь-якому віці вірять у непереможну силу кохання. Бористен. 2018. № 11. С. 30–32. URL: <https://www.borysten.com.ua/images/arhive/b11238.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).
64. Талан С. Ще золотіти нашій булаві. Бористен. 2016. № 11. С. 11–13. URL: <https://www.borysten.com.ua/images/arhive/b11304.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).
65. Талан С. Оголений нерв : роман передм. О. Хвостової. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 544 с.
66. Талан С. Повернутися дощем : роман. 2-ге вид. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 448 с.
67. Талан С. Про ці події я писала у романі "РАкурс". Facebook. URL: <https://www.facebook.com/svetlana.talan.7/posts/2094093234068476>. (дата звернення: 16.11.2021).
68. Талан С. РАКУРС : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 320 с.
69. Талан С. Старобільськ. Тут поховані айдарівці, про загибель яких описувала у романі "РАкурс". Facebook. URL: <https://www.facebook.com/svetlana.talan.7/posts/1604631139681357> (дата звернення: 16.11.2021).
70. Трощинська Т. Після 24 лютого учні не сприймають українську літературу як нудну – вчитель. Громадське радіо. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/viyna-informatsiynuu-marafon/pislia-24-liutoho-uchni-ne-spryuimaiut-ukrains-ku-literaturu-iak-nudnu-uchytel-ukrains-koi-literatury> (дата звернення: 13.10.2022).
71. Троян А. Сповідь донбаської патріотки. Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/10/08/073413.html> (дата звернення: 17.12.2019).
72. Філософія свободи / Ларс Фр. Г. Свендсен ; пер. з норвезьк. Львів : видавництво Анетти Антоненко ; К. : Ніка-. Центр, 2016. 336 с.

73. Клим'юк Ю. Функціональне значення притчі в українській літературі до початку ХХ століття // Питання літературознавства. 1995. Вип. 2. С. 42-52.
74. Хвостова О. Філія пекла на землі // Розколоте небо : [Кохання на краю смерті. Україна. 1933-й] : роман. Харків : Клуб сімейн. дозвілля, 2015. С. 7–8.
75. Чайковська М. Світлана Талан: «У мене завжди у голові є три сюжети для наступних романів». Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/events/interview/2016/02/02/072844.html> (дата звернення: 17.12.2019).
76. Як говорити з дитиною про війну: поради від психологині. Щастя у 4 руки. URL: <https://zags.org.ua/tatam/iak-hovoryty-z-dytynoiu-pro-viinu-porady-vid-psykholohyni/> (дата звернення: 13.10.2022).
77. Як говорити з дітьми про війну. Barabooka. URL: <https://www.barabooka.com.ua/yak-govoriti-z-dit-mi-pro-vijnu/> (дата звернення: 13.10.2022).
78. Як говорити з дітьми про війну: poradnyk від експертів ЮНІСЕФ. НУШ. URL: <https://nus.org.ua/news/yak-govoryty-z-ditmy-pro-vijnu-poradnyk-vid-ekspertiv-yunisef/> (дата звернення: 13.10.2022).
79. Як говорити з дітьми про війну? ПРО.СВІТ. URL: http://prosvitcenter.org/govoryty_z_ditmy_pro-viynu (дата звернення: 13.10.2022).
80. Як пояснити дітям причини війни? НаУрок. URL: <https://naurok.com.ua/post/yak-poyasni-dityam-prichini-viyni> (дата звернення: 13.10.2022).